

ΕΚ ΤΟΥ ΝΑΥΤΙΚΟΥ ΒΙΟΥ ΤΩΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ

Περὶ τοῦ ναυτικοῦ βίου τῶν Βυζαντινῶν, ἔνεκα τῆς θέσεως τῆς χώρας τὴν ὁποίαν οὗτοι κατέκουν, θ' ἀνέμενέ τις νὰ εὕρῃ πλείονας πληροφορίας εἰς τὰ κείμενα· τὸ πρῶγμα ἐν τούτοις δὲν ἔχει οὕτως· οἱ συγγραφεῖς, μὴ ἔχοντες πολλὴν οἰκειότητα πρὸς τὴν θάλασσαν, ἀφ' οὗ καὶ οἱ ἴδιοι ἐνίοτε ὁμολογοῦσι τὴν ἄγνοιάν των, προσγράφοντες εἰς τὰς πληροφορίες των τὸ «ὥς φασιν οἱ εἰδότες»¹, οἱ συγγραφεῖς, λέγω, δὲν παρέχουσι πάντοτε ἐξηκριβωμένας ναυτικὰς πληροφορίες· συγγέουσι μάλιστα πολλάκις τὰ πράγματα, ἀρχαίους ὅρους πρὸς δήλωσιν συγχρόνων ἀντικειμένων μεταχειριζόμενοι ἢ ποιούμενοι χρῆσιν τῆς αὐτῆς λέξεως πρὸς δήλωσιν διαφόρων μερῶν τοῦ πλοίου².

Τὴν ἔρευναν βεβαίως τοῦ θέματος θὰ ὑπεβοήθουν αἱ διάφοροι ἐν χειρογράφοις εἰκόνες ἢ τὰ ἐπὶ στερεᾶς ὕλης χαράγματα· καὶ ταῦτα ὅμως ὀλίγον συμβάλλουσιν εἰς γνῶσιν τῆς μορφῆς τῶν πλοίων, διότι αἱ μὲν εἰκόνες, ὑπὸ ἀνεπιτηδείων ζωγραφηθεῖσαι χειρῶν, παριστάνουσι κακὸς σχημα πλοῖα καὶ οἷονεἰ μονόξυλα, ὁμοιόμορφα δὲ σχεδόν, τὰ δὲ χαράγματα, κακὸς σχημα καὶ αὐτὰ τὰ πλείστα, παριστάνουσι πλοῖα οὐχὶ παλαιότερα τοῦ ΙΕ' καὶ ΙΣ' αἰῶνος, σαφῇ τὴν ἐπίδρασιν ἔχοντα τῶν Ἑνετικῶν καὶ Γενουησίων σκαφῶν³. Παρὰ ταῦτα δὲν λείπουσιν αἱ πηγαὶ καὶ τὰ βοηθήματα διὰ τὸ θέμα. Ἐν πρώτοις πολυτίμους παρέχει πληροφορίας ὁ λεγόμενος Ναυτικὸς νόμος τῶν Ροδίων, ἔπειτα ὠρισμένα κεφάλαια νόμων, καὶ μάλιστα τῶν Βασιλικῶν καὶ τῶν Ἀσιζῶν τῆς Κύπρου, καὶ κείμενα δὲ εἰδικά, οἷα εἶναι τὰ περὶ καταμετρήσεως πλοίων πρακτικά, τὰ ὑπὸ τοῦ Σακελλίωνος τὸ πρῶτον ἐκδοθέντα⁴.

¹ Τὴν φρ. μεταχειρίζεται ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος, Παρεκβ., 130, 44· 1533, 27. Ὁ αὐτὸς ἀλλαχοῦ (Παρεκβ., 1452, 58) λέγει: «καὶ ἔοικεν διαφέρειν ἐπίτονος προτόνου, εἰς τὸν ἑξακριβοῖτο αὐτόν».

² Βλ. καὶ Μ. Γούδα, Μεσαιωνικὰ χαράγματα πλοίων ἐπὶ τοῦ Θησείου (Βυζαντιδός, 2, 230).

³ Μ. Γούδα, Ἐνθ' ἀν., 2, 329, 352. Κ. Ράδου, Τὸ ναυτικὸν τοῦ Βυζαντίου, 45, 46 (ιδ. ἀποσπ.). Κατὰ τὸν Ράδον (Ἐνθ' ἀν., 48): «οὐδὲν μνημεῖον λαλεῖ ἡμῖν πράγματι περὶ τῶν Βυζαντινῶν σκαφῶν».

⁴ Ἐν Πανδώρας, 18, 225-231. Βλ. ταῦτα νῦν καὶ παρὰ Miklosich-Müller, Acta et Diplomata, 6, 122, 127, 146. Τὰ πρακτικά ταῦτα εἶναι τῶν ἐτῶν 1188, 1195, 1199.

καὶ ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ Γούδα κατόπιν σχολιασθέντα ¹, ὥς καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ Σπυρίδωνος Λάμπρου ἐκδοθέντα τρία κείμενα συμβάλλοντα εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ναυτικοῦ παρὰ Βυζαντινοῖς ². Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι ταῦτα ἐγράφησαν ὑπὸ ἀνδρῶν πλεόντων κατὰ τὰ Μικρασιατικὰ παράλια, ἐν τούτοις δὲν θὰ σφαλῇ τις, ἂν διισχυρισθῇ, ὅτι τὰ ἐν αὐτοῖς διαλαμβανόμενα ἐφηρμοζοντο ὑπὸ τῶν πλεόντων καθ' ὅλην τὴν Μεσόγειον.

Μετὰ τᾶνωτέρω κείμενα, ἔρχονται οἱ βίοι τῶν ἁγίων, οἷος ὁ τοῦ ἁγίου Φωκά, τοῦ ἁγίου Νικολάου καὶ τοῦ ὁσίου Νίκωνος, αἱ ὑπὸ τῶν χρονογράφων καὶ τῶν σχολιαστῶν παρεχόμεναι σχετικαὶ πληροφορίαι, μάλιστα αἱ τοῦ Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου, σχολιάζοντος τὴν Ὅμηρου Ὀδύσειαν, πρὸς δὲ τὰ διάφορα ἐπιγραφικὰ ἢ πλοίων ἐπὶ λίθων χαράγματα καὶ τέλος τὰ μεσαιωνικὰ Ἑλληνολατινικὰ γλωσσάρια.

Ἐν τῷ παρόντι κεφαλαίῳ ὁ λόγος θὰ εἶναι μόνον περὶ τῶν ἐμπορικῶν πλοίων τῶν Βυζαντινῶν καὶ οὐχὶ καὶ περὶ τῶν πολεμικῶν, ἢ περὶ τῶν ὁποίων πραγματεία ἀνήκει εἰς τὸν δημόσιον βίον. Ἐννοεῖται ὅτι καὶ ἀπὸ τὰ περὶ βασιλικῶν πλοίων λεγόμενα δύναται τις ἀρκετὰς πληροφορίας νὰ συλλέξῃ, καὶ δὴ τὰς ἀναφερομένας εἰς μέρος ἢ ἐξαρτήματα πλοίου, τὰ ὁποῖα ἀναμφιβόλως ἦσαν κοινὰ εἰς τε τὰ ἐμπορικὰ καὶ τὰ πολεμικὰ πλοῖα.

Τέλος ἄριστον διὰ τὸ θέμα βοήθημα εἶναι ἡ γνῶσις τοῦ σημερινοῦ νεο-ελληνικοῦ ναυτικοῦ βίου, ὅστις, παρὰ τὴν ἰσχυρὰν κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας Ἰταλικὴν ἐπίδρασιν, καὶ κυρίως Βενετικὴν καὶ Γενουατικὴν, διατηρεῖ ἀκόμη πολλὰ στοιχεῖα ἐκ τοῦ Βυζαντινοῦ ναυτικοῦ βίου.

ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΚΑΙ ΜΕΡΗ ΤΟΥ ΠΛΟΙΟΥ

Ἵνα ἐπιχειρηθῇ ἡ κατασκευὴ ἑνὸς πλοίου, ἔπρεπε νὰ ὑπάρχῃ ὁ *ναυπηγός*, ὅστις κατεμέριζε τὴν ἐργασίαν εἰς τοὺς τεχνίτας ἀναλόγως τῆς εἰδικότητός των· ἄλλος διὰ τοῦ πρίονος ἔσχιζε τὰς σανίδας, ἄλλος ἡσχολεῖτο διὰ τὴν κατασκευὴν τῆς τρόπιδος, ἄλλος τῶν ὑποξωμάτων, τῶν ἐγκοιλίων τέταρτος, τὰ ὁποῖα κατεσκευάζοντο ἐκ ξύλου δρυός ³, καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς ⁴.

Μία τῶν πρώτων ἐργασιῶν ἦτο ἡ τῇ βοηθείᾳ τῆς ναυπηγικῆς *στάθμης*, νῦν κοινῶς *στάφνης*, διάπρισις τῶν ξύλων. Οἱ περὶ αὐτὴν ἀσχολούμενοι

¹ Μ. Γούδα, Ἡ καταμέτρησις τῶν ἐμπορικῶν πλοίων καὶ ἡ νηολόγησις καὶ φορολογία αὐτῶν κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους (Βυζαντιδός, 1,37 ἑξ.).

² Βλ. ταῦτα ἐν Νέφ Ἑλληνομνήμονι, 9,166 ἑξ.

³ Ἀλκίφρονος, Ἐπιστολαί, Α', 1,2.

⁴ Γρηγόριος Νύσσης, PG, 45,165. Βίος τοῦ ἁγίου Φωκά (Anal. Boll., 30,280).

ἐλάμβανον σχοινίον λεπτόν, τὸ ὁποῖον ἔβαπτον διὰ μίλτου, κοκκίνου δῆλα δὴ χρώματος ¹, τοῦτο δ' ἔτεινον κατὰ τὰ ἄκρα· μετὰ, ἀνυψοῦντες αὐτὸ ἀπὸ τοῦ μέσου, τὸ ἄφρινον νὰ καταπέσῃ, σημειοῦντες οὕτως ἐπὶ τοῦ ξύλου ἐρυθρὰν γραμμὴν, ἣν ἠκολούθει ὁ πρίων.

Τὸ ναυπηγεῖν πλοῖον οἱ Βυζαντινοὶ ἡμῶν πρόγονοι ἔλεγον *κτίζειν*, τὴν μεταφορὰν ἐκ τῆς οἰκίας λαμβάνοντες ², τὸ δ' ἐπιδιορθοῦν αὐτό, *ἀνακτίζειν* ³.

Κατὰ τὴν ναυπήγησιν, πρῶτον ἐτοποθετεῖτο ἡ *τρόπις* ⁴, ἣτις καὶ *στεῖρα* ἐλέγετο, διότι, κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς, τὸ ξύλον αὐτῆς ἦτο «στερεώτερον τῶν λοιπῶν καὶ συνέχον τὰ πάντα» ⁵.

Τὰ ἀπὸ τῆς τρόπιδος κατὰ τὴν πρῶραν καὶ πρὺμνην ἀνερχόμενα ὁρθὰ ξύλα ὠνομάζοντο *ποδοστήματα* ⁶, νῦν κοινῶς *ποδοστάματα*, ὥς δὲ λέγει ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος, *σταμῖνες* ⁷, ὀνομασία, ἣτις θὰ ἦτο καὶ δημώδης, ἀφ' οὗ ταῦτα ἐν Ὑδρᾷ καὶ Σπέτσαις νῦν καλοῦνται *σταμινάρι*α.

Μετὰ τὴν τοποθέτησιν τῆς τρόπιδος, καὶ ἑκατέρωθεν αὐτῆς, προσηρμόζοντο κυρτὰ ξύλα, τὰ ἱερία ἢ ἀμφίμητρα τῶν ἀρχαίων, τὰ σημερινὰ *στραβόξυλα* ἢ *στραβά*, τὰ ὁποῖα χαρακτηρίζονται ὥς *πλευραὶ* ⁸, κοινότερον δὲ *ἐγκοιλία* ⁹, λέξεις, ἣτις καὶ πολὺ παλαιότερον παρεδόθη καὶ κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους δημώδης ἦτο, ἀφ' οὗ οἱ λεξικογράφοι καὶ οἱ μεταγενέστεροι σχολια-

¹ Εὐσταθίου, Παρεκβ., 1022,58,60. «Στάθμη· σπάρτος τεκτονική», Ἡσύχιος. Ἐν τῇ Παλατίνῃ Ἀνθολογίᾳ φέρεται :

...ἰθυδρόμον τε
πρίονα, μιλτεῖν βάμματι πειθόμενοι.

Κοκκίνην σπάρτον ἀναφέρει κατὰ τὸν IB' αἰῶνα καὶ ὁ ρήτωρ Μιχαήλ. Regei, *Fontes rerum byzantinorum*, 171,26.

² Ἀχμέτ, Ὀνειροκρ., κεφ. 179,140,20 καὶ κεφ. 180,141,27 (Drex1). Ἀννης Κομνηνῆς, Ἀλεξιάς, 1,361,15. Περὶ κτίσεως κατέργων ὁμιλοῦσιν οἱ συγγραφεῖς, πολὺλεκτος δ' εἶναι ἐν τοῖς ἐγγράφοις ὁ φόρος τῆς *κατεργοκτισίας*.

³ Νικητὰ Χωνιάτου, Χρονικ. διήγ. (Miller, *Recueil d. hist. d. Croisades*, 1,351).

⁴ Ὅτι δημῶδες κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους θὰ ἦτο τὸ ὄνομα, φαίνεται ἐκ τοῦ ὅτι καὶ νῦν ἐν Βιθυνίᾳ λέγουσιν ἡ *τρόπι* τοῦ καραβιοῦ.

⁵ I. Τζέτζου, Σχόλια εἰς Λυκόφρονος Ἀλεξάνδρου, στίχ. 1025.

⁶ Βασιλείου πατρικίου, Ναυμαχικά (Φαβρικίου, Βιβλιοθήκη, 8,140).

⁷ Εὐσταθίου, Παρεκβ., 1533,28.

⁸ E. Miller, *Poèmes historiques de Théodore Prodrome* (*Revue Archéologique*, 1873, 156).

⁹ Βασιλείου πατρικίου, Ἐνθ' ἀν. Λέοντος, Τακτικά, 19,5 (PG, 107,992). Σουΐδας, ἐν λ. ἐντερόνια. Εὐσταθίου, Παρεκβ., 1528,59· 1533,23. Σπ. Ἀάμπρου, Τρία κείμενα (N. Ἑλλην., 9,169,4).

σταί ὡς ἐρμήνευμα τὴν χρησιμοποιοῦσι ¹, καὶ σήμερον δ' ὑπὸ τὸν τύπον (ἀ)γκοίλια σφάζεται, δηλοῦσα ὅμως τὸν μεταξὺ τῶν ἐγκοιλίων τούτων κοῖλον χῶρον τοῦ πλοίου ².

Ὑπὸ τῶν συγγραφέων καὶ σχολιαστῶν, περὶ πλοίων προκειμένου, ἀναφέρονται *σταμενάγια* καὶ *σημονάγια*. Κατὰ τὸν Πολυδεύκη, σταμῖνες ἦσαν τὰ ξύλα ἐφ' ὧν αἱ σανίδες ἐπικεῖνται ³. κατὰ τὸν Ἡσύχιον πάλιν: «σταμῖνες· τὰ ἐπὶ τῆς σχεδίας ὀρθὰ ξύλα πρὸς ἃ αἱ σανίδες προσηλοῦνται ἢ πάσσαλοι παρὰ τὸ ἐστάναι» ⁴. καί, κατὰ τὸν Ἀρίσταρχον: «ὀρθὰ ξύλα οἷον στήμοσιν ἑοικότα» ⁵.

Κατὰ ταῦτα, σταμῖνες ἢ σταμινάγια ἢ σημονάγια εἶναι τὰ ἐγκοίλια, ἐφ' ὧν προσηρομῶζοντο αἱ σανίδες τοῦ ἑξωτερικοῦ τοίχου τοῦ πλοίου ⁶. Ἡ λ. ὅμως ἐδήλου καὶ ἄλλο τι· κατὰ τὸν Θεσσαλονίκης Εὐστάθιον, παρὰ τὰ ὀρθὰ ἴκρια: «περιτιθέμεναι πυκναὶ σταμῖνες ἐκτὸς δίκην σημόνων ἀρμόττουσι τὴν ναῦν» ⁷. Ἡ λ. ἐνταῦθα σχετίζεται πρὸς τὸ στήμων, ἐντεῦθεν καὶ ὁ τύπος *σημονάγια*, καὶ δηλοῖ πλέον οὐχὶ τὰ ἴκρια, ἀλλὰ τὰς σανίδας τοῦ ἑξωτερικοῦ τοίχου τοῦ πλοίου, σημασία, ἣν ἐπιβεβαιοῖ καὶ τὸ κατωῖταλικὸν *stamini*, τὸ δηλοῦν τὰς παραπλεύρως τοποθετουμένας σανίδας ⁸.

Ἀλλὰ καὶ τρίτην σημασίαν εἶχεν ἡ λ. σταμίν. Κατὰ τὸν Ἡσύχιον, σταμῖνες ἐκαλοῦντο καὶ «πάσσαλοι παρὰ τὸ ἐστάναι» ⁹, ὡς πασσάλους δ' ἐνταῦθα δεόν νὰ νοήσωμεν, ὡς λέγει ὁ Εὐστάθιος: «τὰ ἐν τῷ χεῖλει τοῦ πλοίου ἐξέ-

¹ Ἡσύχιος καὶ Φώτιος, ἐν λ. νομῆς. Λεξικὸν Ζωναρά, ἐν λ. ἐντερόνεια. Σχολιαστὴς Ἀριστοφάνους, Ἰππεῖς, 1185.

² Οὕτως ἐν Σύμῃ καὶ τῇ νήσῳ τῆς Προποντίδος Κουτάλει.

³ Πολυδεύκους, Ὀνομαστ., 1,92.

⁴ Ἡσύχιος, ἐν λ. σταμῖνες.

⁵ ΜΕ, 724,55.

⁶ Βασιλείου πατρικίου, Ναυμαχικὰ (Φαβρικίου, Βιβλιοθήκη, 8, 140). Πβ. καὶ τὸ Ἑλληνικὸν λεξικὸν τοῦ Du Cange, ἐν λ. *σημονάριον*. Νῦν ἐν Στερεᾷ Ἑλλάδι *σημονάγια* λέγονται στῦλοι ἐκ κλάδων δρυός. Δ. Λουκοπούλου, Ποιμενικά τῆς Ρούμελης, 32. Ὅρα ὅτι ὁ στήμων λέγεται *στάμαν* ἐν Πόντῳ καὶ *στάμο* ἐν Τσακωνίᾳ (Μ. Deffner, *Zakonishe Grammatik*, 56), *σταμενάρι* δ' ἐν Κάμπῳ Ἀβίας τῆς Λακωνικῆς τὸ ὑφαινόμενον παννίον.

⁷ Εὐσταθίου, Παρεκβ., 1533,23.

⁸ G. Rohlf, Neues aus Grossgriechenland (Βυζάντιον, 13,549). Καὶ οἱ Γενοῦήνσιοι κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους τὰ σταμινάγια ἔλεγον *stamanera*. H. Kahane, Zur neugriechischen Seemannssprache anlässlich Vidos parole Marinaresche (Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher, 15,98). Νῦν ἐν Σύμῃ τὰ σταμινάγια λέγονται *ἀστάγια* (=ἰστάγια). Φ. Κουκουλέ, Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου, Τὰ λαογραφικά, Α', 291,292.

⁹ Ἡσύχιος, ἐν λ. σταμῖνες.

χοντα ὀρθὰ ξύλα τοῦ κατὰ τὸ περίτονον τόπου», τὰ ὁποῖα, ὡς ὁ αὐτὸς ἱεράρχης βεβαιοῖ, οἱ σύγχρονοί του Λύκιοι ἐκάλουν *σταμινάρια* ¹.

Κατὰ τὸν Πολυδεύκη: «τὸ συνέχον ἄνωθεν ἑκατέρους τοὺς τοίχους (τῆς νεῶς) *περιτόναιοι* καλεῖται» ². Τὸ *περιτόναιον* τοῦτο, τὸ ὁποῖον ὁ Βασίλειος εἰς τὰ Ναυμαχικά του καὶ ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος εἰς τὰς Παρεκβολάς του καλοῦσι *περίτονον*, χαρακτηρίζει ὁ μὲν πρῶτος ὡς: «τὸ τοὺς τοίχους ἔξωθεν συνέχον» ³ ἢ ὡς: «ξύλον ἐπίμηκες συνέχον καὶ οἶονεὶ προσηλοῦν βραχέα τινὰ καὶ πολλὰ» ⁴ ἢ: «ξύλον, ὃ ἔχει πάντα καὶ συγκρατεῖ καὶ ᾧ προσδέδεται καὶ οἶονεὶ ἐπερείδονται τὰ λοιπά» ⁵, ὁ δὲ Εὐστάθιος, ὁμιλῶν διὰ τὰ τῶν συγχρόνων του Λυκίων *σταμινάρια*, τὰ κοινῶς νῦν *μπαμπάδες*, λέγει ὅτι ταῦτα κεῖνται κατὰ τὸ περίτονον ⁶.

Περίτονον λοιπὸν θὰ ἦτο τὸ ξύλον τὸ ἀπὸ τῆς πρύμνης εἰς τὴν πρῶραν διατεινόμενον ⁷ κατὰ τὸ ἄνω χεῖλος ἑκατέρου τοιχώματος.

Ἐπὶ τοῦ περιτόνου, ἐφ' ὅσον ἐγίνετο χοῆσις καὶ κώπης, πάντως δ' εἰς τὰ ἀκάτια, ἐτοποθετεῖτο κάθετος ὁ *σκαλμός* ἢ *σκαρμός* ⁸, ἐφ' οὗ συνεκρατεῖτο ἡ κώπη δι' ἱμάντος, ὅστις ἐκαλεῖτο *τροπωτήρ* ⁹, νῦν *τρουπουτήρα* ἢ *τρουπωτήρα* ἢ *τροπωτούρα* ¹⁰ ἢ *στρόπος* ¹¹ ἢ, ἂν ἦτο δερμάτινος, *μανικέλιον* ¹².

Πλὴν τῶν ἀνωτέρω μερῶν τοῦ πλοίου, γίνεται μνεῖα καὶ τοῦ καταστρώματος, ἐφ' οὗ ἐκάθηντο οἱ ἐπιβάται ¹³.

¹ Εὐστάθίου, Παρεκβ., 1533,28.

² Πολυδεύκους, Ὀνομαστ., 1,92.

³ Βασιλείου πατρικίου, Ναυμαχικά (Φαβρικίου, Βιβλιοθήκη, 8,140).

⁴ Βασιλείου πατρικίου, Ἐνθ' ἄν., 8,139.

⁵ Βασιλείου πατρικίου, Ἐνθ' ἄν.

⁶ Εὐστάθίου, Παρεκβ., 1533,30. Φ. Κουκουλέ, Ἐνθ' ἄν., Α', 296.

⁷ Κατὰ τὸν Θεσσαλονίκης Εὐστάθιον, Παρεκβ., 1533,42: «περίτονον παρὰ τὸ δι' ὅλου τεινεσθαι». Τὸ κατὰ τὸ μέσον τῆς στέγης τεινόμενον ξύλον, ἡ μεσόδη, ἐκαλεῖτο παρὰ τὸ τεινεσθαι *ὑπέριτονον*, ΜΕ, 576,15, ἢ *ὑπότονον* (Λεξικὸν Ζωναραῖ, ἐν λ. μέλαθρον), κατὰ πάμπαν δὲ τοῦ Γ' μ.Χ. αἰῶνος, διατόναιον (The Flinders Petri papyri, II, IV, 11,5. Νῦν *διατόνι* ἐν Ἱμβρῳ καὶ *γιατόνι* τέως ἐν Φαράσοις τῆς Καππαδοκίας).

⁸ Λεξικὸν Φωτίου, ἐν λ. ζωπητήρ. Λέοντος, Τακτικά, 19. Εὐσταθίου, Παρεκβ., 1517,57. Σχολιαστῆς Ἀριστοφάνους, Ἀχαρν., 549. Κατὰ τὸν Πολυδεύκη, Ὀνομαστ., 1,87: «καὶ ὄθεν μὲν αἱ κῶπαι ἐνδέδονται σκαλμός». Ὁ σκαλμός ἐν Πόντῳ λέγεται *σκάλμος*.

⁹ Εὐστάθίου, Ἐνθ' ἄν. Ἐν τῷ Corpus glossariorum Latinorum, II,439, 12, φέρεται *στροφατήρ*, μεθ' οὗ δεσμοῦνται αἱ κῶπαι.

¹⁰ *Τρουπουτήρα* ἐν Κυθωνίαις, *τρουπωτήρα* ἐν Κατιρλί Βιθυνίας, *τροπωτούρα* ἐν Σωζόπολει. Ἀναγ. Παρασκευοπούλου, Ἡ ψαρική στή Σωζόπολη (Ἀρχεῖον Ὁρακικοῦ λαογραφικοῦ καὶ γλωσσικοῦ θησαυροῦ, 2,72).

¹¹ Οὕτως ἐν Πάλλῃ Κεφαλληνίας καὶ Μεγίστῃ.

¹² Βασιλείου πατρικίου, Ναυμαχικά, 8,140.

¹³ Χρυσόστομος, ΡΓ, 51,43.

Ὁ Βασίλειος εἰς τὰ Ναυμαχικά του λέγει : «καὶ τὸ μὲν ἔδαφος αὐτῆς (τῆς νεῶς) κύτος ὀνομάζεται, *πλέουσα* δὲ ἰδιωτικῶς»¹, συμφωνῶν πρὸς τὸν Πολυδεύκη, ὅστις γράφει : «καὶ τὸ ἔδαφος τῆς νηὸς κύτος καὶ *γάστρα* καὶ ἀμφιμήτριον ὀνομάζεται»². Τὰ αὐτὰ περίπου ἐπαναλαμβάνει καὶ ὁ Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου, σημειῶν : «ἔδαφος δὲ νηὸς τὸ κατωτάτω περὶ αὐτὴν γῆν, ὅπερ ἰδιωτικῶς *πλέουσα* λέγεται καὶ *γάστρα*»³, εἰς ἃς πληροφορίας προσθετεῖται ἢ τε τοῦ Δούκα : «ἀφέντες οἱ Τοῦρκοι τὸν λίθον διέρρηξαν τὴν γαστέρα τῆς νηός»⁴ καὶ ἢ τοῦ σχολιαστοῦ τοῦ Θουκυδίδου (1,50) : «σκάφη καλεῖται τὰ κοιλώματα τῶν νεῶν, ἃ ἡμεῖς *γάστρας* καλοῦμεν»⁵.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω φαίνεται, ὅτι οἱ Βυζαντινοὶ τὸ κύτος τοῦ πλοίου, καὶ ὠρισμένως τὰ ὑπὸ τὴν ἴσαλον⁶ μέρη αὐτοῦ, τὰ κοινῶς νῦν *βρεχάμενα*, ἐκάλουν *πλέουσας* καὶ *γάστρας*, εἰς ἣν ὀνομασίαν πρέπει νὰ προστεθῇ καὶ ἡ πρὸς τὴν *γάστραν* συνώνυμος τρίτη *κοιλία*⁷.

Πᾶσαι αὗται αἱ ὀνομασίαι σφύζονται καὶ νῦν κοινῶς ἐν τῇ ναυτικῇ γλώσσῃ, καθ' ἣν τὸ κύτος τοῦ πλοίου λέγεται *κοιλιά* καὶ *πλεοῦσα*⁸.

Ὁ Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου δμιλεῖ διὰ τὸ κατώτατον μέρος τοῦ κύτους, «περὶ ὃ καὶ τὸ *ἀντλον* συρρέει»⁹, ἀλλαχού δ' ὁ αὐτὸς ἱεράρχης προσθέτει : «ἀντλον δὲ ὁ τόπος ἐνθα ὕδωρ συρρέει τό τε ἀνωθεν καὶ τὸ ἐκ τῶν ἀρμονιῶν ὃ δὴ *ἀντλίαν* ἢ κοινὴ γλῶσσά φησιν, ἔτι δὲ καὶ ἡ παλαιά»¹⁰, εἰς ἃς μαρτυρίας προσθετεῖται καὶ αἱ ἐξῆς δύο, ἀφ' ἐνὸς μὲν ἡ τοῦ Γρηγορίου Νύσσης : «ἕτεροι δ' αὖ (τεχνῖται) διαχρίοντες τῇ πίσσῃ τὰς ἀρμονίας καὶ τὸν *ἀντλον* ἐν τῷ μέσῳ κατασκευάζοντες»¹¹, ἀφ' ἑτέρου δ' ἡ τοῦ μεταγενεστέρου ναυτι-

¹ Βασιλείου πατρικίου, *Ενθ' ἀν.

² Πολυδεύκους, *Ονομαστ., 1,87.

³ Εὐσταθίου, Παρεκβ., 1532,61· 1533,28. Φ. Κουκουλέ, Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου, Τὰ λαογραφικά, Α', 294. Κατὰ τὸν Σοῦτῖδαν, ἐν λ. σκάφη : «σκάφη τὰ κοιλώματα τῶν νηῶν, ἃ ἡμεῖς *γάστρας* καλοῦμεν, ἀντὶ γαστέρας».

⁴ Δούκα, *Ιστορ., 278,15.

⁵ Πβ. J. Kalitsunakis, Mittel- und neugriechische Erklärungen bei Eustathios, 38 καὶ 39 τοῦ ἰδίου. ἀποσπάσματος.

⁶ Ἡ λ. ἴσαλος, ἢ μάλλον *ἰσάλιον*, θὰ ἦτο δημόδης κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους, ἀφ' οὗ καὶ σήμερον ἔτι *σάλιο* λέγεται ἢ ἴσαλος σχεδὸν σχεδία, *νάλια* (=ἐνάλια) δ' ἐν Ἱνεπόλει τοῦ Πόντου λέγονται τὰ ὑφαλα μέρη τοῦ πλοίου.

⁷ Διήγησις πολυπαθοῦς Ἀπολλωνίου Τύρου, στίχ. 625 (Wagner, Carmina Graeca, 268).

⁸ Α. Σακελλαρίου, Βασιλικὸν ναυτικὸν ἐγχειρίδιον ἀρμενιστοῦ, 17. *Εν Νισύρῳ *πλέτσα* (=πλέουσα) λέγεται ἡ ὑφαλος πέτρα (Ζωγράφειος Ἀγών, 1,386).

⁹ Εὐσταθίου, Παρεκβ., 1532,61.

¹⁰ Εὐσταθίου, Παρεκβ., 1728,57.

¹¹ PG, 45,165.

κοῦ κειμένου, καθ' ὃ ἀντλία τοῦ πλοίου ἦτο ὁ τόπος : «ἐν ᾧ τὸ ἀπὸ τοῦ ἀέρος καὶ τῆς θαλάσσης εἰσερχόμενον ὕδωρ ἐν τῷ πλοίῳ ἐπισωρεύεται»¹. Κατὰ ταῦτα, τὸ παρὰ τὴν τροπίδα κατώτατον μέρος τοῦ κύτους, ἐν ᾧ ἐπεσωρεύετο τὸ ἐκ τοῦ ἀέρος ἢ τῶν ἀρμονιῶν τοῦ πλοίου εἰσερχόμενον ὕδωρ, ἐκαλεῖτο ἀντλον παλαιότερον καὶ μεταγενεστέως ἀντλία, πρὸς δὲ καὶ σεντίνα², ὥς καὶ νῦν. Διὰ τῆς λέξεως δ' ἀντλία ἐδηλοῦτο τότε καὶ τὸ ἐν αὐτῇ συγκεντρούμενον ὕδωρ, ὅπερ καὶ βρωμος ἐκαλεῖτο³. Σημειωτέον δ' ὅτι ὁ τόπος οὗτος ἐκαλεῖτο καὶ τότε, ὥς καὶ νῦν, κούτσα, διακρινόμενος εἰς κούτσαν τῆς πρῶρας καὶ τῆς πρύμνης⁴, πρὸς δὲ καὶ κόλυμβος⁵.

Ἴνα δ' ἐκρῇ τὸ εἰς τὴν ἀντλίαν συγκεντρούμενον ὕδωρ καὶ μὴ σήπεται τὸ πλοῖον, ὑπῆρχε κατ' αὐτὴν μικρὰ ὀπή, τὴν ὁποίαν οἱ ἀρχαῖοι ἐκάλουν εὐδίαιον (εὐ-διαίνω), οἱ Βυζαντινοὶ δὲ εὐόϊαιον⁶ ἢ εὐδίαν⁷, πιθανώτατα δὲ καὶ μυωζόν, ἀφ' οὗ σήμερον ἐν Σύμῃ καὶ Κύθνῳ καλεῖται αὕτη μυζός⁸.

Ἐκλείετο δ' ἡ ὀπή αὕτη διὰ πασσάλου, ὅστις ἐκαλεῖτο ἱβδης⁹, πιθανῶς ἐκ τοῦ εὐδί(αι)ος τῆς λέξεως παραφθοραίσης.

Ὁ Νύσης Γρηγόριος ὁμιλεῖ διὰ τεχνίτας ἀσχολουμένους περὶ τὴν κατασκευὴν τῶν ὑποζωμάτων¹⁰ τοῦ πλοίου, τὰ ὅποια ἄλλοι συγγραφεῖς καλοῦσι ζωστήρας¹¹. Ἦσαν δ' οὗτοι ἐπάλληλοι σανίδες, εἰς ἀπόστασιν τινα ἀπ' ἀλλήλων κατὰ μῆκος τοῦ σκάφους ἀπὸ πρῶρας εἰς πρύμναν προσηλωμέναι, αἵτινες ἐδήλουν τὰ ὄρια μέχρι τῶν ὁποίων ἐγίνετο ἡ βύθισις τοῦ πλοίου¹².

¹ Σπ. Λάμπρου, Τρία κείμενα (Ν. Ἑλληνομν., 9, 168, 15· 170, 28). Miklosich-Müller, Acta et Diplomata, 6, 123. Corpus glossariorum Latinorum, V, 389, 19.

² Corpus glossariorum Latinorum, II, 182, 15· 424, 11. Φ. Κουκουλέ, Ἐνθ' ἀν., Α', 294.

³ Διήγησις πολυπαθοῦς Ἀπολλωνίου Τύρου, στίχ. 625 (Wagner, Carmina Graeca, 263). Corpus glossariorum Latinorum, V, 272, 25.

⁴ Σπ. Λάμπρου, Τρία κείμενα (Ν. Ἑλληνομν., 9, 170, 4).

⁵ Θαύματα τοῦ ἁγίου Ἀρτεμίου (Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, Varia Graeca sacra, 39, 21).

⁶ Ἡσύχιος, ἐν λ. εὐόϊαιον.

⁷ Βασιλείου πατρικίου, Ναυμαχικά (Φαβρικίου, Βιβλιοθήκη, 8, 140).

⁸ Α. Βάλληνδα, Πάρεργα φιλογικὰ πονημάτων, 90.

⁹ Εὐσταθίου, Παρεχβ., 525, 33· 858, 40· 859, 2. Ὁ ἱβδης σήμερον ἐν τῇ ναυτικῇ γλώσσῃ λέγεται πίρος.

¹⁰ PG, 45, 165. Corpus glossariorum Latinorum, II, 191, 46.

¹¹ Ἡλιοδώρου, Αἰθιοπικά, 1, 1. Ἀννης Κομνηνῆς, Ἀλεξιάς, 1, 285, 5. Μιχαήλ Ψελλοῦ, Χρονογρ., 215, 26 (Σάθα). Κωνσταντίνου Μανασσῆ, Σύνοψις χρονική, στίχ. 4877. Ι. Ζωναρά, Ἐπιτομή ἱστοριῶν, 15, 25. Νικήτα Χωνιάτου, Χρονικ. διηγ., 99, 3.

¹² Μιχαήλ Γούδα, Μεσαιωνικά χαράγματα πλοίων ἐπὶ τοῦ Θεσείου (Βυζαντιδος, 2, 343).

* Ἦσαν δ' οἱ ζωστήρες οὗτοι, οἵτινες νῦν ἐν Καρπάθῳ λέγονται *ζώσιμα*, πλείονες τοῦ ἑνός, ἀφ' οὗ ἀναφέρεται οὐ μόνον δευτέρος *ζωστήρ* ¹, ἀλλὰ καὶ τρίτος, ὡς ἐσχάτος χαρακτηριζόμενος ².

Περατωθείσης τῆς συμπήξεως τοῦ πλοίου, καὶ πρὸ τῆς κατελκύσεως αὐτοῦ, ἵνα μὴ διὰ τῶν ἁρμονιῶν τῶν ξύλων εἰσέρχωνται ὕδατα εἰς τὸ κύτος, ἐγίνετο ἡ ἔμφραξις αὐτῶν διὰ στυπείου ³, ἐπαλειφομένου ἔπειτα διὰ πίσεως ⁴, ἣτις ἐργασία χαρακτηρίζεται διὰ τοῦ ρήματος *καλαφατίζειν*, τῶν πρὸς τοῦτο εἰδικῶν τεχνιτῶν καλουμένων *καλαφατῶν* ⁵, λέξεων αἵτινες ἐλήφθησαν ἐκ τῆς γλώσσης τῶν Ἀράβων, οἵτινες ἐνωρὶς εἶχον ἀναπτύξει τὴν ναυπηγικὴν καὶ ναυσιπλοῖαν κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους.

Τὸ πλοῖον, τὸ ὁποῖον ἔφερε καὶ ἴδιον ὄνομα—πλοῖον *Μαρίαν* ἐπανειλημμένως ἀναφέρουσι τὰ κατὰ τὰ Γράμματα τῆς Σύρου *χαράγματα* ⁶—, τὸ πλοῖον, λέγω, καὶ πρὸς στολισμόν, ἀλλὰ καὶ πρὸς προφύλαξιν ἀπὸ φθορᾶς, ἐβάφετο διὰ διαφόρων χρωμάτων, ἐρυθροῦ, μέλανος καὶ ἄλλων ⁷, πρὸς δὲ εἶχε καὶ «τὰ παρᾶσσημα κάλλη», ἐξωγραφίζετο δῆλα δὴ καὶ εἰς ἄλλα μέρη, καὶ δὴ κατὰ τὴν πρύμνην ⁸, ἣτις ἦτο ἀρκετὰ ὑψηλὴ καὶ ἐπικαμπὴς ⁹. Τὸ ὑπὸ παπύρου π.χ. ἀναφερόμενον πλοῖον «ἀγριοχνηοπρύμνης» ¹⁰, φρονῶ ὅτι θὰ

¹ Ἀννης Κομνηνῆς, Ἐνθ' ἄν.

² Μιχαὴλ Ψελλοῦ, Ἐνθ' ἄν. Κωνσταντίνου Μανασσῆ, Ἐνθ' ἄν. Ι. Ζωναρά, Ἐνθ' ἄν. Νικήτα Χωνιάτου, Ἐνθ' ἄν.

³ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως, 658,13. Εὐσταθίου, Παρεκβ., 1532,59. Μιχαὴλ Ψελλοῦ, Χρονογρ., 62 (Σάθα).

⁴ Γρηγόριος Νύσσης, PG, 45,165. Μιχαὴλ Ψελλοῦ, Πρὸς τὸν βασιλέα Μονομάχον (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ., 5,128). Τοῦ αὐτοῦ, Χρονογρ., 55,25.

⁵ Γρηγόριος Νύσσης καὶ Μιχαὴλ Ψελλός, Ἐνθ' ἄν. Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως, 658,13· 675,6. Νικήτα Χωνιάτου, Χρονικ. διήγ., 717,25. Λεοντίου Μαχαιρά, Χρονικὸν τῆς Κύπρου, 1,274,37,39 (Dawkins). Πβ. καὶ C. Wessely, Die Pariser Papyri des Fundes von El-Faijûm (Wiener Denkschriften, 37 (1889), N° 41, 1· 42,1· 53,7,1).

⁶ Στεφάνου Κλωνός, Ἐπιγραφαὶ τῆς νήσου Σύρου (Ἀθήναιον, 4,24).

⁷ Ὁ Ἀχμέτ, ἐν τῷ Ὀνειροκριτικῷ του (κεφ. 180,141,8), ἀναφέρει πλοῖα : «ἀναλόγως τῆς βαφῆς», «ρούσια δὲ καὶ μαῦρα ἀγράφια» Κωνσταντίνος ὁ Πορφυρογέννητος, ἐν τῇ Ἐκθέσει τῆς βασιλείου τάξεως (1,233,12,14· 235,18· 236,15), «ναῦν μιλοπαρην ἐύχρουν» Γρηγόριος ὁ Θεολόγος (PG, 37, 678) καὶ κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα Νικήτας ὁ καὶ Δαυὶδ (PG, 38,728) «πλοῖον μίλτω καὶ χρώμασι διανθιζόμενον».

⁸ Γρηγόριος Θεολόγος, PG, 37,678,1262. Γρηγόριος Νύσσης, PG, 45,165. Νικήτας ὁ καὶ Δαυὶδ, Ἐνθ' ἄν.

⁹ Λουκιανοῦ, Πλοῖον ἡ εὐχαί, 4.

¹⁰ Heisenberg-Wenger, Byzantinische Papyri in der k. Hof. und Staatsbibliothek zur München, 4,9,25.

εἶχεν ἀγρίαν χῆνα ἐξωγραφημένην κατὰ τὴν πρύμνην. Τὸ παράσημον τοῦτο εἶναι βεβαίως τὸ αὐτὸ μὲ τὸν ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου κατὰ τὴν πρύμνην ἀναφερόμενον *χηνίσκον*¹. Συγγραφεὺς τοῦ IB' αἰῶνος ἀναφέρει διῆρες πλοῖον, ἔχον προτομὰς κατὰ τὴν πρῶραν². Ὅτι οὐχὶ μόνον τὰ πολεμικὰ Βυζαντινὰ πλοῖα, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐμπορευτικά, πρὸς στολισμόν, θὰ εἶχον διαφόρους ξυλίνους προτομὰς, θεωρῶ πολὺ πιθανόν, ἀφ' οὗ καὶ μέχρι σήμερον ἀκόμη τὸ κύριον τῶν κατὰ τὴν πρῶραν κοσμημάτων, τῶν μεγαλυτέρων τοῦλάχιστον ἱστιοφόρων, εἶναι ἡ *φιοῦρα*.

Τὰ παράσημα ταῦτα ὑπὸ τῶν παπύρων καλοῦνται *παντόμορφοι*³, ὑπὸ τοῦ Λουκιανοῦ δὲ *χηνίσκοι* (Ἀληθοῦς ἱστορίας λόγος δεύτερος, 41· Πλοῖον ἢ εὐχαί, 4), «διὰ τὸν τύπον χηνὸς τὸν ἐγγλυφόμενον», ὥς λέγει ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος (Παρεκβ., 667,15).

Τὸ ἔμπροσθεν μέρος τοῦ πλοίου ἐκαλεῖτο *πλώρη*, τὸ δ' ὀπίσθιον *πρύμνη* ἢ *πρύμνα*⁴, κατ' αὐτὴν δ' εἰς ὠρισμένον χώρον, ὅστις *σχοινοθήκη* ἐλέγετο, ἀπειθιέτο τὰ σχοινία καὶ τὰ σίδηρα αὐτοῦ, ἥτοι αἱ ἄγκυραι, πρὸς δὲ καὶ τὰ στρώματα τοῦ πληρώματος⁵. Κατὰ τὴν πρύμνην ἐπ' ἴσης ὑπῆρχε καὶ δωματίον, ἐν ᾧ ἔμενε ἐπισκοπῶν ὁ κυβερνήτης⁶, *κράββατος* ἢ *κραββάτιον* ἢ *κρεββίτη* καλούμενον⁷, ἐνθα ἐτοποθετοῦντο καὶ αἱ εἰκόνες τοῦ πλοίου, ὥς παρ' ἀρχαίοις ὑπὸ τοῦ τριηράρχου τὰ ὁμοιώματα τῶν προστατῶν θεῶν⁸. Ἐπειδὴ δὲ τοῦτο ὑπερεῖχε τοῦ καταστρώματος καὶ ἦτο δυνατόν ἐν καιρῷ βροχῆς ἢ τρικυμίας νὰ εἰσέρχωνται εἰς αὐτὸ ὕδατα, διὰ τοῦτο *ἐκαλυβώνετο*, ἐπεκαλύπτετο δῆλα δὴ δι' ἐλάσματος μολύβδου ἢ διὰ δερμάτων, *βυρσαρίων*⁹.

Ὅταν τὸ πλοῖον ἦτο ἕτοιμον πρὸς καθέλκυσιν, τότε ὁ ναυπηγὸς ἐκάλει πρὸς βοήθειαν ἄνδρας, οἵτινες, ἔλκοντες τὰ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον προορι-

¹ Πλουτάρχου, Πλοῖον ἢ εὐχαί, 5.

² Ρήτορος Μιχαήλ, Λόγος εἰς Μανουὴλ Κομνηνὸν (Regel, Fontes rerum byzantinorum, 145,18).

³ Grenfel, Greek papyri, 49,20. Περί τούτου, βλ. Ἐμμ. Πεζόπουλον, ἐν Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher, 5,63. Πλουτάρχου, Πλοῖον ἢ εὐχαί, 5.

⁴ Βίος τοῦ ἁγίου Φωκά, Anal. Boll., 30,275,35· 276,22. Τὸ πρόφρη ἐπανειλημμένως φέρεται ἐν ναυτικῷ μεσαιωνικῷ χειμένῳ. Σπ. Λάμπρου, Τρία κείμενα (Ν. Ἑλληνισμ., 9,167,15· 168,30· 170,14).

⁵ Miklosich-Müller, Acta et Diplomata, 6,123,142. Σπ. Λάμπρου, Ἐνθ' ἄν., 168,17.

⁶ Λουκιανοῦ, Πλοῖον ἢ εὐχαί, 4. Εὐστάθιου, Παρεκβ., 1472.

⁷ Βίος τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Νικολάου, 26,13 (Anrich). Ὁ τύπος *κρεββάτη* ἐν τῷ βίῳ Μαρτίνου ἀρχιεπισκόπου Ρώμης (Anal. Boll., 51,258).

⁸ Κ. Ράδου, Τὸ ναυτικὸν τοῦ Βυζαντίου, 53,59,60 (ἰδιαιτ. ἀποσπ.).

⁹ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως, 1,671,8,9· 676,13 καὶ 2,794.

ζόμενα σχοινία καὶ ἀπὸ κοινοῦ, πρὸς παρακέλευσιν, φωνάζοντες, τὸ ἔκαμνον νὰ ὀλισθαίνῃ ἐπὶ τῶν ὑποβαλλομένων ¹ ξυλίνων δοκῶν, τῶν *φαλαγγίων* ἢ *ἐσχαρίων* ², εἰς τὴν θάλασσαν, ὅποτε τὸ καινουργὲς πλοῖον ἐκαλεῖτο «ἀπὸ σκαρίου» ³, ἀκριβῶς ὥς οἱ ἀρχαῖοι ἔλεγον ⁴ καὶ ὅπως καὶ οἱ σημερινοὶ λέγουσι, τὸ καινουργὲς πλοῖον καλοῦντες «καράβι ἀπὸ σκαρί» ⁵.

Ο ΕΞΑΡΤΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΠΛΟΙΟΥ ΚΑΙ ΤΑ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ ΑΥΤΟΥ

Τὴν καθέλκυσιν τοῦ πλοίου εἰς τὴν θάλασσαν ἐπηκολούθει ὁ *ἐξαρτισμός* ⁶ ἢ ἡ *καταρτία* ⁷ αὐτοῦ, τιθεμένων τῶν *ἐξαρτίων* ⁸ του.

⁹ Ἐν πρώτοις ἐτοποθετοῦντο οἱ ἱστοί, *κατάρτια* ⁹ λεγόμενοι, οἵτινες καὶ *ἄρματα* ἐκαλοῦντο ¹⁰. Τοῦ ἱστοῦ στηριζομένου καὶ ἐντιθεμένου εἰς ὑποστήριγμα καλούμενον *τραπέξαν*, τὸ κατώτερον μέρος ἐλέγето *πτέονα*, ἐντεῦθεν δ' οἱ ναυτικοὶ ἔλεγον ὅτι τὸ κατάρτιον *ἐξεπτέρινισεν*, ὅταν ὑπὸ τῆς βιαίας πνοῆς τοῦ ἀνέμου ἐξήρχετο τῆς τραπέξης ¹¹.

Οἱ ἱστοὶ κατὰ τὸ ἄνω ἄκρον ἔφερον, οὐχὶ σπανίως, σταυρούς ¹², τὰ χαράγματα δὲ μᾶς δεικνύουσιν ὅτι καὶ σημαῖαι ἀπ' αὐτῶν ἀπεκρέμαντο.

¹ Βίος τοῦ ἁγίου Φωκά (Anal. Boll., 30,273,29· 274,15). Κλήμεντος, Στρωματεῖς, 1,19. Μόσχου, Λειμωνάριον, PG, 87³,2940.

² Εὐσταθίου, Παρεκβ., 140,9· 469,20. Τὰ φαλάγγια κοινολετοῦνται καὶ σήμερον. Φ. Κουκουλέ, "Ἐνθ' ἄν.", Α', 290.

³ Εὐσταθίου, Παρεκβ., 1575,44.

⁴ Παρ' Ἀθηναίῳ, E, 204, κεῖται: «καθειλκυσθὴ δὲ (ἡ ναῦς) ἀπὸ ἐσχαρίου τινός». Τὴν μὴ εὐκολον καθέλκυσιν πλοίου, οἱ προληπτικοὶ πρόγονοι ἡμῶν ἀπέδιδον εἰς μαγείαν, καθ' ἧς ἐπεκαλοῦντο τὴν βοήθειαν δσίων ἀνδρῶν. Μόσχου, "Ἐνθ' ἄν.

⁵ Οὕτως ἐν Πόντῳ, Ἀνδρῶν, Μυκόνῳ, Κυζίκῳ καὶ ἄλλαχού.

⁶ Βασιλικά, 35,1,3.

⁷ Νόμος ναυτικός, 35,44.

⁸ Νόμος ναυτικός, 43. Βίος καὶ θαύματα τοῦ δσίου πατρὸς ἡμῶν Εὐστρατίου (Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς σταχυολογίας, 4,392,4).

⁹ Μόσχου, Λειμωνάριον, PG, 87³,3069. Βασιλείου πατρικίου, Ναυμαχικά (Φαβρικίου, Βιβλιοθήκη, 8,140). Θεοφάνους, Χρονογρ., 459,19. Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως, 659, 20. Τοῦ αὐτοῦ, Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανόν, 78,14. Σουΐδας καὶ Ζωναράς, ἐν λ. ἱστός καὶ πολλαχού ἄλλαχού.

¹⁰ Ἀχμέτ, Ὀνειροκρ., κεφ. 180,141,31 Corpus glossariorum Latinorum, II, 25,25.

¹¹ Βασιλείου πατρικίου, "Ἐνθ' ἄν.

¹² Βίος τοῦ ἁγίου Νικολάου, 1,26,5 (Anrich). Ἰωσήφ Βρυεννίου, Λόγος τέταρτος εἰς τὴν σωτήριον σταύρωσιν, 2,299 (Βουλγάρεως).

Ἐπειδὴ δ' ἐν καιρῷ θυέλλης τὸ ἄνω ἄκρον τῶν καταρτίων προσεβάλλετο ὑπὸ κεραυνοῦ, διὰ τοῦτο, κακοὺς ἀγωγούς θεωροῦντες τὰ δέρματα τῆς φώκης καὶ τῆς ὑαίνης, δι' αὐτῶν τὸ περιέβαλλον ¹. Ἐκάλουν δ' οἱ ναυτιλλόμενοι τοὺς ἐπὶ τῶν ἄκρων τῶν ἱστῶν φωσφορισμοὺς *Ἐλένην* ² ἢ *οὐρανίας* ³, καλὸν σημεῖον τὴν ἐπιφάνειαν αὐτῶν θεωροῦντες ⁴. Κατὰ ἐνίους τῶν ἀρχαίων ἐν τούτοις καὶ κατὰ τὸν μεσαίωνα ἐν τῇ Δύσει, ἡ ἐπιφάνεια τῆς Ἐλένης ἐθεωρεῖτο δυσμενὴς διὰ τοὺς πλέοντας ⁵.

Ἐπὶ τῶν ἱστῶν ἔπειτα προσηρτῶντο αἱ *ξύλοκεραῖαι* ⁶, αἵτινες ὑπὸ μὲν τῶν ἀρχαίων ἐκαλοῦντο *κέρατα* ⁷, *κερατάρια* δ' ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν ⁸, ἦσαν δὲ ἡ ἐπιμήκεις ἡ πλάγαι. Ἀνείλκοντο δὲ καὶ κατεβιβάζοντο τὰ κε-

¹ I. Λυδοῦ, Περὶ μνηῶν, 50,1· 111,4 (Βόνν.). Οἱ ἀρχαῖοι ἐπίστευον ὅτι τὸ δέρμα τῆς φώκης δὲν προσβάλλεται ὑπὸ κεραυνοῦ καὶ ὅτι προφυλάσσει ἀπὸ τῆς χαλάξης (βλ. O. Gruppe, Griechische Mythologie, 800,3). Ὑπὸ τοῦ N. Πολίτου καὶ τοῦ L. Rademacher ἐξεφράσθη ἡ γνώμη, ὅτι ἐκ τῆς ὁμοιότητος τοῦ ὀνόματος τοῦ ἁγίου Φωκά πρὸς τὸ τῆς φώκης, ἐθεωρήθη ὁ ἅγιος οὗτος προστάτης τῶν ναυτιλλομένων. N. Πολίτου, Παραδόσεις, 2,1206· ἐκ τοῦ βίου του ὁμοσ. σαφῶς φαίνεται ὅτι ὁ ἅγιος ἦτο ναυτικός.

² Ἰωάννου Λυδοῦ, Περὶ διοσημειῶν, 278,24 (Βόνν.). Σχολιαστὴς Εὐριπίδου, Ὁρέστης, 1637. Πβ. τὰς τῶν δυτικῶν feux St-Elm. Οἱ φωσφορισμοὶ οὗτοι κατὰ τὰς ἀντιλήψεις τῶν ἀρχαίων ἐδήλουν τὴν ἐπιφάνειαν τῶν Διοσκούρων ἢ θεῶν σωτήρων. Λουκιανοῦ, Χαρίδημος ἡ περὶ κάλλους, 3, ὥς καὶ τοῦ αὐτοῦ, Περὶ τῶν ἐπὶ μισθῷ συνόντων, 1. Ἀχιλλέως Τατίου, Τὰ κατὰ Λευκίπην καὶ Κλειτοφῶντα, 2,32.

³ Ἐκλογαὶ Φωτίου ἐκ τῶν ἱστοριῶν Ὀλυμπιοδώρου, 465,11. Στ. Λυκούδη, Οἱ κατὰ τὴν θρησκευτικὴν πίστιν τὴν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ τοὺς χριστιανικοὺς χρόνους πάτρωνες τῶν ναυτικῶν μας (Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 11 (1936), 423).

⁴ Ἰωάννου Εὐγενικοῦ, Λόγος εὐχαριστήριος (Σπ. Λάμπρου, Παλαιολόγια, 1,9).

⁵ Λουκιανοῦ, Περὶ τῶν ἐπὶ μισθῷ συνόντων, 1. Ὅρα τὸν Σχολιαστὴν τοῦ Ὁρέστου τοῦ Εὐριπίδου (1637) καὶ τὸν Πορφύριον, σχολιάζοντα τὰς ψδὰς τοῦ Ὁρατίου, I, 3,2, ἐπιθὶ δὲ B. Schmidt, Das Volksleben der Neugriechen, 174. Ἰδὲ καὶ Σκ. Βυζαντίου, Λεξικὸν τῆς δημώδους Ἑλληνικῆς, ἐν λ. τελώνιον. Βλ. κατωτέρω τὰ περὶ Διοσκούρων λεγόμενα.

⁶ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως, 674,19.

⁷ «Κεραία πλοίου Ἀπτικοί, κέρας Ἑλλήνης» (I. Bekker, Anecdota Græca, 200,21). Νόμος ναυτικός, 43. Corpus glossariorum Latinorum, II, 20,53· III, 29,20.

⁸ Βασιλείου πατρικίου, Ναυμαχικὰ (Φαβρικίου, Βιβλιοθήκη, 8, 140). Λέοντος, Τακτικά, 19,5 (PG, 107,992). Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως, 659,20. Εὐσταθίου, Παρεκβ., 1037,36. Λεξικὸν Ζωναρᾶ, ἐν λ. κέρας καὶ κεραία. Φ. Κουκουλέ, Ἐνθ' ἀν., Α', 298. Νῦν ἐν Ρόδῳ *κερατάρια* λέγονται αἱ κεραῖαι τοῦ ἀνεμομύλου.

ρατάρια ἄφ' ἑνὸς μὲν τῇ βοηθείᾳ σχοινίων, ἅτινα ἐκαλοῦντο ἱμαντάρια¹, λέξεις, ἣτις καὶ ὑπὸ τῶν ναυτιλλομένων τῆς Δύσεως παρελήφθη² καὶ ἣτις καὶ σήμερον ὡς *μαντάρι* εἶναι ἐν χρήσει³, ἄφ' ἑτέρου δὲ διὰ τῶν κεροιάκων τῶν ἀρχαίων, κοινῶς ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν *καρῶν* καλουμένων⁴, τὰ ὅποια ἦσαν καρνόςχημα ξυλάρια, κρικοειδῶς περὶ τὸν ἱστὸν τοποθετούμενα, διὰ λιπαρᾶς οὐσίας ἀλειφόμενα, εὐχερῶς διολισθαίνοντα καὶ τὴν ἀνάσπασιν καὶ καθέλκυσιν τῆς κεραίας διευκολύνοντα. Δὲν ἦτο δ' ἀσύνηθες, ὅτε οἱ ναῦται ἀνεβίβαζον τὴν κεραίαν μετὰ τῆς διδόνης, νὰ ἐπιφωνῶσιν ἀπὸ κοινοῦ, ἀλλήλους παρακελεύόμενοι καὶ τὸν κόπον τῶν ἀνακουφίζοντες⁵.

Ἡ λ. *κάρυον*, ἣτις ὡς *carium* διετηρήθη ἐν τῇ μεσαιωνικῇ Λατινικῇ, ὡς *car* δ' ἐν τῇ ναυτικῇ γλώσσῃ τῶν Γενουατῶν, τοῦλάχιστον κατὰ τὸν ΙΓ' αἰῶνα⁶, σφύζεται νῦν μετὰ τοῦ πράγματος, ὅπερ *καρύδι* καλεῖται⁷.

Τῆς προσωθήσεως τῶν ἐμπορικῶν πλοίων γινομένης τότε τῇ βοηθείᾳ τοῦ ἀνέμου, κύριον μέρος τῆς ἐξαρτίσεως αὐτῶν ἦσαν τὰ ἱστία, τὰ ὅποια ἐκαλοῦντο *ἄρμενα*⁸, διακρινόμενα εἰς μικρά, τὰ καὶ *ἄρμενόπουλλα*⁹, οἷα ἦσαν

¹ «Ἱμαντάρια ἐν ταῖς ναυσὶν οὕτω καλεῖται τινα», Ἡσύχιος. «Ἱμάντες· τὰ σχοινία οἷς αἱ κεραφαὶ ἀνέλκονται» (I. Bekker, *Anecdota Graeca*, 100,26). Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως, 672,10.

² Κατὰ τὸν ΙΓ' αἰῶνα οἱ Γενουήνσιοι τοὺς ἱμάντας ἔλεγον *amentus*. H. Kahane, *Zur neugriechischen Seemannssprache anlässlich Vidos parole marines* (Byzantinisch - Neugriechische Jahrbücher, 15,97).

³ Φ. Κουκουλέ, *Λεξικογραφικά* (Λεξικογρ. Ἀρχεῖον, 1, παράρτ. Ἀθηνᾶς, 26 (1915), 97).

⁴ Λέοντος, *Τακτικά*, 19,5 (PG, 107,992). Ἀρέθας, *Εἰς Λουκιανοῦ Πλοῖον ἡ εὐχαί*, 4 (Σ. Κουγέα, *Αἱ ἐν τοῖς σχολίοις τοῦ Ἀρέθα λαογραφικαὶ εἰδήσεις*, *Λαογραφ.*, 4,258), ὡς καὶ τοῦ αὐτοῦ, *Εἰς Λουκιανοῦ Δία τραγῶδον* (H. Rabe, *Scholia in Lucianum*, 78,13). Μοσχόπουλος, παρὰ Du Cange.

⁵ Σχόλια εἰς Λουκιανοῦ Κατάπλουν ἢ τύραννον, 19 (H. Rabe, Ἐνθ' ἀν., 50,9).

⁶ H. Kahane, Ἐνθ' ἀν., 15,97.

⁷ Περὶ καρῶν καὶ οὐχὶ καρῶν, ὡς τὰ κείμενα παραδίδουσι καὶ ὡς νῦν γράφουσι, βλ. διὰ πλείονων Φ. Κουκουλέ, Ἐνθ' ἀν., 97 - 100.

⁸ Γρηγόριος Θεολόγος, PG, 37,994. Νόμος ναυτικός, 2,2. Ἡσύχιος, ἐν λ. ἀκάτια καὶ ἀναχωχεύειν. Λεξικὸν Φωτίου καὶ Ζωναρά, ἐν λ. ἱστίων. Βασιλείου πατρικίου, *Ναυμαχικά* (Φαβρικίου, Βιβλιοθήκη, 8,140). Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως, 672,4· 674,8. Τοῦ αὐτοῦ, Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανόν, 78,14. *Corpus glossariorum Latinorum*, II, 205,32· 245,5· III, 474,9. Εὐσταθίου, *Παρεκβ.*, 1533,44· 1534, 28. Ἀσίζαι τῆς Κύπρου, 6,300,7. Ἀρμενον ἀρχικῶς ἐδήλου πᾶν ἐργαλεῖον, τοῦ τέκτονος π.χ., κατόπιν δὲ περὶωρίσθη ἡ σημασία εἰς τὰ ναυτικά ἱστία. Βλ. H. Blümler, *Technologie und Terminologie der Künste und Gewerbe*, 2,187. Ἐπιθ. καὶ J. Kalitsunakis, *Mittel- und neugriechische Erklärungen bei Eustathios*, 15,16,17. Νῦν ἐν Μαδύτῳ ἄρμενο λέγεται τὸ τῶν ἀρχαίων καρχήσιον.

⁹ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως, 671,12.

οἱ δόλωνες ¹, τὰ κατὰ τὸν τρίτον ἰστὸν ἀπλούμενα παννία, καὶ οἱ ἀρτέμωνες ἢ τὰ ἀρτεμώνια ², οἱ κοινῶς νῦν φλόκοι, καὶ μεγάλα ³.

Ἐκ τῶν ἀρμένων ἐννοεῖται τούτων εἶπον οἱ Βυζαντινοὶ καὶ ἀρμενίζειν ⁴ τὸ ἱστιοπλοεῖν ἢ «ποιεῖν ἄρμενα» ⁵.

Κατεσκευάζοντο δὲ τὰ ἱστία εἴτε ἐκ λίνου ⁶ εἴτε ἐκ ρασιακοῦ παννίου, σακολαίβας, ὁπόθεν καὶ εἶδος πλοίου σακολαίβα ἐκαλεῖτο ⁷.

Ἀπαραίτητον μέρος τῆς ἐξαρτίσεως ἐνὸς πλοίου ἦσαν, φυσικά, τὰ σχοινία, καὶ οὕτω καλούμενα τότε ἢ πείσματα ⁸, ἀλλὰ καί, ἀναλόγως τῆς ὕλης ἐξ ἧς κατεσκευάζοντο, καννάβια ⁹ καὶ σπαρτίνα ¹⁰ ἢ σπαρτία ¹¹ καὶ βροῦλλα ¹². Ἐντεῦθεν καὶ τὸ γνωμικόν : «Μαῖου βροῦλλον, ποντία κάνναβις», τὸ δηλοῦν ὅτι τὰ ἐκ τῶν ἰνῶν τῶν σπάρτων τοῦ Μαῖου κατασκευαζόμενα σχοινία, ὡς εὐέλκτα, ἦσαν πρόσφορα πρὸς κατασκευὴν ναυτικῶν σχοινίων ¹³. Σημειωτέον

¹ Πολυδεύκους, Ὀνομαστ., 1,91. Προκοπίου, Περὶ τῶν πολέμων, 1, 382 (Haury). Corpus glossariorum Latinorum, V, 614,20.

² Miklosich - Müller, Acta et Diplomata, 6,123. Corpus glossarium Latinorum, II, 246,5· III, 205,24. Ἀσίζαι τῆς Κύπρου, 47 (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ., 6,51,15).

³ Προκοπίου, Ἐνθ' ἄν., 1,382.

⁴ Νόμος ναυτικός, 36,39. Ἀχμέτ, Ὀνειροκρ., κεφ. 178,140,10. Νικήτα Χωνιάτου, Χρονικ. διήγ., 224,26 καὶ πολλαχοῦ ἀλλαχοῦ. Περὶ τῶν διαφόρων σημασιῶν τοῦ ῥήματος ἀρμενίζω, βλ. τὰ σημειούμενα ὑπὸ Π. Παπαγεωργίου, ἐν Ἀθηνᾶς, 24,459 ἐξ.

⁵ Λεοντίου Μαχαιρά, Χρονικὸν τῆς Κύπρου, 1,106,8· 276,30 (Dawkins). Σήμερον κάνω παννιά.

⁶ Ἡσύχιος, ἐν λ. φώσσω. Εὐσταθίου, Παρεκβ., 574,30.

⁷ Εὐσταθίου, Παρεκβ., 1890,9. Hesselting - Pernot, Poèmes Prodromiques, III, 77. Ἐν Καρπασίᾳ τῆς Κύπρου σάγιον λέγεται τὸ ἱστίον.

⁸ «Πείσματα ἐθίσμεθα λέγειν σπάρτα ναυτικά, οἷς δῆλα δὴ ναῦς ἐλλιμενισθεῖσα πείθεται», Tafel, Eustathii opusc., 25,41.

⁹ Γρηγόριος Νύσσης, PG, 45,165. Νόμος ναυτικός, 2,11. I. Τζέτζου, Σχόλια εἰς Λυκόφρονος Ἀλεξάνδρου, στίχ. 20. Εὐσταθίου, Παρεκβ., 864,17. Κανναβία νῦν ἐν Καλύμφῃ καὶ καννάβα ἐν Ἡπείρῳ λέγεται τὸ σχοινίον.

¹⁰ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως, 671,15· 673,8· 677,8. Εὐσταθίου, Παρεκβ., 191,32.

¹¹ «Σπαρτίον· τὸ σχοινίον», Λεξικὸν Ζωναρά. Εὐσταθίου, Παρεκβ., 421, 18· καὶ πάλιν ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος εἶπε : «σπάρτα ναυτικά». Tafel, Eustathii opusc., 25,40.

¹² Σχολιαστὴς εἰς Ἀριστοφάνους, Πλοῦτον, στίχ. 663.

¹³ Εὐσταθίου, Παρεκβ., 191,33. Φ. Κουκουλέ, Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου, Τὰ λαογραφικά, Α', 305. Α. Σακελλαρίου, Βασιλικὸν ναυτικὸν ἐγχειρίδιον ἀρμενιστοῦ, 35. Ὅρα ὅτι καὶ βροῦλλα κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ἐλέγοντο τὰ σχοινία (Σχολιαστὴς Ἀριστοφάνους, Πλοῦτ., 663), βροῦλλα δὲ νῦν ἐν ταῖς Κυκλάσιν, Αἴνῳ, Λακωνικῇ, Μεγίστῃ καὶ Καρπάθῳ.

ὅτι τὰ Γεωπονικά βιβλία ἀναφέρουσι μεταξύ τῶν ναυτικῶν σχοινίων καὶ τὰ ἐκ τριχῶν αἰγῶν καὶ τράγων κατασκευαζόμενα, τὰ ὁποῖα δὲν ἐκόπτοντο εὐκόλως, οὔτε καὶ εὐκόλως ἐσήποντο ¹.

Ὁ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος ἀναφέρει «ποδιοδρόμους τῶν ἀρμένων» ², αὐτοὶ δὲ νομίζω ὅτι εἶναι τὰ πρὸς τὸν πόδα τοῦ ἀρμένου σχοινία, τὰ ποδωτὰ λίνα τῶν ἀρχαίων, αἱ νῦν κοινῶς σκότες ³.

Πλὴν τῶν ἱμανταρίων καὶ τῶν ποδιοδρόμων, συχνὰ ἀναφέρονται ὑπὸ τῶν κειμένων καὶ τὰ πρότονα ⁴, εἰς ἃ διάφοροι ἀποδίδονται σημασίαι. Κατὰ τὸν Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου, πρότονα, κατὰ τοὺς συγχρόνους του ναυτικούς, ἐκαλοῦντο : «τὰ σχοινία δι' ὧν τὰ ἱστία πῇ μὲν ἀνέλκονται, πῇ δὲ χαλῶνται, μάλιστα δὲ τὰ συνδέοντα τὸ κέρας πρὸς τὸν ἱστόν» ⁵, κατὰ τὸν αὐτὸν ὁμῶς πάλιν ἱεράρχην : «πρότονα οὐδετέρως, κατὰ μεταπλάσμον, σχοινία δι' ὧν ὁ ἱστός ἀποδεσμεῖται ὥς ἂν ἔχη βεβαίως ἴστασθαι» ⁶. Κατὰ τὸν μητροπολίτην Κυζίκου Θεόδωρον : «πρότονος. ὅς δὴ τὸ κέρας ἀνέχων σὺν τῇ ὀθόνῃ κατ' οὐρὸν φέρεσθαι παρέχει τὸ σκάφος» ⁷. Τέλος, ὅταν ὁ Νικήτας Χωνιάτης, ὁμιλῶν περὶ τοῦ δουκὸς τοῦ στόλου Μιχαὴλ Στρυφνοῦ, λέγει ὅτι οὗτος ἦτο ἱκανώτατος : «ἐξαργυρίσαι πρότονα ἀπαξάπαντος πλοίου» ⁸, φαίνεται γενικῶς διὰ τῆς λέξεως τὰ σχοινία καλῶν, ἣν σημασίαν ἔχει ἡ λέξις καὶ ἐν τῷ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ζωναρᾶ φερομένῳ Λεξικῷ, ἔνθα ἀναγινώσκομεν : «πρότονες' τὰ σχοινία» ⁹. Ἡ λέξις, ἥτις κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ἦτο δημῶδης καὶ ἦν ὡς *prodano* παρέλαβον καὶ οἱ Ἱταλοὶ ¹⁰, εἶναι νῦν ἐν χρήσει παρὰ τοῖς ναυτικοῖς, οἵτινες δι' αὐτῆς δηλοῦσι τὸ κοινῶς ξάρτι, τὸ σχοινίον δηλαδὴ τὸ ὁποῖον ἀπὸ τοῦ πρῶταίου ἱστοῦ τείνεται μέχρι τῆς πρῶρας, παρελήφθη δὲ ἐπὶ τῆς σημασίας ταύτης καὶ ἐν τῷ ὀνοματολογίῳ τοῦ Νεοελληνικοῦ πολεμικοῦ ναυτικοῦ.

¹ Γεωπονικά, 18,9,3.

² Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως, 674,20.

³ Ι. Τζέτζου, Σχόλια εἰς Λυκόφρονος Ἀλεξάνδραν, στίχ. 1015.

⁴ Γρηγόριος Θεολόγος, PG, 37,994. «Φυλάσσεται ἡ λέξις (πρότονα) ἔτι καὶ νῦν παρὰ τοῖς Ἀνατολικοῖς», Εὐσταθίου, Παρεκβ., 130,46.

⁵ Εὐσταθίου, Παρεκβ., 130,44. Πιθανῶς ταῦτα εἶναι αἱ ὑπὸ τοῦ Σχολιαστοῦ τοῦ Ὀππιανοῦ (Ἀλιευτ., 1,227) ἀναφερόμεναι ἀνταραί.

⁶ Εὐσταθίου, Παρεκβ., 1452,58. Περὶ προτόνων ἐν τοῖς ἀρχαίοις πλοίοις, βλ. Α. Gartault, La trière Athenienne, 209.

⁷ Θεοδώρου μητροπολίτου Κυζίκου, Ἐπιστολαὶ (Ν. Ἑλληνομν., 20,336).

⁸ Νικήτα Χωνιάτου, Χρονικ. διήγ., 716,13.

⁹ Νῦν *τόνος* ἐν Κύπρῳ λέγεται σχοινίον κατασκευασμένον ἐκ κλάδων λύγου ἢ ἐκ φλοιοῦ. Γ. Παπαχαράλαμπος, Ὀμηρικαὶ λέξεις ἐν Κύπρῳ (Κυπριακαὶ Σπουδαί, 4,2).

¹⁰ H. Kahane, Ἐνθ' ἄν., 15,99.

Τὰ κείμενα συχνὰ ὁμιλοῦσι περὶ *αὐχένων*¹ ἢ, δημωδέστερον, *αὐχενίων*² τῶν πλοίων, δι' ὧν λέξεων δηλοῦται τὸ πηδάλιον αὐτῶν. Λέγοντες δὲ πηδάλιον ἐννοοῦμεν οὐχὶ τὸ σήμερον ἐπὶ τοῦ κατὰ τὴν πρύμνην ποδοστάματος κρικόμενον πηδάλιον, τὸ ὅποιον δὲν εἶναι παλαιότερον τοῦ IB' αἰῶνος³, ἀλλὰ δύο μὲ πλατεῖαν πλάτην κώπας, ἑκατέρωθεν τῆς πρύμνης κειμένας καὶ ὑπὸ τῶν κυβερνητῶν χειριζόμενας, ὥς αἱ σχετικαὶ εἰκόνες δεικνύουσι. Ἐλέγοντο δὲ τὰ πηδάλια καὶ *οἶακες*, δι' ἧς λέξεως ἐδηλοῦτο καὶ τὸ ὅλον πηδάλιον⁴, ἀλλὰ καὶ τὰ κατὰ τὸ ἄνω ἄκρον αὐτοῦ ξυλάρια, δι' ὧν, *οἰακίων* καλουμένων, τοῦτο ἐστρέφετο⁵, τὰ καὶ σήμερον κοινῶς *οἰάκια* ἢ *δοιάκια*⁶. Τρίτη ὀνομασία τοῦ πηδαλίου, ἐκ τῆς Λατινικῆς αὐτῇ, ἦτο *τημώνιν*⁷ ἢ *τεμώνιν*⁸, ἐκ τοῦ μεσαιωνικοῦ Λατινικοῦ *temo*⁹.

Ἐκ τῶν ἀπαραιτήτων ἑξαρτημάτων τοῦ πλοίου ἦσαν τότε καὶ αἱ *ἄγκυραι*, αἱ ὁποῖαι, κατὰ τὸν Τζέτζην, διεκρίνοντο τῶν *σιδήρων*¹⁰, πιστεύω

¹ Νόμος ναυτικός, 11,43. Χρυσόστομος, PG, 60,772. Βίος τοῦ ἁγίου Φωκά (Anal. Boll., 30,278). Λεοντίου Νεαπόλεως, Βίος τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Ἐλεήμονος, 19,11.13 (Gelzer). Corpus glossarium Latinorum, II, 252,11. Περὶ αὐχένων, βλ. ὅσα σημειοὶ ὁ Κ. Ράδος, ἐν τῷ ἔργῳ του Τὸ ναυτικὸν τοῦ Βυζαντίου, 61.

² Ἡσύχιος, ἐν λ. οἶακες καὶ Λεξικὸν Ζωναρά, ἐν λ. πηδάλια. Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανόν, 78,14. Εὐσταθίου, Παρεκβ., 1533,46. Σχολιαστὴς Ὁππιανοῦ, Ἀλιευτ., 1,192. Σχολιαστὴς Ἀριστοφάνους, Εἰρ., στίχ. 141.

³ Ὁ Κ. Ράδος, Ἐνθ' ἄν., 61, λέγει ὅτι τὸ τοιοῦτο πηδάλιον δὲν εἶναι παλαιότερον τοῦ IF' αἰῶνος, ὅταν ὁμοῦς ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος (Παρεκβ., 1533,49) λέγῃ ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους του οἰάκια ἐλέγοντο : «ξυλύφια τινα, δι' ὧν στρέφουσι τεχνικῶς τὸ πηδάλιον», πιστεύω ὅτι τὸ κρικόμενον πηδάλιον ὑπονοεῖ.

⁴ «Πηδάλια» οἶακες, αὐχένες», Λεξικὸν Φωτίου : «gubernaculum» οἶαξ». Corpus glossarium Latinorum, II, 379,55' καὶ πάλιν : «claves» οἶακες πλοίου», Corpus glossarium Latinorum, II, 101,51.

⁵ Βασιλείου πατρικίου, Ναυμαχικά (Φαβρικίου, Βιβλιοθήκη, 8, 140). Εὐσταθίου, Παρεκβ., 1533,49. Παλαιότερον ἔγραψε καὶ ὁ Πολυδεύκης, Ὀνομαστ., 1,89 : «τὸ δὲ ἄκρον τοῦ πηδαλίου οἶαξ καὶ τὸ πᾶν δὲ οἶαξ τε καὶ πηδάλιον καλεῖται». Οἱ σύγχρονοι τοῦ Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου (Παρεκβ., 1676,1), σκώπτοντες τοὺς κινούμενους τὸ ἐξωσμένον ξίφος στρατιώτας, ἔλεγον ὅτι : «οἰακίζονται τῇ σπάθῃ».

⁶ Τὸ ξυλάριον καλεῖται νῦν *γοιάκι* ἐν Σύμῃ, *βοιάκιν* ἐν Πόντῳ καὶ *δοιάκι* εἰς τὰς Κυκλάδας καὶ ἀλλαχοῦ.

⁷ Πουλλολόγος, στίχ. 526 (Wagner, Carmina Græca, 195).

⁸ Ἀσίζαι τῆς Κύπρου (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ., 6,51,15· 300,7).

⁹ Corpus glossarium Latinorum, II, 196,6' III, 205,15, *temo*· αὐχὴν καὶ *temones*· αὐχένες.

¹⁰ Ὁ Ι. Τζέτζης, Χιλιάδες, ἱστορ. 10, στίχ. 363, εἶπεν ὅτι τὰ πλοῖα :

Πολλὰς ἐπιστηρίζεται ἀγκύραις καὶ σιδήροις.

μόνον κατὰ τὸ σχῆμα καὶ οὐχὶ τὴν χρῆσιν, ἀφ' οὗ καὶ τὰ σίδερα ἢ σίδερα ἐχρησιμοποιοῦντο ὥς ἄγκυραι, πρὸς αἷς καὶ κατὰ τὰ πλεῖστα κείμενα συνωνυμοῦσι ¹.

² Ἦσαν δὲ τὰ σίδερα, ἅτινα ἐκαλοῦντο καὶ «σίδερα βολιστικά» ² καὶ σιδηροβόλια ³, σίδερα οὐχὶ ἀγκυλωτά, ἀλλ' ἐπιμήκη, ὅπην κατὰ τὸ μέσον ἔχοντα, δι' ἧς διήρχετο καὶ προσεδένετο τὸ συνέχον σχοινίον, τὸ ὅποιον «σιδηροβόλον σχοινίον» ἢ «σιδηροβόλιον» ἢ «σιδηρόβολον» ἐκάλουν οἱ μεσαιωνικοὶ ναυτικοί ⁴, ὥς δὰ καὶ οἱ σημερινοί, κατὰ τόπους ⁵.

Τὸ παρὸν τμήμα αἷς κλείσωμεν μὲ τὴν προσθήκην, ὅτι οἱ μεσαιωνικοὶ ναυτιλλόμενοι, ὅπως καὶ οἱ σημερινοὶ Ἕλληνες ναυτικοί, ἵνα αὐξήσωσι τὴν χωρητικότητα τοῦ πλοίου των, περὶ τὰ χεῖλη αὐτοῦ ἐτοποθέτουν πλέγμα ἐκ καλάμων, λύγων ἢ τῶν τοιούτων, ὅπερ ἐκαλεῖτο *καλαμωντή* ⁶, νῦν δὲ *καλαμωντάρι* ἐν Ἡπείρῳ ⁷, ἐν δὲ τῇ ναυτικῇ γλώσσῃ *παραπέυ* ἢ *κόντρα χαβαλές*.

ΕΙΔΗ ΠΛΟΙΩΝ

Τὰ πλοῖα τῶν Βυζαντινῶν, ἀφ' ἧς μάλιστα ἐποχῆς ἤρχισε νὰ συγκροτῇται παρ' αὐτοῖς πολεμικὸν ναυτικόν, διηροῦντο εἰς *βασιλικά πλώϊμα* ἢ *βασι-*

¹ Ι. Τζέτζου, Σχόλια εἰς τὸ Α τῆς Ἰλιάδος, στίχ. 436 (Matranga, Anecdota Graeca, 434). Τοῦ αὐτοῦ, Σχόλια εἰς Λυκόφρονος Ἀλεξάνδραν, 21, 20. Νικήτα Χωνιάτου, Χρονικ. διήγ., 224,25' 721,20. Χρονικὸν τοῦ Μορέως, στίχ. 9206,9234. Λεοντίου Μαχαίρα, Χρονικὸν τῆς Κύπρου, 1,342,7 (Dawkins). Ἡ ἄγκυρα καὶ νῦν λέγεται σίδερο ἐν Λακωνικῇ, Σηλυβρίᾳ, Λιβησίῳ καὶ ἀλλαχοῦ.

² Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως, 672,9' 673,6.

³ Ἀρέθας, Εἰς Λουκιανοῦ Λεξιφ., 15 (Λαογραφ., 4,259). Ἐν Καρπάθῳ περὶ πλοίου ἀπολεσθέντος ἀντάνδρου λέγουσιν ὅτι «πῆγε: σι(δ)ερο(β)ούλι». Μανωλάκης, Καρπαθιακά, 233.

⁴ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως, 672,9' 673,6' 677,8.

⁵ Ἐν Βιθυνίᾳ σιδηροβόλι λέγεται τὸ σχοινίον τῆς ἀγκύρας τοῦ ἀλιευτικοῦ πλοίου, ὁμοίως δὲ καὶ ἐν Σφωσπόλει. Ἀναγν. Παρασκευοπούλου, Ἡ ψαρική στῆ Σωζόπολι (Ἀρχεῖον τοῦ Θωρακικοῦ λαογραφικοῦ καὶ γλωσσικοῦ θησαυροῦ, 2,93).

⁶ Εὐσταθίου, Παρεκβ., 1533,51. Ἐν Αἰτωλίᾳ *καλαμωντή* λέγεται ἡ καλήμνη φράκτη. Περὶ *καλαμωντῆς*, πβ. J. Kalitsunakis, Mittel-und neugriechische Erklärungen bei Eustathios, 69 εἰς. Φ. Κουκουλέ, Εὐσταθίου Θεσσαλονίκης, Τὰ λαογραφικά, Α', 296.

⁷ Π. Ἀραβαντινοῦ, Ἡπειρωτικὸν γλωσσάριον, 45. Τὸ *καλαμωντάρι* ἐν Ἡπείρῳ εἶναι πλέγμα ἐκ λύγων.

λικοπλώϊμα ἢ βασιλικὰ πλοῖα¹ ἢ βασιλικὰ καράβια², πολεμικὰ τουτέστι, καὶ εἰς πλοῖα τοῦ ἐμπορικοῦ στόλου, τὰ ὅποια ἐκαλοῦντο ἐμπορευτικά³ ἢ πραγματευτικά σκάφη⁴, διαφέροντα τῶν καματηρῶν καραβίων, τὰ ὅποια ἦσαν τὰ συνοδεύοντα τὸν πολεμικὸν στόλον φορτηγά .

Ἐξαρχητοῦντο δὲ τὰ ἐμπορευτικά πλοῖα, τὰ ὅποια ὑπὸ ὁρισμένων συγγραφέων καλοῦνται καὶ ὀλκάδες⁵, ἐξαρχητοῦντο, λέγω, ὥς ἐκ τοῦ σχήματός των, ὥς στρογγύλα⁷, ὥς τοιαῦτα δ' ἀντιδιαστέλλονται, ὥς καὶ παρ' ἀρχαίοις, πρὸς τὰ μακρὰ πλοῖα⁸.

Τῶν τελευταίων τούτων ἡ κινητήριος δύναμις ἦτο ἡ κώπη, ἐν ᾧ τῶν στρογγύλων ἦσαν τὰ ἱστία⁹.

Ἐν τοῖς ἑξῆς, ὥς καὶ ἐν ἀρχῇ τοῦ κεφαλαίου ἐδηλώσαμεν, ὁ λόγος θὰ εἶναι μόνον περὶ τῶν ἐμπορικῶν καὶ ἐν μέρει τῶν ἀλιευτικῶν πλοίων.

Τὰ πλοῖα ἐξαρχητοῦντο κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους μὲ τὸ γενικὸν ὄνομα καράβια, ἀλλὰ καὶ ξύλα¹⁰, ἐντεῦθεν δὲ καὶ ξυλοφάγους ἐκάλουν τὰ

¹ Ἀχμέτ, Ὀνειροκρ., κεφ. 180,140,23. Εὐσταθίου, Παρεκβ., 660,16.

² Νικήτα Χωνιάτου, Χρονικ. διήγ., 224,26. Περί τοῦ κάραβος, βλ. J. Kalitsunakis, Ἐνθ' ἀν., 59.

³ Ἀχμέτ, Ὀνειροκρ., κεφ. 178,140,5,17. Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανόν, 152,3. Οἱ συνεχίζοντες τὸν Θεοφάνη, PG, 109,497.

⁴ Θεοφάνης, Χρονογρ., 591 (De Boor).

⁵ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως, 663,14· 667,5. Μιχαὴλ Γούδα, Μεσαιωνικὰ χαράγματα πλοίων ἐπὶ τοῦ Θησείου (Βυζαντίδος, 2,330).

⁶ I. Τζέτζου, Σχόλια εἰς Λυκόφρονος Ἀλεξάνδρου, στίχ. 20. Τοῦ αὐτοῦ, Χιλιάδες, χιλ. 1, ἱστορ. 32, στίχ. 897. Corpus glossariorum Latinorum, II, 282,19.

⁷ Νικήτα Χωνιάτου, Χρονικ. διήγ. (Miller, Recueil d. hist. d. Croisades, 1,344). Hippol. Noiret, Lettres inédits de Michel Apostolis, 92. Καρδινάλιου Βησσαρίωνος, Ὑπόμνημα εἰς Κωνσταντῖνον Παλαιολόγον (N. Ἑλληνομν., 3,26). Τὰ στρογγύλα πλοῖα ὁ Γενέσιος, Βασιλ., 46,5, καλεῖ περικαμπτεῖς νῆας.

⁸ Πολυδεύκης, Ὀνομαστ., 1,82. Ἄλλην ὑποδιαίρεσιν εἰς θαλάσσια καὶ ποτάμια πλοῖα ἀναφέρουσι τὰ Βασιλικά, 53,2,9.

⁹ Κ. Ράδου, Τὸ ναυτικὸν τοῦ Βυζαντίου, 30.

¹⁰ Γεωργίου Ἀζροπολίτου, Χρονικὴ συγγραφή, 1,87,13 (Heisenberg). Miklosich - Müller, Acta et Diplomata, 3,79,131. Χρονικὸν τοῦ Μορέως, στίχ. 4539. Ἀσίζαι τῆς Κύπρου (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ., 6,46,31). Στεφάνου Σαχλίκη, Γραφαὶ καὶ στίχοι καὶ ἐρμηνεῖαι, στίχ. 6 (Wagner, Carmina Græca, 62). Γεωργηλᾶ, Ἱστορικὴ ἐξήγησις περὶ Βελισσαρίου, στίχ. 330 (Wagner, Carmina Græca, 260). Λεοντίου Μαχαιροῦ, Χρονικὸν τῆς Κύπρου, 1,80,26· 156,30· 170,16 (Dawkins).

ἀκρωτήρια τοῦ Καφρέως καὶ τοῦ Μαλέα ¹, ὧς καταποντίζοντα τὰ ξύλα, ἔνεκα τῆς παρ' αὐτὰ ἐπικρατούσης τρικυμίας.

Γενικὸν ἐπ' ἴσης ὄνομα ἦτο ἡ *σκάφη*, ἣτις ἐδήλου ἀφ' ἑνὸς μὲν τὸ σκάφος τοῦ πλοίου ², ἀφ' ἑτέρου δὲ οὐχὶ πλέον τὸ μονόξυλον πλοιάριον, ἀλλὰ τὸ πλοῖον καθ' ὅλου, ἀνθ' οὗ πολλάκις καὶ κεῖται παρὰ τοῖς συγγραφεῦσι ³.

Περὶ τοῦ τύπου τῶν Βυζαντινῶν πλοίων, τῶν μὴ πολεμικῶν μάλιστα, εἴμεθα ἐντελῶς ἀνεπαρκῶς πληροφορημένοι, δυσκολία, ἣτις ἐπαυξάνεται ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ἐνίστε τὸ αὐτὸ ὄνομα δηλοῖ καὶ ἐμπορευτικόν, ἀλλὰ καὶ πολεμικὸν πλοῖον. Ὅπως ἂν ἔχη, εἰς τὰ μικρότερα πλοῖα ἀνῆκον τὰ ἀλιευτικὰ *σανδάλια* ⁴, τὰ ὅποια, ἂν κρίνωμεν ἐκ τῶν περὶ σανδαλίων ὑπὸ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου λεγομένων, ἦσαν πλοιάρια ἔχοντα ἓνα ἴσθον μετὰ κεραίας, τέσσαρας κώπας, ἐν παρακώπιον καὶ τέσσαρας ναύτας ⁵, πιθανῶς οὐχὶ πολὺ διαφέροντα τῶν ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως ἀναφερομένων ὀκτακώπων ἀλιαδίων ⁶, ἀλλὰ καὶ μικρότερα ἀκόμη, ἀφ' οὗ ἐν τῷ δημῳδεῖ κειμένῳ τοῦ Νικήτα Χωνιάτου ὧς *σανδάλια* χαρακτηρίζονται τὰ ἀκάτια, καὶ δὴ τὰ δύο μόνον κώπας ἔχοντα ⁷.

Ἀλιευτικὸν ἐπ' ἴσης πλοῖον ἦτο ὁ *γρίπος*, ἐκ τοῦ ἀλιευτικοῦ δικτύου γρίπου ὀνομασθεῖς, ὅστις ὅμως ἀναφέρεται καὶ ὧς πλοῖον πολεμικὰς χρείας ἐκτελοῦν. Ἐμπορικὸν φορτηγὸν πλοῖον ἦτο καὶ ὁ ἐν τῷ βίῳ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Ἐλεήμονος ἀναφερόμενος *δόρκων*, ὅστις, ἂν εἶναι ἀκριβὴς ἢ ἐκ τοῦ δορκὰς ἐτυμολογία του, ἐδήλου ταχύπλουν πλοῖον, τοῦ ὁποίου ἡ χωρητικότης θὰ ἦτο σημαντική, ἀφ' οὗ χαρακτηρίζεται ὧς σιταγωγόν, δυνάμενον νὰ χω-

¹ Βίος τῆς ὁσίας Θεοκτίστης (Θ. Ἰωάννου, Μνημεῖα ἀγιολογικά, 7). Ἀρεθας, Εἰς Φίλοστράτου τὰ εἰς τὸν Τυανέα Ἀπολλώνιον, Α', 24. Ἰ. Τζέτζου, Σχόλια εἰς Λυκόφρονος Ἀλεξάνδραν, στίχ. 1095. Γ. Παχυμέρη, Μιχαὴλ Παλαιολόγος, 1,396. Ἐπιθι καὶ Σ. Κουγέα, Αἱ ἐν τοῖς σχολίοις τοῦ Ἀρέθα λαογραφικαὶ εἰδήσεις, Λαογραφ., 4,246.

² Βασιλικά, 35,1,3. Κωνσταντίνου Μανασσῆ, Σύνοψις χρονική, στίχ. 6387.

³ Κωνσταντίνου Μανασσῆ, Ἐνθ' ἀν., στίχ. 2656,4064,4879. Τοῦ αὐτοῦ, Ἐκφρασις ἀλώσεως σπίνων καὶ ἀκανθίδων (Κ. Horna, *Analekten zur byzantinischen Literatur*, 6). Νῦν ἐν Σύμῃ σκάφαι λέγονται τὰ διὰ τὴν ἀκτοπλοίαν καὶ σπογγαλιεῖαν ταχύτατα πλοιάρια.

⁴ Νικήτα Χωνιάτου, Χρονικ. διήγ., 495,25. G. Robinson, *Hist. and sartulary of Carbone*, 1,63.

⁵ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως, 659,20.

⁶ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως, 660,1.

⁷ Νικήτα Χωνιάτου, Χρονικ. διήγ., 169,28· 193,14,26.

εῖρη δύο μυριάδας μοδίων σίτου ¹. Φορτηγὸν ἐπ' ἴσης πλοῖον ἦτο καὶ ἡ νάβα ².

Ὁ Θεσσαλονίκης Εὐσταθίος, ὁμιλῶν περὶ ἱστιῶν, ἀναφέρει τὰ τῶν συγχρόνων του *σαγολαίφεα* ³, ἐκ τοῦ σάγος + λαῖφος τὴν λ. παράγων. Θὰ ἦτο δ' ἀναμφιβόλως καὶ τότε τὸ *σαγολαίφιον* ὅ,τι καὶ τὸ σημερινὸν ἐν ταῖς Κυκλάσι *σακολαίβι* ἢ ἡ τῶν Συμαίων *τσακολαίφα*, τὸ μόνον δῆλα δὴ τετραγώνον παννίον, τὸ ἀπὸ τοῦ ἱστοῦ ἐξαρτῶμενον καὶ τὸ ὁποῖον, ὑπὸ τοῦ ἀνέμου ὠθούμενον, σχηματίζει, ὥς λέγουσι, μεγάλην φούσκαν ⁴. Ἐκ τούτου συνάγεται ὅτι οἱ Βυζαντινοὶ ἐγνώριζον, ὥς καὶ οἱ ἀρχαῖοι, τὰ τετραγῶνα ἱστία ⁵. Ἐκ τοῦ τοιούτου δ' ἱστιοῦ ἀναμφιβόλως καὶ τὸ φέρον αὐτὸ πλοῖον θὰ ἐλέγετο κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους *σαγολαίφα*, ἀφ' οὗ καὶ σήμερον *σακολαίβα* ἐν Μαδύτῳ, Δαρδανελλίοις, Οἰνῇ τοῦ Πόντου, Μεγίστῃ καὶ ἄλλαχού δηλοῖ εἶδος πλοίου ἀτέχνου κατασκευῆς μετ' ἐξωγκωμένης κοιλίας, ὁποῖον πιθανώτατα θὰ ἦτο καὶ τὸ μεσαιωνικόν ⁶.

Ὡς φορτηγὸν πλοῖον Βυζαντινὰ κείμενα ἀναφέρουσι τὴν *ξυλοκουμβάραν* ⁷, καὶ *κουμπάραν* ἢ *κουμπαρίαν* ἢ, καὶ κατὰ τὸν ὑποκοριστικὸν τύπον, *κουμπάριον* ⁸ καλούμενον, λέξεις, τὴν ὁποίαν ἄλλοι μὲν συνδέουσι πρὸς τὸ ἀρχαῖον κύμβη, τὸ δηλοῦν εἶδος πλοίου ⁹, ὃ Ἀδαμάντιος Κοραῖς πρὸς τὸ καμάρ ¹⁰ καὶ ὁ Σκαρλάτος Βυζάντιος πρὸς τὸ ἔντομον κουβαρίς ¹¹. Τὸ ὁρθὸν ἐδήλωσεν ὁ Reiske, σχολιάζων χωρίον τῆς Βασιλείου τῆς Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου, συνδέσας τὴν λ. πρὸς τὸ Ἀραβικὸν *cubār* ¹², τὸ ἐκ τοῦ ἑλλην. κύμβη παραγόμενον. Ὅντως *κουμβάρια* ὑπὸ τῶν χρονογράφων ἀναφέρονται ὥς πλοῖα τῶν Σαρακηνῶν, ὧν ἐπιβαίνοντες οὗτοι ἐδήλουν τὰ ἐλληνικὰ παράλια ¹³. εἶπε μάλιστα σαφῶς Λέων ὁ Σοφὸς ἐν τοῖς Τακτικοῖς

¹ Βίος τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Ἐλεήμονος, 19,6· 28,1. Πβ. καὶ τὴν ἐν σελ. 127 σημείωσιν τοῦ Gelzer.

² Ἀσίζαι τῆς Κύπρου (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ., 6,47,9).

³ Εὐσταθίου, Παρεκβ., 1890,9.

⁴ Α. Σακελλαρίου, Βασιλικὸν ναυτικὸν ἐγχειρίδιον ἀρμενιστοῦ, 273.

⁵ Κ. Ράδου, Τὸ ναυτικὸν τοῦ Βυζαντίου, 63,64.

⁶ Ἐν Κρήτῃ διὰ τοῦτο *σακολαίβα* λέγεται ἡ παχεῖα καὶ δυσκίνητος γυνή.

⁷ Εὐσταθίου, Παρεκβ., 584,26. Ἐπιθι Φ. Κουκουλέ, Εὐσταθίου Θεσσαλονίκης, Τὰ λαογραφικά, Α', 308· Β', 176.

⁸ Γ. Κοιδινοῦ, Περὶ τῶν πατρίων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, 80,8· 81,4,14. Οἱ συνεχίζοντες τὸν Θεοφάνη, 196,17.

⁹ Εὐσταθίου, Παρεκβ., 584,24. «Κυμβίον» εἶδος τι ἐκπώματος τῷ σχήματι παρόμοιον πλοίῳ, ὃ καλεῖται *κυμβίον*, Σουΐδας, ἐν λ.

¹⁰ Α. Κοραῖ, Στράβωνος γεωγρ., 4,235.

¹¹ Σκ. Βυζαντίου, Ἡ Κωνσταντινούπολις, 1,248. Πβ. καὶ Ἐμμ. Πεζοπούλου, Παρατηρήσεις εἰς Ἑλληνας ἱατροὺς (Ἑπετ. Ἐταιρ. Βυζ. Σπουδ., 5,314,315).

¹² Πβ. τὸν τόμον τῶν σχολίων, 2,776.

¹³ Οἱ συνεχίζοντες τὸν Θεοφάνη, 196,17· 298,7· 299,17.

του : «διὰ τῶν παρ' αὐτοῖς (τοῖς Σαρακηνοῖς) πλοίων τῶν λεγομένων κουμβάριων»¹.

Τοῦ σχήματος καὶ τοῦ μεγέθους τῶν πλοίων τούτων δυνάμεθα νὰ λάβω-
μεν γνῶσιν ἀφ' ἐνὸς μὲν ἐκ τῶν μαρτυριῶν τῶν Βυζαντινῶν, ἀφ' ἑτέρου
δ' ἐκ τοῦ σημερινοῦ ναυτικοῦ βίου. Τὰ κουμβάρια λοιπὸν χαρακτηρίζονται
ὡς πλοῖα περικαμπῇ² ἢ «πλοῖα μέγιστα»³, cubár δ' Ἀραβιστί, κατὰ τὸν
Reiske, σημαίνει μέγα πλοῖον. Προστεθείσθω εἰς τὰνωτέρω ὅτι αἱ κύμβαι,
πρὸς ἃς σχετίζουσιν οἱ συγγραφεῖς τὰς κουμβάρας, χαρακτηρίζονται ὡς
πλοῖα περιφερῇ⁴ καὶ ὅτι καπάρα ἐν Κύπρῳ, γαμπάρα ἐν Θήρᾳ⁵ καὶ
καμπάρα ἐν Μείστη καὶ Σύρῳ λέγεται μέγα τριίστιον πλοῖον καὶ ὅτι κατὰ
τὸν IB' αἰῶνα, καὶ σήμερον ἐν Μείστη, ξυλοκουμβάραν, σκώπτοντες, ἐκά-
λουν τὴν γυναῖκα «ἥ οὔτε κάλλος ἐπανθεῖ οὔτε σύμμετρον μέγεθος»⁶.

Κατὰ ταῦτα, ξυλοκουμβάρα ἢ κουμπάρα ἦτο τότε μέγα φορτηγὸν περιφε-
ρὲς καὶ ἀκανόνιστον σχῆμα ἔχον τριίστιον πλοῖον, ἀνῆκον εἰς τὰ τριάρμενα
πλοῖα.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν χωρητικότητα τοῦ ἐμπορευτικοῦ πλοίου, παρατη-
ροῦμεν τὰ ἑξῆς. Αὕτη, περὶ σιτηρῶν καὶ ὀσπρίων προκειμένοι, ὑπελογίζετο
κατὰ μοδίους θαλασσίους, ὧν ἕκαστος, κατὰ τὸ ἀπὸ τοῦ I' - IB' αἰῶνος τοῦ-
λάχιστον χρονικὸν διάστημα, ἰσοδυνάμει πρὸς λίτρας τεσσαράκοντα ἢ, ὡς ἔλε-
γον, φούκτας 26⁷, περὶ ξυλείας δὲ προκειμένου, ὑπελογίζετο κατὰ πίσσας,
ἐκάστης πίσης ἰσοδυναμούσης πρὸς δώδεκα μοδίους⁸.

Ἦτο δ' ἡ χωρητικότης, φυσικὰ, διάφορος, ἀναλόγως τοῦ μεγέθους τοῦ
πλοίου. Οὕτως ἔχομεν μνημονευόμενα πλοῖα τεσσάρων χιλιάδων μοδίων⁹,
ἄλλα δύο μυριάδων¹⁰ καὶ ἄλλα ἑπτὰ¹¹.

Ἐπειδὴ δ' ἀναλόγως τῆς χωρητικότητος τοῦ πλοίου ἐπεβάλλετο κρατικὴ

¹ Λέοντος, Τακτικά, 18,138 (PG, 107,980).

² Γενεσίου, Βασιλ., 46,5. Ξυλοκουμπάρι νῦν ἐν τῇ ναυτικῇ γλώσσῃ λέγεται
ἡ σανὶς (ἀρχικῶς πιθανώτατα ἢ ἐπικαμπής), ἐφ' ἧς καθήμενοι ἀναβιβάζονται οἱ ναῦ-
ται εἰς τοὺς ἰστούς, ἵνα κάμωσι διαφόρους ἐπισκευάς.

³ Οἱ συνεχίζοντες τὸν Θεοφάνη, 298,7.

⁴ Εὐσταθίου, Παρεκβ., 584,20. Ἡ σύχιος, ἐν λ. κύμβας.

⁵ Πβ. καὶ τὸ Βενετικὸν gabara. D. Hesselting, Les mots maritimes, 16.

⁶ Εὐσταθίου, Παρεκβ., 584,26. Φ. Κουκουλέ, Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου,
Τὰ λαογραφικά, Α', 308· Β', 176.

⁷ Σπ. Λάμπρου, Τρία κείμενα (Ν. Ἑλληνισμ., 9,166).

⁸ Σπ. Λάμπρου, Ἐνθ' ἀν., 9,168,169.

⁹ L. Petit, Typicon du monastère de la Kosmosotira près d'Ænos, 69
(Izstwjestija toῦ Ρωσικοῦ Ἀρχαιολ. Ἰνστιτούτου Κωνσταντινουπόλεως, 13,53).

¹⁰ Λεοντίου Νεαπόλεως, Βίος τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Ἐλεήμονος, 19,
6 (Gelzer).

¹¹ Βίος τοῦ ἁγίου Φωκά (Anal. Boll., 30,274).

φορολογία, «δόσις ἀντιναύλου» καλουμένη¹, διὰ τοῦτο τὸ κράτος ἐφρόντιζε δι' εἰδικῶν ὑπαλλήλων, οἵτινες ἐκαλοῦντο «νοτάριοι τοῦ σεκρέτου τῆς θαλάσσης» καὶ ὑπῆγοντο ὑπὸ τὸ «σέκρετον τῆς θαλάσσης», τὸ ὑπουργεῖον δῆλα δὴ τοῦ θαλασσίου ἐμπορίου², εἰς ὃ ὤφειλε νὰ ἐγγραφῇ ἕκαστον ἐμπορικὸν πλοῖον, ἐφρόντιζε, λέγω, τὸ κράτος νὰ κάμῃ ἀκριβῆ τὴν καταμέτρησιν αὐτῶν, ἥτις ἐλέγετο *ἔξαμος* καὶ τὸ ρῆμα *ἔξαμώνω*³. Τὰ σχετικὰ ἔγγραφα ὑπέγραφεν ὁ *παραθαλασσίτης*, ὑπαγόμενος εἰς τὸν ἐπαρχον καὶ ἐπιφορτισμένος μὲ τὴν ἀστυνομίαν τῆς ἀκτῆς⁴.

Περὶ τοῦ τρόπου τῆς καταμετρήσεως, ἥτις εὑρεται παλαιότερον παρ' Ἡρώνι ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ «Εἰσαγωγή τῶν στερεομετρουμένων» καὶ «Περὶ μέτρων»⁵, ἔχομεν εὐτυχῶς σχετικὰς πληροφορίας ἐκ κειμένων, γραφέντων μεταξὺ τοῦ Ι' καὶ ΙΒ' αἰῶνος⁶. τεινομένου δῆλα δὴ μίτου, ἐμετρεῖτο εἰς πήχεις τὸ μῆκος τοῦ πλοίου καὶ τὸ πλάτος αὐτοῦ κατὰ τὸ μεσαίτατον μέρος, ὥς καὶ τὸ βάθος του, ἐπ' ἴσης κατὰ τὸν μεσαίτατον χώρον⁷. Ὁ συμψηφισμὸς τῶν τριῶν τούτων διαστάσεων ἔδιδε τὴν εἰς μοδίους χωρητικότητα.

Ἄλλος τρόπος μετρήσεως, ὁ καὶ παλαιότερος, ὥς φαίνεται, καὶ μὴ πολὺ ἀκριβής⁸, ἦτο ὁ ἐξ ἧς ἐτοποθέτου *κατορλίνας*, ἦτοι κατὰ σειράν, ἀπὸ πρῶρας εἰς πρῦμνην ἐκατέρωθεν πῆλινα δοχεῖα, *κοῦφα* ἢ *μαγαρικά*, καὶ κατὰ στοιβάς ἐπαλλήλως ἄλλα κατὰ τὸ ὕψος τῆς κοιλίας, ὅπερ ὑπελογίζετο μέχρι τῆς *ταβλώσεως*, τοῦ μέρους δῆλα δὴ ἐκείνου ἐνθα ὑπῆρχον ὥς δεῖται ξυλάρια, *ζυγὰ* καλούμενα. Προστιθεμένου εἴτα τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μαγαρικῶν, τὰ ὅποια ἐχρησιμοποιήθησαν πρὸς ὑπολογισμὸν τῶν τριῶν διαστάσεων, καὶ πολλαπλασιαζομένου τούτου ἐπὶ ἑξ, διότι ἕκαστον μαγαρικὸν ἰσοδυναμεῖ πρὸς ἑξ μοδίους σίτου, εὐρίσκετο ἡ ὀλικὴ τοῦ πλοίου εἰς μοδίους χωρητικότης.

Ἄν ἐπρόκειτο περὶ μεταφορᾶς ξύλων, ὁ πολλαπλασιασμὸς ἐγένετο ἐπὶ

¹ Μιχ. Γούδα, Ἡ καταμέτρησις τῶν ἐμπορικῶν πλοίων καὶ ἡ νηολόγησις καὶ φορολογία αὐτῶν κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους (Βυζαντίδος, 1,44). Σπ. Λάμπρου, Ἐνθ' ἀν., 9,171,2.

² Μιχ. Γούδα, Ἐνθ' ἀν., 1,42.

³ Σπ. Λάμπρου, Ἐνθ' ἀν., 9,168,25.

⁴ L. Brehier, Les institutions de l'empire byzantin, 265.

⁵ Μιχ. Γούδα, Ἐνθ' ἀν., 1,37.

⁶ Βλ. I. Σακελλίωτος, Περὶ ἀπογραφῆς καὶ καταμετρήσεως ἐμπορικῶν πλοίων παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς (Πανδώρας, 18,225-231) καὶ τὰ κείμενα πάλιν ἐν Miklosich - Müller, Acta et Diplomata, 6,122 ἑξ. Σπ. Λάμπρου, Ἐνθ' ἀν., 9,166 ἑξ.

⁷ Μιχ. Γούδα, Ἐνθ' ἀν., 1,39.

⁸ «Ἄλλα ταῦτα μὲν ἐδίδαξεν ἡμᾶς ἡ εὐρεθεῖσα τῶν παλαιότερων γραφῆ, ἥτις νῦν διαγιγνώσκεται μὴ ἔχουσα πάντῃ τὸ ἀσφαλές καὶ ἡκριβωμένον», Σπ. Λάμπρου, Ἐνθ' ἀν., 9,169,29.

δώδεκα¹. Ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὴν καταμέτρησιν ἐφρόντιζον οἱ ἄνδρες τοῦ πλοίου, ἀποσπῶντες ἐκ τῆς ταβλώσεως, νὰ καταβιβάζωσι τὰ ζυγά, ἐλαττοῦντες οὕτω τὴν χωρητικότητα τοῦ πλοίου, διὰ τοῦτο ἐφιστάτο ἡ προσοχή τῶν ὑπαλλήλων ἐπὶ τῆς καταδολιεύσεως ταύτης².

Τέλος κατὰ τὴν καταμέτρησιν δὲν ἐλαμβάνετο ὑπ' ὄψιν ἡ ἀντλία, τὸ μέρος δὴλὰ δὴ τοῦ πλοίου, εἰς ὃ συνεκεντροῦντο τὰ εἰσρέοντα ὕδατα, οὔτε καὶ ἡ πρύμνη, διότι ἐκεῖ ἐκοιμῶντο τὰ πληρώματα καὶ ἐτίθεντο τὰ σχοινία καὶ αἱ ἄγκυραι τοῦ πλοίου, ἐπομένως ἐν αὐτοῖς δὲν ἦτο δυνατόν νὰ τεθῇ φορτίον³. Κατ' ἄλλο ἐν τούτοις κείμενον, μόνον ἡ ἀντλία δὲν ἔπρεπε νὰ μετρηθῇ: «ἡ δὲ πρύμνα πάλιν ὀφείλει μετρεῖσθαι καὶ ἡ πρῶρα ἡγουν καθ' ὃ διαγιγνώσκεται ἔχουσα μῆκος πλάτος καὶ βάθος ἀπὸ τῆς χωρήσεως τῶν μαγαρικῶν»⁴.

Ἀνωτέρω ὠμίλησα περὶ ναυτικῆς φορολογίας. Ὑπὸ τῶν κρατικῶν δὴλὰ δὴ ὑπαλλήλων ἐπεβάλλοντο εἰς τὰ πλοῖα διάφοροι φορολογίαι, ἀγγαρεῖαι, ἐπὶ τῆς κυκλοφορίας (διαβατικόν), τῆς πωλήσεως (δεκάτη), τῆς χωρητικότητος (μετρητικόν), εἰς ἃς προσθετέα τὰ φιλοδωρήματα πρὸς τοὺς κοιμερκιστοὺς καὶ λοιποὺς ναυτικοὺς ὑπαλλήλους. Τῶν ἀγγαρειῶν ἦσαν ἀπηλλαγμένα τὰ πλοῖα τῶν μονῶν, τὰ μεταφέροντα τὰ διὰ τοὺς μοναχοὺς τροφίμα καὶ λοιπὰ ἀναγκαῖα, ὥφειλον ὅμως οἱ μοναχοὶ νὰ παρουσιάζωσιν ἐγγράφα, πιστοποιοῦντα ὅτι τὸ πλοῖόν των δὲν ἦτο καταγεγραμμένον εἰς τὸ δημόσιον σχετικὸν κατάστιχον⁵.

Παράρτημα ἐκάστου πλοίου ἦτο κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ὁ *κάρα-βος*⁶, τὸν ὁποῖον οἱ λεξικογράφοι φέρουσιν ὡς συνώνυμον πρὸς τὸ *ἀκάτιν*⁷, ὅπερ πάλιν τὰ γλωσσάρια χαρακτηρίζουσιν ὡς *modicam navem minorem quam scafa*⁸, ὃ δὲ Ναυτικὸς νόμος ἀντιδιαστέλλει πρὸς τὰ *ἐφόλκια*⁹, ἐν ᾗ ἄλλα κείμενα ταυτίζουσι πρὸς αὐτά¹⁰.

Ἦσαν δὲ τὰ ἐφόλκια ἀκάτια, ὧν ἐν σμικρότατον εἶδος ἐκαλεῖτο *σίλφαι*¹¹,

¹ Σπ. Λάμπρου, Ἐνθ' ἀν., 9,166,26· 167,19· 168,20· 169,20.

² Σπ. Λάμπρου, Ἐνθ' ἀν., 9,168.

³ Σπ. Λάμπρου, Ἐνθ' ἀν.

⁴ Σπ. Λάμπρου, Ἐνθ' ἀν., 9,170.

⁵ G. Rouillard, Les taxes maritimes et commerciales d'après les actes de Patmos et de Lavra (Mél. Diehl, 1,277 ἐξ.).

⁶ Μόσχου, Λειμωνάριον, PG, 87³,2929. Νόμος ναυτικός, 11 καὶ 46.

⁷ Λεξικὸν Ζωναρά, ἐν λ. *ἀκατος*. Corpus glossariorum Latinorum, III, 434,23.

⁸ Corpus glossariorum Latinorum, III, 423,44.

⁹ Νόμος ναυτικός, 46.

¹⁰ Βίος τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Νικολάου, 169,16 (Anrich).

¹¹ Σουτῖδας, ἐν λ. *κάνθαρος*. Σχολιαστὴς Ἀριστοφάνους, Εἰρ., 142.

Πβ. καὶ J. Kalitsunakis, Mittel-und neugriechische Erklärungen bei Eustathios, 59.

εἶτε διὰ σχοινίων προσδεδεμένα καὶ ὀπισθεν τοῦ πλοίου πλέοντα ἢ καὶ ἐπ' αὐτοῦ τοῦ πλοίου, ὅσας τις τοῦτο ἦτο μεγαλυτέρων διαστάσεων, κατὰ τὸν πλοῦν τοποθετούμενα ¹.

Τέλος ὁ Λεόντιος Μαχαιρᾶς ἀναφέρει ἀπὸ τοῦ πλοίου εἰς τὴν θάλασσαν ριπτόμενον *παρασκάρμιον* ἢ *παράσκαρμον* ², ὅστις εἰς Γενουήνσια ἐγγράφα τοῦ ΙΓ' αἰῶνος καλεῖται «*barca de parascalmo*» ³· ἦτο λοιπὸν ὁ παράσκαρμος λέμβος μεγαλυτέρα πῶς, ἔχουσα παρὰ τὸν κανονικὸν τῆς κώπης σκαρμόν καὶ δεύτερον διὰ βοηθητικὴν κώπην.

ΤΑ ΠΛΗΡΩΜΑΤΑ ΤΩΝ ΠΛΟΙΩΝ

Τὸ πλήρωμα ἑνὸς Βυζαντινοῦ πλοίου μεσαίης ἢ καὶ μεγάλης χωρητικότητος ἀπετελεῖτο ἀπὸ τοὺς *ναύτας* ⁴, οἵτινες οὐχὶ σπανίως ἐχειρίζοντο καὶ τὴν κώπην. Ὁ ναύτης, ὅστις μετὰ πολλὴν ἄσκησιν ἀπεδεικνύετο ἱκανός, ἠδύνατο νὰ προαχθῇ εἰς *πλωρίτην* ⁵, πρῶτά δὴλα δὴ, ἀναλαμβάνοντα τὴν ἐπίβλεψιν καὶ διευθέτησιν τῶν κατὰ τὴν πρῶραν τοῦ πλοίου καὶ διαρκῶς ἀπ' αὐτῆς πρὸς τὸ πέλαγος ἀποβλέποντα ⁶.

Ἐκ τοῦ λοιποῦ πληρώματος ἀναφέρεται ὁ *ἀρμενιστής*, ὁ ἐπὶ τῶν ἀρμένων, ἦτοι ἱστίων δὴλα δὴ, ὁ *βιγλεοφόρος*, ὁ παρατηρῶν δὴλα δὴ (βιγλίζων) ἀπὸ τῶν καρχησίων (πινῶν) ἂν φαίνεται ληστρικὸν πλοῖον ἢ ἂν ὑπάρχη κίνδυνος συγκρούσεως ἢ καὶ ἐξακριβῶν τούς ἀνέμους ⁷, ἔπειτα δὲ ὁ *κελευστής*,

¹ Ἡλιοδῶρου, Αἰθιοπικά, 5,27,249. Ἀγαθίου, Ἱστορ., 185,21.

² Λεοντίου Μαχαιρᾶ, Χρονικὸν τῆς Κύπρου, 1,588,20. Ἐπιθι καὶ τὸ Ἑλληνικὸν γλωσσάριον τοῦ Du Cange, ἐν λ. σκαρμός.

³ H. Kahane, Zur neugriechischen Seemannssprache anlässlich Vidos parole marinaresche (Byzantinisch - Neugriechische Jahrbücher, 15,99).

⁴ Τοὺς ναύτας αἱ Ἀσίζαι τῆς Κύπρου (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ., 6,46,6) καλοῦσι *θαλασσίμους*, τοὺς δὲ θαλασσινοὺς καθ' ὅλου *θαλασσομάχους*. Τὸ σύνολον τοῦ πληρώματος κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας ἐλέγετο, ὡς καὶ σήμερον, *τοσῶρο*, ἐκ τοῦ Ἰταλικοῦ *ciurma*. Λεοντίου Μαχαιρᾶ, Ἐνθ' ἀν., 1,360,9· 506,11.

⁵ Γρηγόριος Θεολόγος, PG, 36,532. Hesselting - Pernot, Poèmes Prodomiques, IV, 129r. Ὁ Ἀλκίφρων, Ἐπιστολαί, Β', 4,21, ἀναφέρει καὶ τὸ *πρωρατεῖν*.

⁶ Γρηγόριος Θεολόγος, PG, 36,532. Χρυσόστομος, PG, 60,133. Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἐκθesis τῆς βασιλείου τάξεως, 669, 17. Νόμος ναυτικός, 9. Μιχαήλ ρήτορος, Λόγος εἰς Μανουὴλ Κομνηνὸν (Regel, Fontes rerum byzantinorum, 72,28). Τὸν πλωρίτην Κωνστ. ὁ Πορφυρογεννήτου, ἐν τῇ Ἐκθesis του, 669,17 καλεῖ *πρωρᾶ*. Οἱ ἀρχαῖοι τὸν ἐκάλουν *πρωράτην*, Πολυδεύκους, Ὀνομαστ., 1,95.

⁷ Νόμος ναυτικός, 9,36. Δημητρίου Μόσχου, Νέαιρα (Μουστοξύδη, Ἑλληνομνήμων, 422). Λέοντος, Τακτικά, PG, 107,1009.

ὅστις, ἀντικαθιστῶν τὸν τῶν ἀρχαίων τριηραύλην, ἔδιδε δι' ᾧδῆς ἢ ἐπιφωνημάτων τὸν ρυθμὸν τῆς κωπηλασίας ¹.

Μετὰ τὴν ἐφεύρεσιν τῆς ναυτικῆς πυξίδος ², εἰς τὰ Βυζαντινὰ καράβια ὑπῆρχε καὶ ὁ ἐπ' αὐτῆς ἰδιαίτερος ναύτης, *ποδότας* καλούμενος, ὁ τῶν σημερινῶν πιλότος, ὁ καὶ ἐπὶ τῆς μαγνητικῆς βελόνης ³. Ἐπ' ἴσης εἰς μεταγενέστερα κείμενα ἀναφέρεται ὁ ἐπὶ τοῦ κρικουμένου πηδαλίου ναύτης, *πενέζης* (Ἰταλ. *penese*) καλούμενος ⁴. Τέλος ὁ κυβερνήτης ἢ *κύβερνος* ⁵ ἢ *καραβίας* ⁶ ἢ, καὶ κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας, *καπετάνος* (κατ' ἐπάνω), ὅστις, διευθύνων τοὺς αὐχένας τοῦ πλοίου (ὁ ἐπὶ τῶν οἰάκων), ἔπρεπε νὰ ἔχη ὑπὲρ πάντας ναυτικὴν πεῖραν, πλήρη γνῶσιν τῶν ἀνέμων, ὥς καὶ τῆς θέσεως τῶν βοηθοῦντων τὸν πλοῦν ἀστέρων ⁷, νὰ γνωρίζῃ, ὥς ἔλεγον οἱ ναυτικοί, τὰς *παρασημασίας τῶν ἀστρῶν*, εἰς τὰ νεύματα τοῦ ὁποίου ὄφειλον νὰ ὑπακούουν οἱ ναῦται ⁸. Πρὸς τὸν κυβερνήτην ταυτιστέος καὶ ὁ *πρωτοκάραβος*, ἔργον τοῦ ὁποίου, κατὰ τὸν Πορφυρογέννητον, ἦτο : «τὴν ναῦν πηδαλιουχεῖν καὶ κυβερνᾶν» ¹⁰.

¹ Γρηγόριος Θεολόγος, PG, 37,1039. Λόγγου, Τῶν κατὰ Δάφνιν καὶ Χλόην λόγοι Δ', 3,212. Λουκιανοῦ, Περὶ τοῦ οἴκου, 16. Τοῦ αὐτοῦ, Δραπέται, 29. Εἰς τὰ πολεμικὰ πλοῖα ἀναφέρεται *ἐλάτης*, *δευτερελάτης*, *πρωτελάτης* καὶ ὑπὲρ αὐτὸν ὁ *πρωτοκάραβος*. Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανόν, 235,17· 237,8,20· 238,15,18.

² Ἡ ναυτικὴ πυξὶς ἐλέγετο κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους αἰῶνας *μπούσουλας* (Ἰταλ. *bussola*), ὁ δὲ Καναβούτζης (Πρὸς τὸν αὐθέντην τῆς Αἴνου καὶ Σαμοθράκης, 9,2· Lehnerdt) τὴν καλεῖ *βελόνιον*.

³ Πουλλολόγος, στίχ. 524 (Wagner, Carmina Græca, 195). Γαδάρου, λύκου καὶ ἄλουπούς διήγησις ὥραία, στίχ. 114 (Wagner, Carmina Græca, 128). Εἰς μεσαιωνικὰ Ἰταλικά κείμενα φέρεται ὡς *pedot(t)o*, *pillotus* καὶ *piloto*, λέξεις παραγομένη ἐκ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀποδότης (Ι. Βογιατζίδου, Σύμμεκτα λεξικογραφικά, Ἀθηνᾶς, 27,123-125) καὶ μὴ συνδεομένη, ὡς δέχονται, πρὸς τὸ πηδόν. H. Kahane, "Ενθ' ἄν.", 99,107.

⁴ Πουλλολόγος, στίχ. 527 (Wagner, Carmina Græca, 195).

⁵ Λεοντίου Νεαπόλεως, Βίος τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Ἐλεήμονος, 19, 11 (Gelzer). Corpus glossariorum Latinorum, III, 297,30.

⁶ Λουκιανοῦ, Δίς κατηγορούμενος, 3. Μόσχου, Λειμωνάριον, PG, 87³,2929.

⁷ Λεοντίου Μαχαιρά, Χρονικὸν τῆς Κύπρου, 1,302,23· 360,9· 474,28.

⁸ Χρυσόστομος, PG, 51,38,43· 53,223· 56,111,165· 60,133. Γρηγόριος Νύσσης, PG, 45,165. Γρηγόριος Θεολόγος, PG, 36,532. Λουκιανοῦ, Δίς κατηγορούμενος, 2. Ἀχιλλέως Τατίου, Τὰ κατὰ Λευκίππην καὶ Κλειτοφῶντα, 3,3. Νόμος ναυτικός, 9. Ἐπαναγωγή, 24,8. Λεοντίου Νεαπόλεως, Βίος τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Ἐλεήμονος, 19,13 (Gelzer). Σωφρονίου Ἱεροσολύμων, Ἐγκόμιον εἰς τοὺς ἁγίους Κύρον καὶ Ἰωάννην, PG, 87³,3612. Λέοντος, Τακτικά, PG, 107,989,1000. Μανουὴλ Παλαιολόγου, Λόγος πανηγυρικός (Boissonade, Anecdota nova, 225).

⁹ Κλήμεντος, Τίς ὁ σφζόμενος πλούσιος, 26,2 (1717· Stählin).

¹⁰ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανόν, 240,14.

Εἰς διάφορα κείμενα ὁ κυβερνήτης καλεῖται καὶ *ναύκληρος* ἢ *ναύκληρος*¹, εἰς ἄλλα πάλιν σαφῶς διαστέλλεται οὗτος ἐκείνου². Ὅντως κυρίως ναύκληρος ἦτο ὁ τοῦ πλοίου κύριος, ὁ *καρaboκύρι(ο)ς*³, ὅστις δὲν ἦτο ἀνάγκη πάντοτε νὰ εἶναι ἱκανὸς νὰ κυβερνᾷ κατὰ τὸν πλοῦν τὸ πλοῖον. Ὅταν καὶ τοῦτο συνέβαινε, τότε ναύκληρος καὶ κυβερνήτης ἦτο ὁ αὐτός.

Ἐννοεῖται ὅτι ὁ ναύκληρος ἦτο ὑπεύθυνος διὰ τὰς ἀταξίας τὰς ἐντὸς τοῦ πλοίου γενομένας ὑπὸ τοῦ πληρώματος⁴.

Ἐνταῦθα σκόπιμον κρίνω νὰ σημειώσω τὰ ἑξῆς, σχετικὰ μὲ τὸ πλήρωμα τοῦ πλοίου, τσοῦρμον (Ἰταλ. ciurma)⁵, καὶ τοὺς ἐμπόρους τοὺς φορτώνοντας τὸ ἐμπόρευμά των εἰς ἓν πλοῖον, κατὰ τὰς Ἀσίζας τῆς Κύπρου. Λοιπόν, ἂν ὁ κυβερνήτης συνεφώνει νὰ προσλάβῃ ὡς πλήρωμα ὠρισμένους ἄνδρας εἰς οὓς καὶ προεπλήρωσε μέρος τῆς συμφωνηθείσης ἀμοιβῆς, ἂν οὗτοι, πρὸ τοῦ ἀπόπλου, μετενόουν καί, μεγαλυτέραν ἀντιμισθίαν ἀπαιτοῦντες, ἠνάγκαζον τὸν κυβερνήτην νὰ προσλάβῃ ἄλλα πρόσωπα, τότε οἱ μετανοήσαντες ὤφειλον νὰ διπλασιάσωσιν ὅχι μόνον τὸ ποσὸν τὸ ὁποῖον ἔλαβον, ἀλλὰ καὶ τὴν χρηματικὴν ζημίαν τοῦ κυβερνήτου, μὴ ἔχοντες τὸ δικαίωμα νὰ ζητήσωσιν ἀμοιβὴν δι' ἓν τῷ μεταξὺ προσενεχθείσας ὑπηρεσίας, π.χ. ἐπίβλεψιν καὶ μεταφορὰν τοῦ φορτίου. Ἀντιθέτως, ἂν ὁ κυβερνήτης μετενόει καὶ δὲν προσελάμβανε τοὺς μεθ' ὧν ἦλθεν εἰς συμφωνίαν ναύτας, τότε οὗτοι ἐκράτουν τὸ προκαταβληθὲν ποσόν. Ἐπ' ἴσης οἱ ναῦται δὲν ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ μετάσχουν ταξιδίου ἄλλου ἀπὸ τὸ συμφωνηθὲν, εἴτε ἦτο τοῦτο βραχύτερον ἐκείνου, εἴτε μακρότερον⁶.

Πρὸς τούτοις, ἂν ἐμπορὸς τις ἐναύλωνε πλοῖον δι' ὠρισμένον λιμένα, ὁ δὲ κυβερνήτης τοῦ πλοίου τὸ ὠδήγει εἰς ἄλλον, τότε, ἂν ἐναυάγει τὸ πλοῖον ἢ ὑφίστατο ζημίαν τὸ φορτίον τοῦ ἐμπόρου, ὤφειλεν ὁ κυβερνήτης νὰ τὸν ἀπο-

¹ Πουλλολόγος, στίχ. 526 (Wagner, Carmina Græca, 195). Hesselinger-Pernot, Poèmes Prodromiques, IV, 129. Νόμος ναυτικός, 10,26,39. Ἀσίζαι τῆς Κύπρου (Κ. Σάθ α, Μεσ. Βιβλ., 6,48,4). Γαδάρου, λύκου καὶ ἀλουποῦς διήγησις ὥραία, στίχ. 144 (Wagner, Carmina Græca, 128). Βλ. καὶ τὸ Ἑλληνικὸν γλωσσάριον τοῦ Du Cange, ἐν λ. κυβερνήτης.

² Κατὰ τὰ Βασιλικά, 53,1β: «ὁ ναύκληρός ἐστι πρὸς ὃν ἀνήκει ὁ πόρος τοῦ πλοίου καὶ τὰ συμβαίνοντα εἴτε δεσπότης ἐστὶν εἴτε παρὰ δεσπότου ἐν ὁμάδι πλοῖον ἐμισθώσατο ἢ ἐπικαίρως ἢ διηνεκῶς».

³ Λουκιανοῦ, Πλοῖον ἢ εὐχαί, 14. Κατὰ τὸν Πλούταρχον, Πολιτ. παραγγ., 507: «ναύτας μὲν ἐκλέγεται κυβερνήτης καὶ κυβερνήτην ναύκληρος», κατὰ δὲ τὸ Λεξικὸν τοῦ Φωτίου: «ναύκληρος ὁ τῆς νεῶς κύριος καὶ ὁ ἐπιπλέων αὐτῇ ἐπὶ τῷ τὰ ναῦλα λαβεῖν». Ὁ ναύκληρος διαστέλλεται τοῦ κυβερνήτου καὶ ἐν τῇ Ἐπιναγωγῇ, 24,8' καὶ ὁ καρaboκύρις πάλιν τοῦ ναυκλήρου, Ἀσίζαι τῆς Κύπρου (Κ. Σάθ α, Μεσ. Βιβλ., 6,48,19). Λεοντίου Μαχαιρά, Χρονικὸν τῆς Κύπρου, 1,506,3 (Dawkins).

⁴ Βασιλικά, 53,1,26.

⁵ Οὔτω κατὰ τὸν Λεόντιον Μαχαιρᾶν, 1,360,9.

⁶ Ἀσίζαι τῆς Κύπρου (Κ. Σάθ α, Μεσ. Βιβλ., 6,48,26 ἐξ. 297,1 ἐξ.).

ζημιώση. Ἄν τοῦναντίον ὁ κυβερνήτης, εἰς τὸν λιμένα τοῦτον ἀποβιβάζων πραγματείαν ἐκέρδιζε, ἔπρεπε νὰ δώσῃ εἰς τὸν ἔμπορον ἀνάλογον κέρδος ¹.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τοὺς ἐπιβάτας, λέγομεν ὅτι, μὴ ὑπαρχόντων τότε ἐπὶ τοῦ πλοίου ἰδιαιτέρων διαμερισμάτων διὰ τοὺς ἄνδρας καὶ τὰς γυναῖκας, τὰ φῦλα τῶν πλεόντων ἐχωρίζοντο διὰ παραπετασμάτων ², καὶ ὅτι ὑπῆρχον πολλοί, οἷτινες, διὰ τὸ ἄδηλον τοῦ πλοῦ καὶ τὸν ἐκ τοῦ ναυαγίου φόβον, προσέδενον εἰς τοὺς βραχίονάς των ποσόν τι χρημάτων, ἵνα, δι' αὐτῶν, ὁ εὐρὼν αὐτοὺς ναυαγούς, τοὺς θάψῃ. Παρατηροῦμεν προσθέτως ὅτι κατὰ τοὺς εὐθὺς μετὰ τὴν ἄλωσιν χρόνους ὁ ἐπίσκοπος ἔδιδεν εἰς τὰ πλοῖα καὶ τοὺς ἐπιβάτας πιστοποιητικὰ ὑγείας καὶ διαβατήρια ³.

Περὶ τοῦ χαρακτῆρος τῶν ναυτικῶν προκειμένου, λέγομεν ὅτι οὗτοι, οὐρίου τυχόντες ἀνέμου, διεσκέδαζον ἐνίοτε πίνοντες ⁴, ὅτι, εἰς τὴν ξηρὰν ἀποβιβάζόμενοι, ἐσύχναζον εἰς τὰ καπηλεῖα ⁵, ὅτι ἦσαν ἀθυρόστομοι καὶ βωμολόχοι ⁶, καθαρὰ ὅμως ἀπὸ ἀφροδισίων διατηροῦντες τὰ σκάφη των, ὥς ἱερά ⁷.

Ο ΠΛΟΥΣ ΚΑΙ ΤΑ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΠΛΟΥΝ

Φαίνεται ὅτι οἱ Βυζαντινοί, ἀρχαίαν ἀκολουθοῦντες συνήθειαν, κατὰ τὸν χειμῶνα ἀνείλκυνον τὰ πλοῖα των εἰς τὴν ξηρὰν, τὸν ἐκ τῶν τρικυμιῶν κίνδυνον ἀποφεύγοντες· τοῦτο, τοῦλάχιστον διὰ τὸν Δ' αἰῶνα, δεικνύει τὸ τοῦ Γρηγορίου Θεολόγου: «ἀνελκε τὴν ναῦν πάλιν ἀρχομένου χειμῶνος καὶ τῆς θαλάσσης ἀγριουμένης» ⁸. Ὡς δὲ τέως οἱ ναυτικοὶ ἡμῶν ἀπέφευγον τὸν κατὰ τὸν χειμῶνα πλοῦν ⁹, τὸ πρῶτον ἀναλαμβάνοντες αὐτὸν μετὰ τὸν ἀγιασμόν

¹ Ἀοῖζαι τῆς Κύπρου, Ἐνθ' ἀν., 6,47,27 ἐξ. Περὶ τούτων, ὥς καὶ περὶ τῶν ἀφορώντων εἰς νομικὰ ζητήματα, σχετιζόμενα μὲ τοὺς ὁρους τῶν ναυλώσεων, τὸν πλοῦν, τὰς σχέσεις ναυκλήρου πρὸς ναύτας ἢ ἐπιβάτας ἢ ἔμπορους, τὰ ναυλοδάνεια, τὰς ἀβαρίας, τὰς κατὰ τὸν πλοῦν κλοπὰς κτλ., βλ. τὰ κεφάλαια τοῦ Ναυτικοῦ νόμου (ἔκδ. Ι. καὶ Π. Ζέπου, *Jus Graecoromanum*, 2,95 ἐξ.).

² Συνέσιος Κυρηνεῆς, PG, 66,1329.

³ Ἐπιθι L. Brehier, *Les institutions de l'empire byzantin*, 528.

⁴ Ι. Τζέτζου, Ὑπόθεσις τῆς Β' Ὁμήρου Ὀδυσσεΐας, 87 (*Matranga*, *Anecdota Graeca*, 1,241).

⁵ Ἰσιδωρος Πηλουσιώτης, PG, 78,457.

⁶ Ἰσιδωρος Πηλουσιώτης, PG, 78,357. Δημητρίου Κυδωνη, Ἐπιστολαὶ (*Boissonade*, *Anecdota nova*, 292).

⁷ Ἀχιλλέως Τατίου, Τὰ κατὰ Λευκίππην καὶ Κλειτοφῶντα, 5,16.

⁸ Γρηγόριος Θεολόγος, PG, 36,376.

⁹ Πβ. τὴν σημερινὴν ναυτικὴν παροιμίαν «τοῦ Σταυροῦ σταύρωνε καὶ δένε» (Ζάκυνθος) ἢ «τοῦ Σταυροῦ σταύρωνε κι' ἔμπα μέσα», ἥτοι ἀπὸ τῆς 14ης Σεπτεμβρίου δὲν πρέπει νὰ ταξιδεύῃ τις. Θανάση Κιζλάρη, Σταύρωνε καὶ ἀρμένιζε (Λαογραφ., 12,291 ἐξ.).

τῶν ὑδάτων (θην Ἰανουαρίου), οὕτω κατὰ τόπους θὰ συνήθιζον καὶ οἱ Βυζαντινοὶ συνάδελφοί των. Τοῦλάχιστον κατὰ τὸν Ἰωάννην Λυδόν, κατὰ τὸν 5' αἰῶνα, οἱ σύγχρονοί του συνήθιζον ν' ἀρχίζωσι τοὺς πλόας των ἀρχομένου Μαρτίου, τὴν ἑναρξιν ταύτην καλοῦντες *πλοιαφῆσια*¹, συμφωνοῦντα ἔχοντα καὶ τὸν Χορίκιον, πιθανῶς Βασιλάκην, ὅστις παριστάνει τὸν ἔμπορον λέγοντα, ἅμα τῇ ἐπιφανείᾳ τοῦ ἔαρος : «Τί τοίνυν ἔτι μέλλω καὶ πρὸς τὸν πλοῦν ἀναδύομαι ; ἐπιβήσομαι τῆς ὀλκάδος, θαρρήσω τὸν πλοῦν»², πρὸς δὲ καὶ τὸν Χρυσόστομον, ὅστις, περὶ τοῦ Μαρτίου τὸν λόγον ποιούμενος, παρατηρεῖ : «ναυτικὸς ἦδη χαροπῆς θαλάσσης καταθρασύνεται καὶ φιλοκερδέσει τέχναις γλαυκοῦ κατατολμᾷ κύματος» (PG, 59,739).

Προτοῦ τὸ πλοῖον ἀναχθῇ ἐκ τοῦ λιμένος, ἂν ἦτο κενόν, ἔπρεπε νὰ παραλάβῃ τὸ προσήκον ἔρμα, *σαβούρραν*³. Τὸ ἄνευ ἔρματος πλοῖον ἐκαλεῖτο *σάβουρρον* ἥτοι ἀσάβουρρον ἢ *σαβουρράτον*⁴. Ἀπετελεῖτο δὲ τὸ ἔρμα ἀπὸ ἄμμου⁵ ἢ λίθους⁶.

Ἀφ' οὗ τὸ πλοῖον εἰς ἓνα λιμένα παρελάμβανε τὸ φορτίον του, τὸ ὁποῖον ἐχαρκτηρίζετο καὶ οὕτως, ἀλλὰ καὶ ὥς *γόμος*, *γομάριν* ἢ *ἐνθήκη*⁷, ἐξήρχετο τοῦ λιμένος, διὰ νὰ ἀρχίσῃ τὸν πλοῦν, τὸ *ταξίδιον*⁸, ὥς ἔλεγον.

Κατὰ τὸν πλοῦν, ἐφ' ὅσον δὲν ἔπνεεν ἄνεμος, οἱ ναῦται ἐκωπηλάτουν, *ἡλانون*⁹, ἵνα δὲ ἀνακουφίζωνται ἐκ τοῦ κόπου τῆς εἰρεσίας, ἢ ἦδον¹⁰, ἐν τοῖς ἄσμασί των τὸν προστάτην των ἱερομάρτυρα Φωκᾶν ἐπικαλοῦμενοι, ἢ.

¹ Ἰωάννου Λυδοῦ, Περὶ μηνῶν, 70,4 (Βόνν.).

² Χορίκιου, Ποίους ἂν εἴποι λόγους ἔμπορος θαλάττιος ἐπιφανέντος ἔαρος ; (Mai, Spicilegium Romanum, 5,416.)

³ Χρυσόστομος, PG, 55,47. Hesseling-Pernot, Poèmes Prodromiques, III, 216r. Νικήτα Χωνιάτου, Χρονικ. διήγ., 711,26B.

⁴ Ἡσύχιος, ἐν λ. ἀνερμάτιστος. I. Bekker, Anecdota Græca, 401,30. Νόμος ναυτικός, 21. Πβ. καὶ Γ. Χατζιδάκι, Νεοελληνικά, σαβούρρα-σάβουρρος, Ἀθηνᾶς, 22,223-227.

⁵ Εὐσταθίου, Παρεκβ., 1534.

⁶ Εὐσταθίου, Ἐνθ' ἂν. I. Τζέτζου, Σχόλια εἰς Λυκάφρονος Ἀλεξάνδραν, στίχ. 615.

⁷ Νόμος ναυτικός, 11,42,43. Βίος τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου τοῦ Ἐλεήμονος (Anal. Boll., 45,31,11). Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανόν, 269,23. Ἀσίζαι τῆς Κύπρου (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ., 6, 46,31-47,10). Τὸ φορτώνειν ἔλεγον τότε *ἐμβάλλειν* καὶ τὸ ἐκφορτώνειν *ἐκβάλλειν*. Τὸ ἔμπορτον πλοῖον ἐλέγετο *ἔγγομον*.

⁸ Λέοντος, Τακτικά, PG, 107,1000.

⁹ Τὸ εἰλάνω λέγεται νῦν κοινῶς *λάμνω* (κουπί), τὸ τῶν ἀρχαίων κώπην εἰλαύνειν.

¹⁰ Χρυσόστομος, PG, 51,242-55,156. Ἀμασείας Ἀστέριος, PG, 40,309. Ἐπιθι καὶ Φ. Κουκουλέ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμός, Α' II, 35.

παύοντες τὴν κωπηλασίαν, ἀπὸ κοινοῦ ἀνεφώνουν ¹ ἢ, ἀνέλκοντες τὰ ἱστία, ἦδον, ἐνὸς ἀρχίζοντος τὴν ᾠδὴν καὶ συνεχιζόντων τῶν λοιπῶν ἐν χορῷ ².

Τὴν δὴν εὐθύνην, ἐννοεῖται, κατὰ τὸν πλοῦν εἶχεν ὁ κυβερνήτης, ὅστις, ὥς ὁδηγοὺς τῆς ἀκριβοῦς πορείας ἢ τῶν σημείων τοῦ ὁρίζοντος, ἐφ' ὅσον δὲν εἶχεν ἐφευρεθῇ ἀκόμη ἢ μαγνητικὴ βελόνη, εἶχεν ἢ διαφόρους τόπους ³ ἢ, ὥς καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ⁴, διαφόρους ἀειφανεῖς ἀστέρας ⁵, ἐν καιρῷ μὲν ἡμέρας τὸν ἥλιον ⁶, κατὰ δὲ τὴν νύκτα τὴν μεγάλην ἄρκτον ⁷ ἢ τὸν πολικὸν ἀστέρα, τὸ κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους αἰῶνας *ἄστρον τῆς τρεμουντάνας ἢ τραμοντάνας*: *κυλούμενον* ⁸, ἢ τὰς πλειάδας ⁹, τὰς ὁποίας κοινῶς ἐκάλουν *ἐξάστερον* ¹⁰ ἢ *πούλιαν* ¹¹. Τὴν παρατήρησιν ταύτην τῶν ἄστρον οἱ ναυτικοὶ ἐκάλουν, ὥς εἴρηται, «*παρασημασίαν τῶν ἄστρον*» ¹².

Οὐ μόνον δὲ τὸν προσανατολισμὸν ἐξηκρίβουν οἱ ναυτικοὶ τότε διὰ τῶν ἀστέρων, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ἐμφανείας αὐτῶν προέβλεπον τὰς διαφόρους καιρικὰς καταστάσεις, τὴν ἐν τῇ θαλάσῃ δῆλα δὴ μέλλουσαν νὰ ἐπι-

¹ Εὐσταθίου, Παρεκβ., 1540,45.

² Βλ. Φ. Κουκουλέ, "Ενθ' ἀν.

³ Λεοντίου Νεαπόλεως, Βίος τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Ἑλεήμονος, 19, 11,13 (Gelzer).

⁴ Ἀρριανοῦ, Ἀλεξάνδρου ἀνάβασις, 3,4· 6,26,4.

⁵ Χρυσόστομος, PG, 52,492· 53,60· 59,707· 64,836. Γρηγόριος Θεολόγος, PG, 37,1012. Γρηγόριος Νύσσης, PG, 46,308,412. Παλλάδιος Ἑλενουπόλεως, PG, 34,1052. Βίος Νίκωνος τοῦ Μετανοεῖτε (Σπ. Λάμπρου, Ν. Ἑλληνομν., 3,131). Μακάριος Αἰγύπτιος, PG, 31,188. Βασίλειος Σελευκείας, PG, 85,112. Βίος ὁσίας Εὐσεβίας (Anal. Boll., 61,106,7). Θεοδούλου μοναχοῦ, Λόγος περὶ βασιλείας, PG, 145,525. Μιχαήλ Ψελλοῦ, Τῷ δουκὶ Ἀντιοχείας (Kurtz-Drexl, Michaelis Pselli scripta minora, 2, 72,1). Μιχαήλ Γλυκᾶ, Βίβλος χρονική, 50,4. Ἀχμέτ, Ὀνειροκρ., κεφ. 169, 132,16.

⁶ Μ. Βασίλειος, PG, 31,421.

⁷ Μ. Βασίλειος, PG, "Ενθ' ἀν. Χορικίου, Ποίους ἀν εἶποι λόγους ἔμπορος θαλάττιος ἐπιφανέντος ἕαρος; (Mai, Spicilegium Romanum, 5,416).

⁸ Πουλλολόγος, στίχ. 528 (Wagner, Carmina Græca, 195). Ι. Καναβοῦτζη, Πρὸς τὸν αὐθέντην τῆς Αἴνου καὶ Σαμοθράκης, 8,26. Τὸ τραμουντάνα ἐκ τοῦ tramontana stella.

⁹ Εὐστάθιος Ἀντιοχείας, PG, 18,720.

¹⁰ Εὐσταθίου, Παρεκβ., 870,27. Ι. Τζέτζου, Σχόλια εἰς τὰ Ἔργα καὶ τὰς ἡμέρας, στίχ. 383. Λεξικὸν Ζωναρᾶ, ἐν λλ. πλειάς καὶ ἐξάστερον. Πβ. καὶ J. Kalitsunakis, Mittel und neugriechische Erklärungen bei Eustathios, 45,46. Νῦν αἱ πλειάδες λέγονται ἐν Πόντῳ *ἐξίστρον* καὶ *ἐξάστερη* ἐν Θράκῃ. Κ. Χατζοπούλου, Σύμμεικτα λαογραφικά (Θρακικά, 2,448). Φ. Κουκουλέ, Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου, Τὰ λαογραφικά, Β', 33.

¹¹ Ι. Καναβοῦτζη, "Ενθ' ἀν., 37,13-14. J. Kalitsunakis, "Ενθ' ἀν., 46,47.

κρατήσῃ εὐπλοῖαν ἢ ζάλην¹. Οἱ ναυτικοὶ λοιπόν, οἵτινες, εὐσεβείας χάριν, τὰ διάφορα ἄστρα ὠνόμαζον μὲ ἀγίων ὀνόματα, ἐφορᾶζομένων κατὰ τὴν ἐπικράτησιν αὐτῶν², παρετήρουν πρῶτον τὸ ἄστρον τοῦ τιμίου σταυροῦ (14 Σεπτεμβρίου), βέβαιον ὅτι πρὸ ἢ μετὰ τὴν ἡμέραν τοῦ ἄστρου τούτου θὰ ἐπεκράτει ταραχὴ θαλάσσης, διαρκοῦσα μέχρι δύο ὥρων. Μετὰ τὸ ἄστρον τοῦτο παρετήρουν τὸ τῆς ἁγίας Θέκλης (24 Σεπτεμβρίου), καθ' ὃ ἐπεκράτει ταραχὴ θαλάσσης ἐπὶ μίαν ὥραν. Κατὰ τὴν 6ην Ὁκτωβρίου παρετήρουν τὸ ἄστρον τοῦ ἁγίου Θωμᾶ, ὁπότε ἐπεκράτει κακοκαιρία· ἐν συνεχείᾳ κατὰ τὴν 12ην τοῦ αὐτοῦ μηνὸς παρετηρεῖτο τὸ ἄστρον τὸ καλούμενον ταύρου οὐρά, καθ' ὃ ἐπεκράτει τρικυμία. Τῇ 26ῃ Ὁκτωβρίου ἤρχετο ἡ σειρὰ τοῦ ἄστρου τοῦ ἁγίου Δημητρίου, ὁπότε παρετηρεῖτο ἐν τῇ θαλάσῃ μεγάλη ζάλη³. Κακοκαιρία ἰσχυρὰ ἐπ' ἴσης παρετηρεῖτο κατὰ τὸ ἄστρον τοῦ ἁγίου Μηνᾶ, ἥτοι τῇ 11ῃ Νοεμβρίου, ὁμοίως δὲ καὶ κατὰ τὸ ἄστρον τοῦ ἁγίου Φιλίππου, τῇ 14ῃ τοῦ αὐτοῦ μηνός.

Οἱ ἔμπειροι ναυτικοὶ παρετήρουν ἐπ' ἴσης, ὅτι ἀπὸ τῆς 6ης Δεκεμβρίου μέχρι τῆς 6ης Ἰανουαρίου ἐπεκράτουν ἐν τῇ θαλάσῃ τρικυμιαί, ἀπὸ δὲ τῆς 6ης μέχρι τῆς 20ῆς Μαρτίου ὁ καιρὸς οὔτε ἀπολύτως τρικυμιώδης ἦτο, ἀλλ' οὔτε καὶ τελεία ἐπεκράτει γαλήνη.

Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω ἀστέρων, παρετηρεῖτο ἀπὸ τῆς 3ης μέχρι τῆς 10ης Μαΐου ὁ τοῦ ἁγίου Βασιλείου, ἀπὸ δὲ τῆς 11ης τοῦ αὐτοῦ μηνός δύο ἀστέρες, ὃ τε τοῦ Θεολόγου, ὁ καὶ *σωρευτῆς* λεγόμενος, καὶ ὁ τοῦ ἁγίου Ἐπιφανίου⁴.

Συνέχεια τῶν ἀνωτέρω εἶναι ὅτι καὶ οἱ σημερινοὶ ναυτικοὶ εἰς τὰς καθ' ὁρισμένας ἐποχὰς καιρικὰς καταστάσεις δίδουσιν ὀνόματα τῶν κατὰ τὰς ἐποχὰς αὐτὰς ἐφορᾶζομένων ἁγίων. Οὕτω π.χ. διακρίνουσι μπουνάτσες τοῦ αἰ - Σώστη, τὰς ἐπικρατοῦσας περὶ τὴν 7ην Σεπτεμβρίου, καθ' ἣν ἡμέραν ἐφοράζεται ὁ ἅγιος Σώζων, ἔπειτα ὄστριες τοῦ αἰ - Διονύσι, τοὺς σφοδροὺς ἀνέμους τοὺς ἐπικρατοῦντας κατὰ τὴν 17ην Δεκεμβρίου, μπουνάτσες τοῦ αἰ - Θύμιου, τὴν γαλήνην τὴν ἐπικρατοῦσαν κατὰ τὰς ἡμέρας τὰς περὶ

¹ Χρυσοστόμου, Νόθα συγγράμματα, PG, 56,558.

² Καὶ νῦν ἐν Ἀττικῇ, κατὰ παλαιὰν παρατήρησιν, πιστεύουσιν, ὅτι μετὰ τὴν ἡμέραν τοῦ ἁγίου Δημητρίου, θὰ ἐπακολουθήσωσι βροχαὶ καὶ κακοκαιρία. Γ. Ἀσπρέα, Οἱ δώδεκα μῆνες (Ἐφημ. Πρωτῶν, 6 Ἰανουαρίου 1914).

³ Καὶ σήμερον κατὰ τόπους ἡ ἡμέρα τοῦ ἐφορασμοῦ τοῦ ἁγίου Μηνᾶ θεωρεῖται ὡς προάγγελος χειμῶνος καὶ τρικυμίας. Σταμ. Σταματίου, Ἡ Πούλια καὶ ὁ ἅγιος Μηνᾶς (Ἐφημ. Ἀθηναϊκὰ Νέα, 12 Νοεμβρίου 1943, ἀρ. 4255). Ἐν Ἀνδρῶ τὸ ἀστρὶκὸ τῶν Ταξιαρχῶν (8 Νοεμβρίου) καὶ τὸ ἀστρὶκὸ τ' αἰ - Νικόλα (6 Δεκεμβρίου) ἐθεωρεῖτο ὡς ἐποχὴ ἐπικίνδυνος διὰ τοὺς πλέοντας. Δ. Πασχάλη, Ναυτικαὶ παροιμῖαι τῆς νήσου Ἀνδρου (Ἀνδριακὸν ἡμερολόγιον, 1929, 49).

⁴ Σπ. Λάμπρου, Τρία κείμενα (Ν. Ἑλληνομν., 9,172 - 175).

τὴν ἑορτὴν τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου (20ὴν Ἰανουαρίου), τοῖς φουρτοῦνες τῶν ἁγίων Σαραντα, τὰς σφοδρὰς δὴλα δὴ τρικυμίας τῆς ἑαρινῆς ἰσημερίας τὰς ἐπικρατοῦσας περὶ τὴν ἑορτὴν τῶν ἁγίων Τεσσαράκοντα (9ὴν Μαρτίου) καὶ τοῦ ἁγίου - Γιαννίου τὰ γραιοῦς, τὰς τελευταίας ἐπιφορὰς τῶν ἐτησίων (29ὴν Αὐγούστου) ¹.

Σημειωτέον ὅτι, περὶ ἐπικρατήσεως καιροῦ προκειμένου, ἐγίνετο καὶ παρατήρησις ὠρισμένων ἡμερῶν τῆς ἑβδομάδος. Οὕτως οἱ ναυτικοὶ ἀπεφάνοντο ὅτι ἡ Τετάρτη ἦτο ἡ ἀνεμοφόρος ἢ ἀνεμοφθόρος, κατ' αὐτὴν δὴλα δὴ ἔπνεεν ἄνεμος τέως μὴ φυσῶν ἢ ὁ φυσῶν κατέπαυεν. Ἡ Παρασκευή, κατὰ τοὺς αὐτοὺς, ἦτο εὐδιεινὴ ἢ τρικυμιώδης, κατὰ τὴν Κυριακὴν δὲ ὁ ἄνεμος καὶ ἡ ταραχὴ τῆς θαλάσσης ἐκόπαζον ².

Κατὰ Κωνσταντῖνον τὸν Πορφυρογέννητον, ὁ βασιλεὺς, ἐκστρατεύων, πλὴν ἄλλων, παρελάμβανε καὶ «βιβλίον περιέχον περὶ εὐδίας καὶ χειμῶνος καὶ ζάλης ὑετοῦ τε καὶ ἀστραπῶν καὶ βροντῶν καὶ ἀνέμων ἐπιφορᾶς» ³. Τοιαῦτά τινα βιβλία, βροντολόγια, σεισμολόγια, περὶ διοσημειῶν καὶ τὰ τοιαῦτα, ἀσφαλῶς θὰ εἶχον ὑπ' ὄψιν καὶ οἱ κυβερνῆται τῶν πλοίων καὶ ἄλλα δ' εἰδικώτερα, τὰ πορίσματα τῆς ναυτικῆς πείρας περιέχοντα, ὧν δείγμα παρέχει τὸ ὑπὸ Σπυριδωνος Λάμπρου ἐκδοθὲν κείμενον, τὸ διαλαμβάνον περὶ «καιρῶν καὶ ἀστέρων ὁποῖαν ζάλην ἐν τῇ θαλάσῃ καὶ τρικυμίαν εἰώθασιν ἐμποιεῖν» ⁴.

Κατὰ τὰ Τακτικά Λέοντος τοῦ Σοφοῦ (PG, 107,987): «τὸν κυβερνήτην χρῶν καὶ τὰς τῶν ἀστέρων καὶ τῶν πνευμάτων κινήσεις προσκοπεῖν καὶ προειδέναι καὶ διὰ τῆς τῶν φαινομένων ἀστέρων καὶ ἐν ἀστροῖς σημείων πείρας καὶ τῶν καθ' ἡλιόν τε καὶ σελήνην σημασιῶν». Κατὰ τὸν ἅγιον Ἀθανάσιον (PG, 281,541): «τοῖς ναυτίλοις ἐκ τῆς τῶν νεφῶν ἰδιότητός ἐστι ἀμυδρὰ γνῶσις ἀνέμων».

Παρετήρουν λοιπόν, πρὸς διάγνωσιν τοῦ καιροῦ, οἱ κυβερνῆται καὶ οἱ ναυτικοὶ καθ' ὅλου τὰ νέφη, ἐὰν ταῦτα, ὡς ἔλεγον, *ἐστρατεύοντο*, ἦτοι ὠθούμενα ὑπὸ τοῦ ἀνέμου συνεκεντροῦντο μελανά καθιστάμενα, ὁπότε προεμηνύετο ταραχὴ ἀνέμων ⁵, ἔνσκηψις δὲ χειμῶνος ὅταν εἰς τὸ στερέωμα ἐνεφανίζοντο ταῦτα ἐν σχήματι πόκου βάμβακος ἢ μαλλίου ⁶.

¹ Πβ. Στ. Λυκούδη, Οἱ κατὰ τὴν θρησκευτικὴν πίστιν τὴν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ τοὺς χριστιανικοὺς χρόνους πάτρωνες τῶν ναυτικῶν μας (Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 11 (1936), 425).

² Σπ. Λάμπρου, Ἔνθ' ἀν., 9,176,11 ἐξ.

³ Κωνσταντῖνου Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως, 467,8.

⁴ Σπ. Λάμπρου, Τρία κείμενα (Ν. Ἑλληνισμ., 9,171 ἐξ.).

⁵ Εὐσταθίου, Παρεκβ., 471,35. Tafel, Eustathii opusc., 240,47. Πβ. τὸ παρ' Ἀριστοφάνει (Σφήκ., 1124): «ὅθ' ὁ βορέας ὁ μέγας ἐπστρατεύσατο». Σήμερον οἱ ναυτικοὶ Ἄνδριοι λέγουσι: «τρέχουνε τὰ σύννεφα, φρεσκάδα θὰ ᾠώμε».

⁶ Μιχαήλ Γλυκά, Βίβλος χρονικὴ, 58,6.

Ἐάν, συννεφώδους ὄντος τοῦ καιροῦ, τὰ νέφη εἶχον περικοπὰς τινας, ὥστε δι' αὐτῶν νὰ φαίνεται ὁ αἰθήρ, τότε ἀνεμένετο ὅτι θὰ γίνη καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν εὐδία· ἐὰν τοῦναντίον δὲν εἶχον διακοπήν, τότε ἡ ταραχὴ θὰ διήρκει δι' ὅλης τῆς ἡμέρας ¹.

Ἡ ἐρυθρότης τῶν νεφῶν, κατ' ἄλλους μὲν προεμήνυνεν εὐδίαν, κατ' ἄλλους δὲ ἀνέμους καὶ βροχὴν ².

Πλὴν τῶν νεφῶν, διάγνωσις τοῦ καιροῦ ἐγίνετο καὶ διὰ τῆς παρατηρήσεως τῶν συμβαινόντων περὶ τὸν ἥλιον ἢ τὴν σελήνην ἢ τοὺς ἀστέρας. Οὕτως, ὅταν περὶ τὴν σελήνην παρατηρεῖτο ἄλως, ἥτοι νεφελοειδὴς κύκλος, τότε ἀνεμένον χειμῶνα καὶ ταραχὴν θαλάσσης ³, ἐὰν δὲ πάλιν ἡ σελήνη ἐφαίνετο νεφελοειδής, τοῦτο προεμήνυνε ταραχὴν ἀνέμων καί, ἐὰν ἦτο καθαρά, μὴ ὄντων ἀστέρων, ἰσχυρὰν πνοὴν ἀνέμου ⁴. Ἐὰν περὶ τὸν ἥλιον ἐσχηματίζετο ἄλως, τοῦτο προεμήνυνε σφοδροὺς ἀνέμους ⁵, ἐὰν δ' ἡκτινοβόλει ὁ ἀνατέλλων ἥλιος, θὰ ἐπηκολούθει χειμῶν, ἐὰν ἀνατέλλων ἦτο πυροειδής, θὰ ἐπνεε νότος, ἐὰν δὲ κατὰ τὴν δύσιν του ἐξέπεμπεν ἀκτῖνας, θὰ ἐπηκολούθει ἀήρ καὶ ταραχὴ θαλάσσης· τὸ αὐτὸ προεμήνυνεν, ἐὰν ἐδύετο ἐν μέσῳ νεφῶν ⁶. Ἐπ' ἴσης, ἐάν, θερμῆς οὐσῆς τῆς ἡμέρας, κατ' ἀνατολὰς ἢ δυσμὰς ἐμελαίνετο ὁ ἀήρ, προσηδοκᾶτο ἄνεμος ⁷, ἐὰν δὲ κατὰ τὴν νύκτα ἡκτινοβόλουν οἱ ἀστέρες, ἰσχυρὰ πνοὴ ἀνέμου προεμηνύετο, εὐδία δ' ἂν ἦσαν ἀκίνητοι ⁸. Τέλος, ἀπὸ Μαΐου μέχρι Νοεμβρίου, ἂν ἅπαξ ἦστραπτε κατὰ τὴν νύκτα ἢ τὴν ἡμέραν, τοῦτο ἐδήλωνε ταραχὴν θαλάσσης καὶ ἰσχυρὰν πνοὴν ἀνέμων, ἂν δ' ἐπανειλημμένως, εὐδίαν ⁹.

Ὡς οἱ ἀρχαῖοι ἐκ τῆς παρατηρήσεως διαφορῶν πτηνῶν συνεπέβαινον τὰς μελλούσας νὰ ἐπέλθωσι καιρικὰς μεταβολὰς ¹⁰, οὕτω καὶ οἱ Βυζαντινοὶ ναυτικοὶ ἐκ τῆς παρατηρήσεως θαλασσίων πτηνῶν ἢ ζῴων. Ἐὰν λοιπόν, καθ' ὃν χρόνον ἔπλεε πλοῖον, ἐβλέπετο βυθιζομένη αἴθυια, δημωδῶς αἴθυια ¹¹, τοῦτο ἐθεωρεῖτο κάκιστος οἰωνός, ὥς προάγγελος μεγίστης τρικυμίας καὶ καταποντί-

¹ Σπ. Λάμπρου, Ἐνθ' ἀν., 9,177,3.

² Ι. Τζέτζου, Ὑπόθεσις τῆς Α' Ὀμήρου ραψωδίας (Matranga, Anecdota Graeca, 1,51).

³ Συνέσιος Κυρήνης, PG, 66,1312.

⁴ Σπ. Λάμπρου, Ἐνθ' ἀν., 9,173,15 ἐξ.

⁵ Εὐστάθιος Ἀντιοχείας, PG, 18,720.

⁶ Σπ. Λάμπρου, Ἐνθ' ἀν.

⁷ Εὐστάθιου, Παρεκβ., 615,29.

⁸ Σπ. Λάμπρου, Ἐνθ' ἀν.

⁹ Σπ. Λάμπρου, Ἐνθ' ἀν.

¹⁰ Πβ. Ἀριστοφάνους, Ὅρνιθ., 710-716 καὶ Πλούταρχον, Περί Σωκράτους δαιμονίου, 12.

¹¹ Ἡ αἴθυια, *mergus merganser* L., ὡς αἴθυια ἀναφέρεται ἐν τῷ Πουλλολόγῳ, στίχ. 127. Ν. Ἀποστολίδου, Ἐπιστημονικὸς καθορισμὸς τῶν ἐν τῷ Πουλλολόγῳ ἀναφερομένων πτηνῶν (Ἐπετ. Παρνασσοῦ, 1,116).

σεως τοῦ σκάφους ¹, τοῦναντίον δέ, ἂν ἀνεδύετο, τοῦτο ἐθεωρεῖτο προμήνυμα εὐδίας ². Ἐπ' ἴσης, ἂν ἔβλεπον ὅτι τευθὶς (καλαμάριον) ἔπλεεν ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης, τότε ἀνέμενον χειμῶνα ἰσχυρὸν καὶ βιαίαν πνοὴν ἀνέμου, τὸ αὐτὸ δὲ συνεπέραινον, ἂν παρετήρουν ἢ πολὺποδα προσκολλώμενον ἰσχυρῶς ἐπὶ πέτρας ³ ἢ ἐχῖνον προσκολλώμενον ἐπὶ λιθαρίου ⁴ ἢ δελφῖνας ἀνασκιρτώντας ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης ⁵.

Κατὰ τὸν Θεολόγον Γρηγόριον, ἵνα γίνῃ τις κυβερνήτης, ἔπρεπε νὰ ἔχη ταξιδεὺση ἐπὶ πολὺ, πρὸς δὲ νὰ γνωρίζῃ καὶ τοὺς ἀνέμους ⁶. Ἀνέμους ἀναφέρουσιν οἱ Βυζαντινοὶ τὸν βορρᾶν, νότον, λίβα καὶ *θρασκίαν*, νῦν κοινῶς *θρασκιάν* ⁷, ἥτοι βορειοανατολικόν. Πλὴν τῶν ἀνέμων ὁμως τούτων, ὑπὸ τῶν ναυτικῶν, τοῦλάχιστον τῶν πλεόντων κατὰ τὰ παράλια τῆς Παμφυλίας, Πισιδίας καὶ Λιβάνου, πιθανώτατα δὲ καὶ ἀνὰ ἄλλας Βυζαντινὰς θαλάσσας, ἀναφέρονται ὥς καιροὶ οἱ *παχνῖται*, οὕτως ὀνομαζόμενοι, διότι ἦσαν ὀμιχλώδεις, πολλὴν προκαλοῦντες πάχνην, ἔπειτα οἱ *Προδρομίται* ἢ *Πεντηκοντάριοι* καὶ τέλος οἱ *ρῆκται*.

Ἦσαν δ' οἱ παχνῖται οἱ ἀπὸ τῆς 25ης Μαρτίου ἀρχόμενοι καὶ τὴν 18ην Μαΐου λήγοντες, ἑπτὰ, ἐπὶ ἑπτὰ ἡμέρας ἕκαστος διαρκοῦντες ⁸. Κατὰ τὸν πρῶτον παχνίτην, πνέοντος βορρᾶ ἢ νότου, ἐγίνετο «ζάλη θαλάσσης καὶ ταραχὴ πολλή», κατὰ τὸν δεύτερον οἱ ἄνεμοι ἦσαν εὐδαινότεροι καὶ ἐλαφρότεροι, κατὰ τὸν τρίτον ἐπεκράτουν ἄνεμοι σφοδροὶ καὶ ταραχὴ θαλάσσης, κατὰ τὸν τέταρτον ὁ καιρὸς ἦτο εὐδαινὸς καὶ ἄνευ ταραχῆς θαλάσσης, κατὰ τὸν πέμπτον, τὸν ἕκτον καὶ τὸν ἑβδομον, ὥς καὶ κατὰ τὸν τρίτον, ἐπεκράτουν σφοδροὶ ἄνεμοι καὶ ταραχαὶ θαλάσσης.

Μετὰ τοὺς παχνίτας ἤρχοντο οἱ Προδρομίται ἢ Πεντηκοντάριοι, οὕτω καλούμενοι, διότι πολλάκις συνέβαινε νὰ πνέωσι κατὰ τὴν Πεντηκοστήν.

¹ Δεξικὸν Ζωναρᾶ, ἐν λ. αἰθυσια. I. Τζέτζου, Ὑπόθεσις τῆς Εὐόμηρου Ὀδυσσεΐας, στίχ. 54 ἐξ. (Matrangas, Anecdota Græca, 1,252).

² I. Τζέτζου, Ἐνθ' ἄν.

³ Μιχαήλ Γλυκᾶ, Βίβλος χρονική, 66,19,21 (Βόνν.). Τοῦ αὐτοῦ, Διδασκαλία παντοδαπῆ, PG, 122,777.

⁴ M. Βασίλειος, PG, 29,160.

⁵ Ἀλκίφρονος, Ἐπιστολαί, Α', 2,1.

⁶ PG, 36,532.

⁷ Συν. Παπαδημητρίου, Ὁ Πρόδρομος τοῦ Μαρκιανοῦ κώδικος, XI, 22 (Βυζ. Χρον. Πετρουπόλεως, 10,127). Corpus glossariorum Latinorum, III, 84, 61. I. Τζέτζου, Χιλιάδες, χιλ. 8,215,676. Σπ. Λάμπρου, Ἐνθ' ἄν., 9,172,32.

⁸ Σήμερον *Παχιστῆς* καλεῖται ἐν Ἡπείρῳ ὁ Ὀκτώβριος, ἐν Θράκῃ ὁ Νοέμβριος καὶ ὠρισμένως ἐν τῇ περιοχῇ Ραιδεστοῦ ὁ Δεκέμβριος. Δ. Σάργου, Τὰ ὀνόματα τῶν μηνῶν (Λαογραφ., 2,698). Ἐλπινίκης Σταμούλη, Προγνωστικά (Θρακικά, 4,235). Θανάση Κιζιάρη, Ἀγροτικὸς βίος τῶν Θρακῶν (Λαογραφ., 12,393).

Οὗτοι, ἀπὸ τῆς 18ης Μαΐου μέχρι τῆς 14ης Ἰουνίου διαρκοῦντες, ἦσαν βορραὶ καὶ θρασκαίαι.

Μετὰ τοὺς Πεντηκονταρίους τέλος, καὶ δὴ ἀπὸ τῆς 14ης Ἰουνίου μέχρι τῆς 15ης Αὐγούστου, ἤρχοντο οἱ *ρῆκται* καλούμενοι, βόρειοι ἄνεμοι ¹.

Οἱ Βυζαντινοί, ἵνα προστατεύωσι τοὺς ναυτιλλομένους, μάλιστα ἐν καιρῷ ὁμίχλης ἢ σκότους, ἀπὸ προσκρούσεων ἐπὶ ἀποκρήμνων ἀκτῶν ἢ ἵνα δίδωσιν εἰς αὐτοὺς νὰ ἐννοήσωσιν εἰς ποῖα σημεῖα οὗτοι πλέουσιν ², ἐχρησιμοποιοῦν τοὺς παρ' ἄλλων μὲν *πυρσούς*, παρ' ἄλλων δὲ *φαρὸς* ἢ *φάρους* καλουμένους ³.

Οἱ φανοὶ οὗτοι ἢ ἰδρύνοντο ἐπὶ ἀκρωριῶν ⁴ ἢ νήσων ἢ ἐπὶ πύργων, οἷος ἦτο ὁ γνωστός τῆς Ἀλεξανδρείας φάρος καὶ ὁ παρὰ τὸ στόμιον τοῦ Εὐξείνου Πόντου, πρὸς δὲ καὶ ὁ ἐν τῷ μεγάλῳ παλατίῳ, παρὰ τὴν Παναγίαν τοῦ Φάρου ⁵.

Ἀνῆπτοντο δ' ἐπ' αὐτῶν ἐν καιρῷ νυκτὸς ἢ δᾶδες ἢ φρύγανα, διὰ τῆς φλογὸς τῶν ὁποίων ὠδηγοῦντο οἱ πλέοντες ⁶, ἐν καιρῷ δ' ἡμέρας χλωρὰ ξύλα, ὧν πάλιν ὁ καπνὸς ἐχρησιμοποιοεῖτο ὡς ὁδηγός ⁷.

Εἶχον δ' οἱ πύργοι οὗτοι κατὰ τὸ ἄνω μέρος καὶ λαμπτήρα, ὥς δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν ἐκ τινων πληροφοριῶν. Οὕτως ὁ Θεολόγος Γρηγόριος ὁμιλεῖ περὶ κιβερνήτου : «ἀποβλέποντος πρὸς τὸν λαμπτήρα τὸν τὴν σωτηρίαν πυρσεύοντα» ⁸, ὁ Χρυσόστομος περὶ λαμπτήρων οἷτινες : «φαίνουσιν ἅψ' ὕψη-

¹ Σπ. Λάμπρου, *Τρία κείμενα* (Ν. Ἑλληνισμ., 9,171,11 ἐξ.· 174,25 ἐξ.).

² Γρηγόριος Νύσσης, PG, 46,893. Χρυσόστομος, PG, 47,364· 62, 575. Εὐσταθίου, Προοίμιον εἰς τὸν ἐξηγηθησόμενον ἱαμβικὸν κανόνα, PG, 136, 637. Tafel, *Eustathii opusc.*, 265,92. Τοῦ Εὐγενειανοῦ κυροῦ Νικήτα, *Μονωδία* εἰς τὸν μακαριώτατον φιλόσοφον κυρὸν Θεόδωρον τὸν Προδρόμον (Βυζ. Χρον. Πετροπ., 9,458).

³ Μ. Βασίλειος, PG, 32,504. Γρηγόριος Νύσσης, PG, 46,893. Γρηγόριος Θεολόγος, PG, 37,872,1042. Εὐγενειανοῦ Νικήτα, Ἐνθ' ἄν. Εὐσταθίου Θεσσαλονίκης, PG, 136,236. Μιχαὴλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου, *Τὰ σωζόμενα*, 2,7,16· 153,6. Φιλοθέου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Σάββα τοῦ νέου (Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς σταχυολογίας, 5,309,10). Ὁ Μιχαὴλ Ψελλός, Εἰς τὸν βασιλέα τὸν Μονομάχον (Κ. Σάθα, *Μεσ. Βιβλ.*, 5,112), ὁμιλεῖ διὰ «φρυκτὸν πόρρωθεν ἀπαστράπτοντα».

⁴ Χρυσόστομος, PG, 51,339. Οἱ συνεχίζοντες τὸν Θεοφάνη, 19,17. Ι. Καναβούτζη, Πρὸς τὸν αὐθέντην τῆς Αἴνου καὶ Σαμοθράκης, 40, 26· 55,28.

⁵ Φ. Κουκουλέ, Εὐσταθίου Θεσσαλονίκης, *Τὰ λαογραφικά Α'*, 313· 315.

⁶ Χρυσόστομος, PG, 51,339. Εὐσταθίου, *Παρεκβ.*, 1646,63. Τοῦ αὐτοῦ, Προοίμιον εἰς τὸν ἐξηγηθησόμενον ἱαμβικὸν κανόνα, PG, 136,637. Οἱ συνεχίζοντες τὸν Θεοφάνη, 19,17· 746,16.

⁷ Οἱ συνεχίζοντες τὸν Θεοφάνη, Ἐνθ' ἄν. Εὐσταθίου, Προοίμιον εἰς τὸν ἐξηγηθησόμενον ἱαμβικὸν κανόνα, PG, 136,641.

⁸ PG, 35,988.

λοῦ τοῖς πόρωθεν ἐπιβαίνουσι»¹, ὁ δὲ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος χαρακτηρίζει τὸν φάρον τοῦ Βοσπόρου ὡς οἰκοδόμημα, ἐφ' οὗ ἐτοποθετεῖτο φανάριον δι' ἐλαίου τροφοδοτούμενον ἢ καὶ κηρία ἀπὸ τῆς πνοῆς τοῦ ἀνέμου προστατευόμενα διὰ λεπτῆς ὀθόνης², ἢ ὡς στῦλον: «ὅς ἔσωθεν φέρει τὸν λύχνον»³, διασαφηνίζων οὕτω πληρέστερον τὰ περὶ τοῦ αὐτοῦ φάρου λεγόμενα ὑπὸ τῶν συνεχιζόντων τὸν Θεοφάνη, οἵτινες τὸν χαρακτηρίζουσιν ὡς: «ἀφίδρυμα, ᾧ πυρρὸς ἐπιτίθεται πρὸς ὁδηγίαν τοῖς ἐν νυκτὶ παροδίταις»⁴, πληροφορία, ἣν ἐπιβεβαίωσι βραδύτερον καὶ ὁ Γύλλιος, λέγων περὶ τοῦ φάρου τούτου ὅτι ἀπετελεῖτο ἀπὸ πύργου ὀκτάγωνου, φέροντα ἐπὶ τῆς κορυφῆς λυχνίαν ἀναπτομένην καθ' ἑκάστην νύκτα καὶ περὶ ταύτην ὑελοστάσιον συνδεδεμένον διὰ μόλυβδου καὶ οὐχὶ γύψου, τοῦθ' ὅπερ ἀποδεικνύει ὅτι πρόκειται περὶ ἔργου οὐχὶ τουρκικοῦ, ἀλλὰ χριστιανικοῦ⁵.

Ποῦ τῶν Βυζαντινῶν ἀκτῶν ὑπῆρχον φανοὶ ἔχοντες τινὰς πληροφορίας. Ἐν πρώτοις μνημονευτέος ὁ παλαιὸς ἐκεῖνος φάρος τῆς Ἀλεξανδρείας, ὃν ἀναφέρει κατὰ τὴν ἀπασχολοῦσαν ἡμᾶς περίοδον ὁ Κυρήνης Συνέσιος⁶ καὶ ὃν, διαβρωθέντα κατὰ τὴν βάσιν ὑπὸ τῶν κυμάτων, ἐπεσκεύασεν Ἀναστάσιος ὁ Α' ⁷. Τὸν αὐτὸν φάρον ἀναφέρουσι βραδύτερον καὶ Ἀραβες γεωγράφοι, παρέχοντες καὶ εἰκόνα αὐτοῦ⁸, κατὰ δὲ τὸν ΙΒ' αἰῶνα ὠρισμένως ὁ Edrisi. Τῷ 1326 τὸν μνημονεύει ὁ Ibn Batutah, πιστοποιῶν ὅτι τότε ἡ μία τῶν προσόψεων αὐτοῦ ἦτο κατεστραμμένη καὶ ὅτι τῷ 1349 εἶχεν οὗτος ἐντελῶς καταρρεύσει. Τῷ 1410 δὲν ἐσφύζοντο εἰμὴ τὰ ἔρείπια αὐτοῦ⁹.

Ἄλλος φάρος ἰδρύετο κατὰ τὴν πρὸς τὸν Εὐξείνιον Πόντον ἔξοδον τοῦ Βοσπόρου, ἐπὶ τῆς Θρακικῆς παραλίας, ὡς πολλαὶ μαρτυρίαι πιστοποιοῦσιν¹⁰. Οὗτος, *Φαναράκι* νῦν καλούμενος, περιγράφεται λεπτομερῶς ἀπὸ τὸν Πέτρον

¹ Χρυσόστομος, PG, 62,575.

² Εὐσταθίου, Προοίμιον εἰς τὸν ἐξηγηθησόμενον ἱαμβικὸν κανόνα, PG, 136,640.

³ Tafel, Eustathii opusc., 183,47.

⁴ Οἱ συνεχιζόντες τὸν Θεοφάνη, 746,15.

⁵ Στ. Λυκούδη, Ἱστορικὸν περὶ τῶν φάρων τῶν Ἑλληνικῶν ἀκτῶν, 10 (ἰδιαιτ. ἀποσπ.).

⁶ PG, 66,1380.

⁷ Γάγγης Προκόπιος, PG, 87²,2817,2820.

⁸ Monneret de Villard, Il Faro di Alessandria secondo un testo e di segni arabi inediti da codici Milanesi Ambrosiani (Bulletin de la Société archéologique d'Alexandrie, N° 18 (1921), 13-35).

⁹ Βλ. ὅσα περὶ τοῦ Φάρου τῆς Ἀλεξανδρείας γράφει ὁ Στ. Λυκούδης, Ἱστορικὸν περὶ τῶν φάρων τῶν Ἑλληνικῶν ἀκτῶν, 47 ἐξ. 64 ἐξ. (ἰδιαιτ. ἀποσπ.).

¹⁰ Διονυσίου Βυζαντίου, Ἀνάπλους Βοσπόρου, κεφ. 75,77,78. Φιλοστράτου, Εἰκόνες, εἰκ. 12 (Στ. Λυκούδης, Ἐνθ' ἀν.). Οἱ συνεχιζόντες τὸν Θεοφάνη, 432,22 746,16.

Γύλλιον¹. Τρίτος ἰδρύετο κατὰ τὸν ἐν τῷ περιβόλῳ τοῦ μεγάλου παλατίου ναὸν τῆς Παναγίας τοῦ Φάρου, ὅστις, μετὰ τὴν ἐμφάνισιν τῶν Σαρακηνῶν, ἐχρησιμοποιήθη οὐχὶ πλέον διὰ τοὺς ναυτιλλομένους, ἀλλ' ὥς φρυκτώριον πρὸς μεταβίβασιν στρατιωτικῶν εἰδήσεων². Τέταρτος φάρος μνημονεύεται ὁ τῆς Χρυσοπόλεως³, πέμπτος ὁ παρὰ τὸν Καφηρέα⁴ καὶ ἔκτος ἐγγὺς τοῦ ἀκρωτηρίου τῆς Θεσσαλονίκης⁵.

Κατὰ τὸν πλοῦν ἐννοεῖται ὅτι ὁ καιρὸς ἦτο ἡ εὐδίας καὶ ἡ ἀτμόσφαιρα διαφυγῆς ἢ ἐπεκράτει ὁμίχλη, *τοῖκνα* καλουμένη⁶. Ὁ εὐδίας καιρὸς ἐκαλεῖτο τότε *εὐδία*⁷ καὶ *καλοταρία*⁸, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν *κακὸν καιρὸν*⁹ ἢ *κακοταρία*¹⁰ ἢ, κατὰ τοὺς Κυπρίους, *σκληρίαν*¹¹.

Τὴν μεγάλην ταραχὴν τῆς θαλάσσης οἱ Βυζαντινοὶ ναυτικοὶ ἐκάλουν *ζάλην* ἢ *τρικυμίαν*¹² ἢ *σκληρηρίαν*¹³ ἢ *φουρτούναν*¹⁴, *πρόβατα* δ' οἱ αὐτοί, κατὰ μεταφοράν, ἐκάλουν τὰ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῶν λευκῶν ἀφρὸν ἔχοντα

¹ P. Gyllii, De Bosphoro Thracio, 248.

² Στ. Λυκούδη, Ἐνθ' ἀν., 80,81.

³ Στ. Λυκούδη, Ἐνθ' ἀν., 11,12.

⁴ I. Τζέτζου, Σχόλια εἰς Λυκόφρονος Ἀλεξάνδραν, στίχ. 1095.

⁵ Rose, Leben des heiligen David von Thessalonike, BZ, 13,3 ἐξ.

⁶ Μιχαήλ Γλυκά, Στίχοι, στίχ. 123. Ἡ *τοῖκνα*, κατὰ μετάθεσιν ἐκ τοῦ κνίσα. Ἐντεῦθεν καὶ ἀκρωτήριον τῆς Τήνου, διὰ τὴν παρ' αὐτὸ ἐπικρατοῦσαν ὁμίχλην, ἐκλήθη Κάβο Τσικνεάς. Εἰς τὰς Κυκλάδας λέγουσι καὶ *τοικνιάζει* ἐπὶ τῆς σημασίας τοῦ γίνεται ὁμίχλη. Φ. Κουκουλέ, Λεξικογραφικά, Ἀθηνᾶς, 27 (1915), 96 τοῦ παραρτήματος.

⁷ Ἀσίζαι τῆς Κύπρου (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ., 6,51,10). Καὶ νῦν ἡ εὐδία δημωδῶς ἐνιαχοῦ καλεῖται *βγιά* (=εὐδία).

⁸ Σπ. Λάμπρου, Τρία κείμενα (Ν. Ἑλληνομν., 9,175,7). Ἀσίζαι τῆς Κύπρου (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ., 6,300,1). Ἐν τῇ αὐτῇ δὲ νήσῳ ἡ καλοκαιρία καλεῖται *καλοτάριν*. Α. Παναρέτου, Κυπριακὴς γεωργικὴς παροιμία (Κυπριακαὶ Σπουδαί, 9,105). *Καλοταρίσσα* ἐν Ἀμοργῷ λέγεται ναὸς τῆς ἁγίας Παρασκευῆς. I. Βογιατζίδου, Ἀμοργός, 93. Ἐν Κύπρῳ αἱ ἀλκυονίδες ἡμέραι, περὶ ὧν κατωτέρω, λέγονται *καλοτάριν*. Ἡ *καλοταρία* (ἐκ τοῦ καλὸς+ταρὸς=ὀτρηρὸς) νῦν ἐν Καρπάθῳ λέγεται *ἀπαλοταρία* ἢ *ἀπαλοταρά*. Μ. Μιχαηλίδου-Νουάρου, Δημοτικὰ τραγούδια Καρπάθου, 322.

⁹ Ἀσίζαι τῆς Κύπρου (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ., 6,46,10· 50,3).

¹⁰ Βίος τοῦ ἁγίου Νικολάου, 2,509 (Anrich). Σπ. Λάμπρου, Τρία κείμενα (Ν. Ἑλληνομν., 9,174,6, 13,23· 175,27).

¹¹ Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ., 6,51,10.

¹² Σπ. Λάμπρου, Ἐνθ' ἀν., 9,174,8,10· 176,19,21. Corpus glossariorum Latinorum, III, 169,18. Ἄγιος Ἀθανάσιος, PG, 28,1513. Λεοντίου Μαχαιρέα, Χρονικὸν τῆς Κύπρου, 1,170,31. Πβ. καὶ Λουκιανοῦ, Περὶ τῶν ἐπὶ μισθῷ συνόντων, 1.

¹³ Ἀσίζαι τῆς Κύπρου (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ., 6,51,10). Λεοντίου Μαχαιρέα, Χρονικὸν τῆς Κύπρου, 1,170,38· 192,23· 276,23.

¹⁴ Λεοντίου Μαχαιρέα, Ἐνθ' ἀν., 1,192,23· 226,4.

κύματα, τὰ ὅποια ἦσαν προμηνύματα ἀνέμου¹. Τὰ πρόβατα ταῦτα καὶ οὕτω καὶ ἐν Κύπρῳ *κουέλλες*, ἥτοι προβατίνες, καλοῦνται *προβατάκια* νῦν ἐν Πάρῳ, Τήνῳ, Ἄνδρῳ, Σύμῃ καὶ Βιθυνίᾳ, ἐν ᾧ ἐν Πόντῳ φέρεται τὸ ρῆμα *προβατᾶζει*, ἐπὶ θαλάσσης, σημαίνουν ὅτι ἀρχίζει νὰ ἀφρίζῃ ἡ ἐπιφάνεια τῆς θαλάσσης καὶ νὰ γίνεται τρικυμία².

Τέλος τὰς ἐν τῇ θαλάσῃ συστροφὰς τοῦ ὕδατος ἐκάλουν *ἱλιγγας*³, λέξεις ἡτις, ἐκ τοῦ ἐλίσσω παραγομένη, σφύζεται σήμερον, εἴτε ὡς τοπωνύμιον, δηλοῦν τὸ μέρος ἔνθα στροβιλίζεται τὸ θαλάσσιον ὕδωρ⁴, εἴτε σημαίνουσα τὸν ἀνεμοστρόβιλον⁵, τὴν βιαίαν τοῦ ἀνέμου στροφὴν, δι' ἧς τὸ ὕδωρ τῆς θαλάσσης πρὸς τὰ ἄνω φέρεται καὶ ἦν οἱ ναυτικοί, ὡς καὶ νῦν, ἐκάλουν *σίφωνα*⁶.

Κατὰ τοὺς ἀρχαίους, ἀλκυονίδες ἡμέραι ἐλέγοντο αἱ κατὰ τὸ μέσον τοῦ χειμῶνος γαλήναι, καθ' ἃς ἐπίστευον ὅτι τὰ πτηνὰ ἀλκυόνες κατὰ τὰς παραλίας ἐπφάζον, καταπαύοντων τῶν ἀνέμων⁷.

Τὰς ἡμέρας ταύτας ὡς *ἀλκυονίδας* ἀναφέρουσιν οἱ Βυζαντινοὶ συγγραφεῖς ὡς γνωστὰς κατὰ τοὺς χρόνους των⁸, φαίνεται ὅμως ὅτι δημωδῶς ἐκαλοῦντο αὗται *ἐπιγαλήνη*⁹, ἅφ' οὗ, ὡς ἐπίστευον, ἡ γαλήνη τότε διήρκει ἐπὶ ἑπτὰ ἡμέρας¹⁰. Ἄς προσθέσωμεν ἐνταῦθα, ὅτι ἡ δοξασία περὶ ἀλκυονίδων

¹ Εὐσταθίου, Παρεκβ., 665,10. Πβ. καὶ τὴν ἀρχαίαν μεταφορικὴν φρ. «ἀνεμος πομαίων ἄλα». Κατὰ τὸν Β' μ.Χ. αἰῶνα ὁ Ἀρτεμίδωρος, ἐν τοῖς Ὀνειροκριτικοῖς του, 2,12,100,20 (Hercher), εἶπε : «τὰ μεγάλα κύματα αἴσας ἐν τῇ συνηθείᾳ λέγομεν». Καὶ νῦν οἱ μὲν Γάλλοι τὰ τοιαῦτα κύματα καλοῦσι *moutons*, οἱ δὲ Γερμανοὶ *Täubchen*, ἥτοι περιστεράκια.

² Ι. Βαλαβάνη, Ζῶντα μνημεῖα τῆς ἀνὰ τὸν Πόντον ιδιωτικῆς (Ἀρχεῖα Συλλόγου Κοραῆ, 190). Ε. Κούση, Περὶ τῆς Τραπεζουντίας διαλέκτου (Πλάτων, 7,310).

³ Εὐσταθίου, Προοίμιον εἰς τὸν ἐξηγηθησόμενον ἱαμβικὸν κανόνα, PG, 136,725. *Corpus glossariorum Latinorum*, II, 207,12· 332,6.

⁴ *ἱλιγγας* λέγεται τοποθεσία μεταξὺ Μπρὸς Γιαλοῦ καὶ Δουτροῦ Σφακίων Κρήτης, Ἐμμ. Βαρδίδη, Κρητικαὶ ρίμαι, 58· ὁμοίως δὲ καὶ τοποθεσία τις ἐν Κύπρῳ, Σ. Μενάρδου, Τοπωνυμικὸν τῆς Κύπρου, Ἀθηνᾶς, 18,346.

⁵ Οὕτως ἐν Καρπάθῳ. Ἐμμ. Μανωλακάκη, Γλωσσικὴ ὕλη τῆς νήσου Καρπάθου, ΚΠ, 1,322. Μ. Μιχαηλίδου-Νουάρου, Δημοτικὰ τραγούδια Καρπάθου, 9.

⁶ Ἅγιος Ἀθανάσιος, PG, 28,684.

⁷ Μ. Βασίλειος, PG, 29,177. Περὶ ἀλκυονίδων, βλ. Fr. Jacobs, *Annotaciones ad Aeliani historiam animalium*, 33.

⁸ Μιχαήλ Γλυκά, Βίβλος χρονική, 76,19. Νικήτα Χωνιάτου, Χρονικ. διήγ., 363,13. Μ. Treu, *Nicephori Chrysobergæ ad Angelos orationes tres*, 27.

⁹ Σπ. Λάμπρου, Τρία κείμενα (Ν. Ἑλληνισμ., 9,173,8).

¹⁰ Μ. Βασίλειος, PG, 29,177. Εὐσταθίου Ἀντιοχείας, PG, 18, 733. Ι. Τζέτζου, Σχόλια εἰς Λυκόφρονος Ἀλεξάνδραν, στίχ. 750. Σχολιαστὴς Ἀριστοφάνους, Ὀρνιθ., 1594.

ἡμερῶν, αἵτινες περιλαμβάνονται μεταξὺ τῆς 14ης καὶ 28ης Δεκεμβρίου, ἤτοι ἑπτὰ ἡμέρας πρὸ καὶ ἑπτὰ ἡμέρας μετὰ τὸ χειμερινὸν ἡλιοστάσιον τῆς 21ης Δεκεμβρίου, ἐπικρατεῖ ἀκόμη καὶ σήμερον εἰς τινὰς τῶν Δωδεκανήσων, ἐνθα αὐταὶ καλοῦνται «ἡμέρες τοῦ πουλλιοῦ»¹.

Ὅταν τὸ πλοῖον ἔπλεε, δὲν ἦτο φυσικὰ ἀσύνηθες νὰ συναντᾷ καὶ βίαιον ἄνεμον, ὁπότε, πρὸς ἀποφυγὴν κινδύνων, διετάσσετο ἡ περιστολὴ ἢ κατὰσπασις τῶν ἱστίων² καὶ ἡ βραδυτάτη προχώρησις τοῦ σκάφους, τοῦθ' ὅπερ ἐνεκυμόνει, μάλιστα ἐν καιρῷ νυκτός, κινδύνους συγκρούσεων, πρὸς ἀποφυγὴν τῶν ὁποίων οἱ ναῦται ἔπρεπε νὰ ἀνάπτωσι πῦρ ἢ νὰ φωνάζωσι³. Πρὸς καταπράυνσιν δὲ τῶν κυμάτων, ἐρρίπτετο ἔλαιον εἰς τὴν θάλασσαν⁴, τοῦθ' ὅπερ καὶ νῦν γίνεται⁵.

Πρὸς κατάπανσιν δὲ τοῦ ἀνέμου ἐγίνοντο καὶ κατάδεσμοι αὐτοῦ. Τοιούτους καταδέσμους μᾶς παρέδωκεν ὁ Σταφιδᾶς ἐν τῷ ἱατροσοφίῳ του (Le grand, Bibl. Gr. vulg., 2,22), ἔχοντας οὕτω : «Ὁ ρβ' καὶ ργ' ψαλμός. Ὅταν γίνεται σκληρία ἐξ ἀνέμων γράψε τοὺς αὐτοὺς ψαλμοὺς καὶ θές τοὺς εἰς τὸν πάτον τοῦ καραβίου καὶ λέγε κατὰ πρόσωπον τοῦ ἀνέμου· κράτει μαχαίριν εἰς τὸ χεῖρ σου μαυρομάνικον καὶ λέγε τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου. Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος ἕως τέλους». Καὶ πάλιν : «γράψον αὐτὸ τὸ Εὐαγγέλιον εἰς τὸ χαρτί, ἐάν ἐστι θαλάσσης σκληρία, σχίσε τὸ χαρτί κομμάτια καὶ ριξέ το εἰς τὸ βυθὸς ὁμοίως καὶ τὰς ὀνομασίας ταύτας Σαβαώθ, Κύριος Ἀδωναΐ, Ἐλωΐ, Σαμουήλ, Ἰσραὴλ ὁ Θεὸς ὁ Θεός μου, ἵνα τί με ἐγκατέλιπες ; Καὶ λέγε καὶ τὸν ξθ' ψαλμὸν ὅλως»⁶.

¹ Αἱ ἀλκυονίδες νῦν ἐν Βιθυνίᾳ καλοῦνται *γιαλοπούλλια*, *περ(ι)γιαλίτες* δ' ἐν Σηλυβρία (ΚΠ, 22,125), κατὰ δὲ τὸν Ν. Ἀποστολίδην, Ἐπιστημονικὸς καθορισμὸς τῶν ἐν τῷ Πουλλολόγῳ ἀναφερομένων πτηνῶν (Ἐπετ. Παρνασσοῦ, 1,124), *ψαροπούλλια* καὶ *βασιλοπούλλια*.

² Χρυσόστομος, PG, 60,370. Τοῦτο οἱ ἀρχαῖοι ἔλεγον ἀνακωχεῖν.

³ Νόμος ναυτικός, 36.

⁴ Ἰωάννης Κλίμακος, PG, 83,1085. Μιχαὴλ Ψελλοῦ, Διδασκαλία παντοδαπῇ, PG, 122,768. Θεοφυλάκτου Σιμοκάττου, Διάλογος περὶ διαφορᾶς φυσικῶν ἀπορημάτων καὶ ἐπιλύσεων αὐτῶν (Ideler, *Physici et medici Graeci minores*, 1,175,13). Κωνσταντίνου Μανασσῆ, Παραμυθητικὸν εἰς τὸν σεβαστὸν κυρὸν Ἰωάννην τὸν Κοντοστέφανον (Βυζ. Χρον. Πετροπόλεως, 7,637).

⁵ Στ. Λυκούδη, Οἱ κατὰ τὴν θρησκευτικὴν πίστιν τὴν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ τοὺς χριστιανικοὺς χρόνους πάτρωνες τῶν ναυτικῶν μας (Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 11 (1936), 420). Νῦν, πρὸς κατευνασμὸν τῆς τρικυμίας, οἱ ναυτικοὶ χύνουσιν εἰς τὴν θάλασσαν τὸ ἔλαιον τῆς πρὸ τῆς εἰκόνης τοῦ ἁγίου Νικολάου ἀναπτύξεως κανδήλας.

⁶ Ἐπιθι καὶ Φ. Κουκουλέ, Μεσαιωνικοὶ καὶ Νεοελληνικοὶ κατάδεσμοι, Λαογραφ., 9,71,72.

Σημειωτέον ὅτι, πρὸς καθοδήγησιν, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἀσφάλειαν, οἱ ναυτικοί, ὅταν ἐπέβαινον μικροτέρων πλοίων, ἠκολούθουν τὰ μεγαλύτερα ¹.

Συγκινητικά εἶναι αἱ ὑπὸ κειμένων περιγραφόμεναι σκηναί, καθ' ἃς οἱ ἐγγὺς κινδυνεύοντος πλοίου πλέοντες, ἀναπετάσαντες τὰ ἱστία των, ἔσπευδον πρὸς τὸν τόπον τοῦ κινδύνου καὶ ἐκεῖ ἔρριπτον εἰς τοὺς ναυαγοὺς σχοινία καὶ σανίδας ².

Ἵνα μὴ βρέχονται δ' ὑπὸ τῶν κυμάτων τὰ ἐμπορεύματα, π.χ. ὑφάσματα, σιτηρὰ καὶ τὰ τοιαῦτα, διετάσσετο ἡ κάλυψις αὐτῶν διὰ διφθερῶν, ὧν ἀνάλογος ἀριθμὸς ὑπῆρχεν ἐν τῇ ἀποθήκῃ τοῦ πλοίου ³.

Ἐννοεῖται ὅτι, ὅταν ἐκορυφοῦτο ὁ ἐκ τῆς τρικυμίας κίνδυνος, πρὸς σωτηρίαν τοῦ πληρώματος, τῶν ἐπιβατῶν καὶ τοῦ σκάφους, ἐγίνετο *ἐκβολή* ⁴ ἢ *ρίψιμον* ⁵ τοῦ φορτίου, *ἀβαρία*, ὅπως λέγομεν σήμερον.

Κατὰ τὰς Ἀσίζας τῆς Κύπρου, οἱ μετὰ ἀβαρίαν διασφθέντες καὶ φθάναντες εἰς τὸν λιμένα τῆς σωτηρίας, ἀπηνθύνοντο εἰς τοὺς «κριτάδες τῆς τζαΐνας», τῆς ἀλύσεως τουτέστι, δι' ἧς τότε ἐκλείοντο, πρὸς ἀσφάλειαν, οἱ λιμένες, κατὰ Βυζαντινὴν συνήθειαν, ἵνα οὗτοι, κατὰ τὰς μαρτυρίας τῶν ἐπιβαινόντων πραγματευτῶν, τοῦ ναυκλήρου καὶ τῶν ναυτῶν, ὑπολογίσωσι τὴν ἀξίαν τῶν ριφθέντων πραγμάτων των, πρὸς καθορισμὸν ἀναλόγου ἀποζημιώσεως.

Κατὰ τοὺς αὐτοὺς νόμους, ὁ μετὰ ἀβαρίαν εὐρὼν ἐπιπλέοντα πράγματα, ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης ἢ ἐπὶ τῆς ἀκτῆς ἐρριμμένα, ἐδικαιοῦτο νὰ λάβῃ τὰ ἡμίση ἐξ αὐτῶν, τὸ ἐν τρίτῳ δὲ τούτων, ἂν ταῦτα εὐρίσκοντο εἰς τὸν βυθὸν τῆς θαλάσσης. Ἄν τέλος τὸ καράβιον, μετὰ τρικυμίαν, ἐρρίπτετο ἔξω, τὰ ἐν αὐτῷ διασφθέντα πράγματα ἀνῆκον μόνον εἰς τὸν κυριὸν των ⁶.

Παρ' ὅλα ἐν τούτοις τὰ μέτρα ταῦτα, συνέβαινε τὸ καράβιον νὰ *ποντίζε-ται*, ὅπως ἔλεγον. νὰ καταβυθίζεται δηλαδὴ ἢ νὰ θορυμματίζεται, ριπτόμενον ἐπὶ ἀποκρήμνων ἀκτῶν, ὁπότε ἔλεγον ὅτι *ἐτσακίζετο* ⁷. Ἡ ἀπλὴ προσάραξις

¹ Ἡλιοδώρου, Αἰθιοπικά, 5,23.

² Χρυσόστομος, PG, 54,623· 57,236. Ἀθανάσιος Ἀλεξανδρείας, PG, 28,1513.

³ Νόμος ναυτικός, 2,11,34,33. Corpus glossariorum Latinorum, II, 279,17: «segestrum» στέγαστρον, διφθέραν πλοίου».

⁴ Χρυσόστομος, PG, 60,133. Νόμος ναυτικός, 9,22,43. Θεοφύλακτος Βουλγαρίας, PG, 126,921.

⁵ Ἀσίζαι τῆς Κύπρου (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ., 6,47,30,31).

⁶ Ἀσίζαι τῆς Κύπρου (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ., 6,47,48· 50,30 ἐξ.).

⁷ Ἀσίζαι τῆς Κύπρου (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ., 6,46,31· 49,29· 50,3· 51,10, 15). Ὁ Ναυτικός νόμος (33,37) ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ὁμιλεῖ περὶ πλοίου *κλασματισθέντος*. Τὰ ἔγγραφα δὲ (Trinchera, Syll., 146,91) περὶ *θλασθέντος* καραβίου.

ἐπὶ βράχων ἐδηλοῦτο, ὥς καὶ νῦν, διὰ τοῦ ρήματος καθίζω¹. Καὶ προσεπάθουν μὲν οἱ ἀντιλαμβανόμενοι τὸν κίνδυνον καὶ εἰς μικρὰν πλέοντες ἀπόστασιν νὰ σπεύσωσι, καλούμενοι καὶ διὰ φωνῶν τῶν κινδυνευόντων εἰς βοήθειαν, ρίπτοντες, ὥς εἴρηται, σχοινία καὶ σανίδας εἰς τοὺς ναυαγούς, διὰ τῶν λέμβων τῶν δὲ ἀναλαμβάνοντες τοὺς κολυμβῶντας², πολλάκις ὅμως καὶ αἱ προσπάθειαι αὐταὶ ἀπέβαινον μάταιαι. Εἶναι δὲ λυπηρόν, ὅτι συχνά, ὅταν ἐρρίπτετο ὑπὸ τρικυμίας πλοῖον εἰς τὴν ξηρὰν καὶ ἐτσακίζετο, σπεύδοντες οἱ κατὰ τὰ παραλία ἐκεῖνα οἰκοῦντες, ἤρπαζον ὅ,τι ἐκ τοῦ σκάφους ἢ τοῦ φορτίου εἶχε διασωθῇ, ἀψηφοῦντες τὰς ἀπαγορευτικὰς διατάξεις τῶν νόμων³.

Πλὴν ὅμως τῆς θαλάσσης, καὶ ἄλλος, δυστυχῶς, κίνδυνος ἡπεῖλει τότε τοὺς πλέοντας, οἱ *κουρσάροι*, οἵτινες, ταχέων ἐπιβαίνοντες πλοίων καὶ εἰς κατάλληλα σημεῖα ἐνεδρεύοντες, ἐπετίθεντο κατὰ τῶν ἐμπορευτικῶν πλοίων, διαρπάζοντες τὸ φορτίον αὐτῶν⁴, χωρὶς νὰ δύναται συχνά ἡ πολιτεία νὰ παρέχῃ διὰ τῶν βασιλικῶν πλοίων τὴν προστασίαν τῆς εἰς τοὺς οὕτω κινδυνεύοντας⁵.

Ἐνταῦθα τοῦ λόγου γενόμενοι, ὅς προσθέσωμεν πρῶτον, ὅτι οἱ ἔνεκα νηνεμίας ἢ δι' ἄλλον λόγον ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐν τῷ μέσῳ τοῦ πελάγους εὐρισκόμενοι ναυτικοί, οἱ ἐξαντιλοῦντες τὴν παρακαταθήκην τοῦ ποσίου ὕδατος, ἵνα μὴ ὑποφέρωσιν ἐκ δίψης, ἐχρησιμοποιοῦν τοὺς διὰ σπόγγου συλλεγομένους ἀτμούς βραζομένου θαλασσίου ὕδατος⁶ καὶ δεύτερον, ὅτι οἱ πλέοντες χάριν ἐμπορίας εἰς τὴν Ἐρυθρὰν Θάλασσαν, ἵνα ἀπομακρύνωσι τὰ ἐκεῖ ὑπάρ-

¹ Μιχαήλ Γλυκᾶ, Βίβλος χρονική, 474,7.

² Χρυσόστομος, PG, 47,316· 57,236. Ἄγιος Ἀθανάσιος, PG, 28,1513.

³ Δίωνος Χρυσοστόμου, Εὐβοϊκὸς ἢ κυνηγός, 31. Τοιαύτην ἀπαγορευτικὴν διάταξιν ἐξέδωκεν ὁ Ἀνδρόνικος Κομνηνός. Νικήτα Χωνιάτου, Χρονικ. διήγ., 423,10.

⁴ Χρυσόστομος, PG, 53,283· 54,472· 56,114. Λιβάνιος, Ἐχων τις γυναικα καὶ ὦν ὑπὸ πατρὶ ἀπεδήμησεν, § 11 (7,558· Förster). Tafel, Eustathii opusc., 195,71. Βίος Νίκωνος τοῦ Μετανοεῖτε (N. Ἑλληνομν., 3,155). Μνεῖαι πειρατικῶν ἐπιδρομῶν καὶ παρὰ πολλοῖς συγγραφεῦσι.

⁵ Ἀσίζαι τῆς Κύπρου (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ., 6,50,4). Θεοδώρου Προδρόμου, Τὰ κατὰ Ροδάνθη καὶ Δοσικλέα, 1,12. Κατὰ τὰς Ἀσίζας τῆς Κύπρου (Ἐνθ' ἀν.), ἐν περιπτώσει διαρπαγῆς τοῦ φορτίου ὑπὸ τῶν κουρσάρων, ὁ ναύκληρος δὲν ὑπεχρεοῦτο ν' ἀποζημιώσῃ τοὺς φορτωτάς. Οἱ κουρσάροι ἤσαν θρασεῖαν τὴν κεφαλὴν μετὰ τὸν θάνατον Μανουὴλ τοῦ Κομνηνοῦ, ὅστις, καταργήσας τῶν ναυτικῶν θεμάτων τὴν εἰς πλοῖα καὶ ναύτας συμβολήν, ἀντ' αὐτῆς δὲ ναυτικὸν φόρον ἐπιβαλὼν, πρὸς αὔξησιν τοῦ δημοσίου ταμείου, ἐγένετο ἀφορμὴ τῆς καταπτώσεως τοῦ Βυζαντινοῦ ναυτικοῦ. F. Chalandon, Jean II Comnène et Manuel I Comnène, 622 - 623.

⁶ Μ. Βασίλειος, PG, 29,93. Μιχαήλ Γλυκᾶ, Βίβλος χρονική, 19,5.

χοντα κήτη, ἐκτύπουν κώδωνας τοποθετουμένους εἰς τὴν πρῶραν καὶ πρύμνην τοῦ πλοίου των ¹.

᾽Ωμιλήσαμεν ἀνωτέρω περὶ τῶν κατὰ τὸν πλοῦν κινδύνων· συνηθέστατα ὅμως τὰ πλοῖα ἔφθανον αἰσίως εἰς τὸν πρὸς ὃν ἔπλεον λιμένα, «καταβοδωμένα» ἢ «καλὰ καὶ κατευόδια» ἢ «μὲ κατευόδωσιν», ὥς ἔλεγον ².

Ὅταν οἱ πλέοντες ἔφθανον εἰς τὸ ἀγκυροβόλιον ³ καὶ ἐπλεύριζον εἰς τὰς ὁρμίσιας, τὴν παρὰ τὴν γῆν παραλίαν ⁴, ἢ ἐσκάλωνον, προσωρμίζοντο παρὰ τὴν σκάλαν, ἥτοι ἀποβάθραν ⁵, ἔρριπτον τὴν ἄγκυραν καὶ προσέδενον ἀπὸ τῆς πρύμνης τὰ πλοῖα διὰ σχοινίων ἀπογείων, τὰ ὑπὸ παλαιότερων κειμένων καλούμενα *κάτοχα* ⁶ ἢ, ὥς καὶ νῦν, *παλαμάρια* ⁷, τὰ ὁποῖα διεπέρων ἢ διὰ τετρημένων λίθων ⁸ ἢ προσέδενον ἐπὶ κιονίσκων ⁹.

Η ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΤΗΣ ΤΩΝ ΝΑΥΤΙΑΛΟΜΕΝΩΝ

Καὶ οἱ ναυτιλλόμενοι Βυζαντινοί, ὥς καὶ μέγα μέρος τῶν συγχρόνων των, εἶχον βαθὺ θρησκευτικὸν αἴσθημα, τὸ ὁποῖον καὶ διαφοροτρόπως ἐξεδήλουν, ἀφ' οὗ συνήθως, εἰς τοὺς θαλασσίους κινδύνους ὑποκείμενοι, ὥς ἐν τῶν μέσων σωτηρίας ἔβλεπον τὴν ἐξ ὕψους βοήθειαν.

Ὅταν λοιπὸν ἤρχιζον τὴν ναυπήγησιν ἐνὸς πλοίου, ἐτοποθέτουσαν σταυρὸν ἐπὶ τοῦ ποδοστάματος τῆς πρῶρας ἢ τῆς πρύμνης ¹⁰, τοιοῦτος δ' ἐτοποθετεῖτο, ὥς εἴρηται, καὶ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ἱστοῦ ¹¹ ἢ καὶ μετὰ τοῦ ἱστίου

¹ Μιχαήλ Ἀχομινάτου τοῦ Χωνιάτου, Τὰ σφζόμενα, 1,106,1. Ὁ Χρυσόστομος (PG, 53,228) ὁμιλεῖ περὶ ἐμπόρου πλέοντος καὶ ἀψηφούντος τοὺς πειρατάς, τὰ ναυάγια καὶ «τὰ θηρία τὰ κατὰ θάλασσαν».

² Ἀσίζαι τῆς Κύπρου (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ., 6,47,4· 50,5,7). Λεοντίου Μαχαιρᾶ, Χρονικὸν τῆς Κύπρου, 1,150,30· 204,3· 348,5).

³ Μιχαήλ Γλυκᾶ, Εἰς τὰς ἀπορίας τῆς θείας γραφῆς, 192,21 (Εὐστρατιάδου). Τοῦ αὐτοῦ, Ἐπιστολαὶ (PG, 158,868).

⁴ Εὐσταθίου, Παρεκβ., 130,7.

⁵ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανόν, 76,21.

⁶ Παλλάδιος Ἐλενουπόλεως, PG, 47,50. Νικήτας ὁ καὶ Δαυίδ, PG, 38,812.

⁷ Λεοντίου Μαχαιρᾶ, Ἐνθ' ἀν., 1,222,24. Τὸ παλαμάριν νῦν ἐν Θράκῃ λέγεται *κάλως*, κοινῶς δὲ *κάβος*.

⁸ Ἐπιθι τὸ Λεξικὸν τοῦ Ἡσυχίου, ἐν λλ. *δακτύλιοι, γρώνους, τρητοῖο λίθοιο*.

⁹ Βίος καὶ πολιτεία τῶν θεοφόρων πατέρων ἡμῶν Δαυὶδ, Συμεὼν καὶ Γεωργίου (Anal. Boll., 18,225,13).

¹⁰ Ἰωσήφ Βρυεννίου, Κεφάλαια ἐπτάκις ἐπτά (3,375).

¹¹ Βίος τοῦ ἁγίου Νικολάου, 1,26,5 (Anrich).

συνεξηπλοῦτο¹. Ἐπ' ἴσης μεμαρτυρημένον ἔχομεν, ὅτι εἰς τὰ κατάρτια τῶν πλοίων ἐτοποθετοὺν κιβώτια, ἔνθα ἐτοποθετοῦντο ἅγιοι εἰκόνες², ὧν εἰκόνων ἡ κανονικὴ θέσις ἦτο εἰς τὸν κατὰ τὴν πρύμνην κράββατον τοῦ κυβερνήτου.

Δεῖγμα ἐπ' ἴσης τῆς θρησκευτικότητος τῶν ναυτιλλομένων εἶναι, ὅτι οὗτοι τοὺς διαφόρους ἀστέρας ἐκάλουν μὲ δνόματα ἁγίων³ καὶ ὅτι συχνὰ ἐπεκαλοῦντο τὴν ἐπ' αὐτοὺς, τὸ πλοῖον καὶ τοὺς συμπλέοντας βοήθειαν τοῦ Θεοῦ καὶ ἁγίων⁴, ὥς δεικνύουσι τὰ ἐπὶ τῶν παραλίων βράχων χαράγματα, ἔνθα συχνὰ ἀναγράφεται τὸ «Κύριε, βοήθει τὸν δοῦλόν σου (τοῦ δούλου σου) δεῖνα», «Κύριε, σῶσον τὴν σύμπλοϊαν»⁵.

Ὡς δ' οἱ ἀρχαῖοι εἶχον ἰδίους προστάτας τῶν ναυτιλλομένων θεούς, τοὺς «σωτῆρας θεούς», ὥς ἔλεγον, τοὺς Διοσκούρους δηλαδὴ, οἵτινες ἐν καιρῷ κινδύνου, ἐπικαθήμενοι τῆς νεώς, ἔσφζον τοὺς πλέοντας⁶, οὕτω καὶ οἱ Χριστιανοὶ ναυτικοὶ εἶχον τοὺς προστάτας τῶν ἁγίων, καὶ διὰ τὸν ἅγιον ἱερομάρτυρα Φωκᾶν τὸν ἐκ Σινώπης⁷. Εἰς τὸν ἱερομάρτυρα τοῦτον, ὅστις, κατὰ τὸν ἐγκωμιαστήν του Ἀμασεῖας Ἀστέριον (PG, 40,309,312), οὐχὶ μόνον ἐν ἀνάγκῃ τὰ σχοινία τοῦ πλοίου διέτεινε καὶ διὰ τὰ ἱστία ἐφρόντιζε καὶ ἐπὶ τῆς πρύγρης καθήμενος προσεῖχε νὰ μὴ προσκρούσῃ τὸ πλοῖον ἐπὶ βράχων, ἀλλὰ καὶ ἐν καιρῷ νυκτερινῆς τρικυμίας παρακαθήμενος διήγειρε τὸν νυστάζοντα κυβερνήτην, εἰς τὸν ἱερομάρτυρα, λέγων, τοῦτον

¹ Ἰωσήφ Βρυεννίου, Ἔνθ' ἄν.

² Θεοφάνους, Χρονογρ., 459,19 (Βόνν.).

³ Σπ. Λάμπρου, Τρία κείμενα (Ν. Ἑλληνομν., 9,172,18). Ἐν τῷ κειμένῳ τούτῳ λέγεται ὅτι: «εὐσεβέστερον χάριν σεβάσματος τὰς τῶν ἀστέρων τροπὰς ἁγίων δνόμασι Χριστιανοὶ πρόσανθεντο».

⁴ Tafel, Eustathii opusc., 170,75.

⁵ Τοιαῦτα χαράγματα ὑπάρχουσιν εἰς τὸν κατὰ τὸ βόρειον ἄκρον τῆς νήσου Σύρου ὄρμον Γράμματα, εἰς τὸν ἅγιον Φωκᾶν ἀναφερόμενα (Κλωνὸς Στεφάνου, Ἐπιγραφαὶ τῆς νήσου Σύρου, Ἀθήναιον, 4,24,25,26,27), ὥς καὶ εἰς τὸν ἐν τῇ βορείῳ Ἠπείρῳ ὄρμον Γράμματα, εἰς τοὺς Διοσκούρους ἀναφερόμενα (Σπ. Λάμπρου, Γράμματα, τὸ βορειοδυτικώτατον σύνορον τοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος, Ν. Ἑλληνομν., 12,25 ἐξ.). Τὸ «Κύριε, βοήθει» ἔχει ἀναγραφῇ ἐπὶ τοῦ ἄκρου χαράματος πλοίου ἐν τῷ Θεσίῳ (Μιχ. Γούδα, Μεσαιωνικὰ χαράγματα πλοίων ἐπὶ τοῦ Θεσίου, Βυζαντιδός, 2,335).

⁶ Κατὰ τὸν Λουκιανόν, Θεῶν διάλογοι, 26,2: «προστέτακται αὐτοῖν ὑπηρετεῖν τῷ Ποσειδῶνι καί, ἂν που ναύτας χειμαζομένους ἰδῶσιν, ἐπικαθήσαντες ἐπὶ τοῦ πλοίου σφῶξιν τοὺς ἐμπλέοντας». Ἐπιθι τοῦ αὐτοῦ, Πλοῖον ἡ εὐχαί, 9' Χαρίδημος ἡ περὶ κάλλους, β. Στ. Λυκούδη, Ἱστορικὸν περὶ τῶν φάρων τῶν Ἑλληνικῶν ἁκτῶν, 40 καὶ 41.

⁷ Τὴν παρὰ τοῖς ναυτικοῖς λατρείαν τοῦ ἁγίου Φωκᾶ ὡς ἀπανταχοῦ διαδεδομένην κατὰ τὸν Δ' μ.Χ. αἰῶνα ἀναφέρει ὁ Ἀμασεῖας Ἀστέριος, PG, 40,309. Πβ. Ν. Πολίτου, Παραδόσεις, 2,1206.

πλείστας εὐχαριστίας καὶ εὐχὰς ἔχουσιν ἀναγράψει, κατὰ τὰ Γράμματα τῆς Σύρου, οἱ πλείοντες ¹, εἰς ὄνομα δ' αὐτοῦ συνήθιζον κατὰ τὸν πλοῦν νὰ ὀρίζωσι μερίδα τροφῆς, ἀγοραζομένης ἀντὶ ἀναλόγου ποσοῦ, δι' οὗ, τῆς γῆς ἐπιβαίνοντες, ἐθεράπευον τῶν ἐνδεῶν τὰς ἀνάγκας ².

Βραδύτερον οἱ ναυτικοὶ ἐθεώρουν προστάτην τῶν τὸν ἅγιον Νικόλαον ³, τὸν ὁποῖον διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἐν Χιακῷ ἐγγράφῳ τοῦ τέλους τοῦ ΙΔ' αἰῶνος εὐρίσκομεν *θαλασσίτην* προσαγορευόμενον ⁴. Τέλος ὁ γράψας τὸν βίον

¹ Κλωνὸς Στεφάνου, "Ενθ' ἀν., 4,24 ἔξ.

² Ἀστερίου Ἀμασειᾶς, Ἐγκώμιον εἰς τὸν ἅγιον ἱερομάρτυρα Φωκᾶν (PG, 40,300-313). Ἀνδρέου Χαρτοφύλακος, Ἐγκώμιον εἰς τὸν ἐν ἁγίοις ἱερομάρτυρα Φωκᾶν (Anal. Boll., 30,289 ἔξ.). Ἐν τῷ τροπαρίῳ τοῦ ἁγίου Φωκᾶ χαρακτηρίζεται οὗτος ὡς «λιμὴν γαληνότητος πᾶσι γεγινώς θαλαττεύουσι» καὶ ὡς «βοηθῶν καθ' ἑκάστην τοῖς ἐν θαλάσῃ». Διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἀκρωτήριά τινα τῶν Κυκλάδων φέρουσι τὸ ὄνομα τοῦ ἁγίου Φωκᾶ, ἐκ τοῦ ἄλλοτε ἐν αὐτοῖς ἰδρυμένου ναύσκου τοῦ ἁγίου. Ν. Πολίτου, Ὁ ἅγιος Νικόλαος, Λαογραφικὰ σύμμεικτα, 1, 95. Στ. Λυκούδη, Οἱ κατὰ τὴν θρησκευτικὴν πίστιν τὴν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ τοὺς χριστιανικοὺς χρόνους πάτρωνες τῶν ναυτικῶν μας (Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 11 (1936), 418).

³ Στ. Λάμπρου, "Ενθ' ἀν., 12,25 ἔξ. Ὡς ὁρθῶς παρατηρήθη ὑπὸ τοῦ Στ. Λυκούδη, ὁ ἅγιος Νικόλαος θεωρεῖται προστάτης τῶν θαλασσιῶν, διότι ἐορτάζεται ἐν ἡμέρᾳ, καθ' ἣν ἐπικρατεῖ δυσμενὴς καιρὸς διὰ τοὺς ναυτικούς.

⁴ Στ. Λάμπρου, Ἐνθυμήσεων, ἥτοι χρονικῶν σημειωμάτων συλλογὴ πρώτη (Ν. Ἑλληνομν., 7,147). Ὁ ἅγιος Νικόλαος ἔχει τὸ ἐπίθετον *θαλασσίτης* ἐν Πάρῳ καὶ ἐν ἄλλαις νήσοις τῶν Κυκλάδων ἐν Καρπάθῳ καὶ Χίῳ, *θαλασσινὸς* δ' ἐν Αἰγίνῃ. Ν. Πολίτου, Ὁ ἅγιος Νικόλαος, Λαογραφικὰ σύμμεικτα, 1,93. Στ. Λυκούδη, "Ενθ' ἀν., 419. Φ. Κουκουλέ, Ἀγίων ἐπίθετα, Ἡμερολ. Μεγάλ. Ἑλλ., 1931, 400. Ἐν τῷ ὑπὸ τοῦ μελωδοῦ Ρωμανοῦ συνταχθέντι κοντακίῳ τοῦ ἁγίου Νικολάου φέρεται:

Τοὺς μὲν ἐν θαλάσῃ
τοὺς δὲ ἐν τῇ γῇ γὰρ
οὐ διαλείπεις
σώζων ἑκάστοτε.

Ὅμοιως δὲ καὶ ἐν τῷ ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου συνταχθέντι κοντακίῳ:

Τὴν χάριν ταύτην ἰδίως
ὑπὲρ πάντας τοὺς ἁγίους
σοὶ δεδῶρηται Χριστός,
προστατεύειν τῶν ἐν κινδύνοις.

Εἶπε δὲ καὶ ὁ βασιλεὺς Λέων, εἰς τὸν λόγον του εἰς τὸν θαυματουργὸν μέγαν Νικόλαον: «ποῖον γὰρ θαλάσσης πέλαγος ἀμέτοχον τῶν ἐκείνου καλῶν;» Ν. Πολίτου, "Ενθ' ἀν., 1,98. Περί τοῦ ἁγίου Νικολάου εἶπε καὶ ὁ Θεόδωρος Πρόδρομος ὅτι: «τὰ κύματα καὶ τοὺς ἀνέμους κατευνάζει καὶ τοὺς ἐν θαλάσῃ συγκυκωμένους σώζει». Συνόδη Παπαδημητρίου, Theodoros Prodromos, 431.

τοῦ ὁσίου Νίκωνος τοῦ Μετανοεῖτε, κατὰ τὸν IB' αἰῶνα, πληροφορεῖ, ὅτι οἱ ναυτικοὶ Λάκωνες τὸν ἐθεώρουν προστάτην αὐτῶν, φυσικὰ μετὰ τὸν I' αἰῶνα¹.

Ἄς προσθέσωμεν ὅτι οἱ ναυτικοὶ τότε, καὶ αὐτοὶ τὰς δεισιδαιμονίας των ἔχοντες, παρετήρουν ὠρισμένας ἡμέρας τῆς Ἑβδομάδος, αἷς ἐθεώρουν ἀποφράδας, μὴ ἀναλαμβάνοντες πλοῦν κατ' αὐτάς· ἦσαν δ' αὐταὶ ἡ Τρίτη καὶ ἡ Πέμπτη, ἐνίοτε δὲ καὶ τὸ Σάββατον, διότι κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην ἡμέραν ἐγίνετο μνεῖα τῶν νεκρῶν καὶ ἐπομένως ἐθεωρεῖτο αὕτη νεκρώσιμος. Δὲν ἔπλεον ἐπ' ἴσης καὶ κατὰ τὴν Μ. Πέμπτην, διότι κατ' αὐτὴν ὁ Ἰούδας προέδωκε τὸν διδάσκαλον, καὶ κατὰ τὴν Μ. Παρασκευήν, διότι τότε ἐσταυρώθη ὁ Κύριος².

Τέλος, κατὰ πρόληψιν τὴν ὁποίαν ἀναφέρει μετὰ τὴν ἄλωσιν ὁ Παχώμιος Ρουσάνος καὶ ἤτις ἀσφαλῶς ἦτο καὶ Βυζαντινὴ, οἱ ναυτικοί, παραπλέοντες τὸ ἀκρωτήριο τῆς Τροίας, θρύψαντες ἐντὸς πινακίου ψωμὸν καὶ τυρὸν καὶ κρόμμυα, τὰ ἔρριπτον εἰς τὴν θάλασσαν διὰ τὸν Παπᾶν καλούμενον, εὐχόμενοι ἵνα οὗτος τοὺς στείλῃ οὐρίον καὶ αἴσιον ἄνεμον³. Καὶ ὁ περιηγητὴς δὲ Robert de Dreux λέγει ὅτι, ὅταν ἔπλεε κατὰ τὸ 1669 εἰς τὴν Χίον, παρὰ τὴν Λέσβον, οἱ ναῦται ἔρριψαν εἰς τὴν θάλασσαν ἄρτον καὶ ἄλλα τροφίμα πρὸς κατάπαυσιν τῆς τρικυμίας. Καὶ ἐν Ἡπείρῳ, οἱ παραπλέοντες τὰ βουνὰ τῆς Χιμάρας, κατὰ τὸ τρικυμιῶδες ἀκρωτήριο Κάβο-Λιγγέτα, «ρίχνουν μιὰ χούφτα ἀλάτι καὶ λένε : νά, Λιγγέτα, τὸ ψωμὶ καὶ δὸς μας τὸ ταξίδι»⁴.

¹ Σπ. Λάμπρου, Ὁ βίος Νίκωνος τοῦ Μετανοεῖτε (Ν. Ἑλληνομν., 3, 220, 18 ἐξ.). Περὶ τῶν κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς καὶ νεωτέρους χρόνους προστατῶν ἁγίων τῶν Ἑλλήνων ναυτιλλομένων, βλ. Στ. Λυκούδη, Οἱ κατὰ τὴν θρησκευτικὴν πίστιν τὴν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ τοὺς χριστιανικοὺς χρόνους πάτρωνες τῶν ναυτικῶν μας (Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 11 (1936), 413 - 426).

² Σπ. Λάμπρου, Τρία κείμενα (Ν. Ἑλληνομν., 9, 176, 4 ἐξ.).

³ Σπ. Λάμπρου, Ἀνέχδοτος λόγος Παχωμίου τοῦ Ρουσάνου περὶ δεισιδαιμονιῶν καὶ προλήψεων κατὰ τὸν ΙΣ' αἰῶνα, Δελτίον Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος, 1, 108.

⁴ Ἐπιθι Φ. Κορυλλέ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμός, Α' II, 276.

ΠΙΝΑΞ ΛΕΞΕΩΝ

ἄβαρία 40	δόλωνες 15
ἄγγαρεῖαι 24	δόρκων 20
(ἄ)γκοίλια 6	δόσις ἀντιναύλου 23
ἄγκυραι 17	ἐγγομον πλοῖον 29
ἄγκυροβόλιον 42	ἐγκοίλια 5,6
ἄγριοχηνοπροθύμνης, πλοῖον 10	ἐκβάλλειν 29
αἰφυνία 33	ἐκβολή 40
ἀκάτιν 24	ἐκπερνίζω 12
ἄλκυνονίτιδες ἡμέραι 38	ἐλάτης 26
ἀνακτίζειν 5	ἐλαύνω 29
ἀνταρεῖαι 16	Ἑλένη 13
ἀντιναύλου δόσις 23	ἐμβάλλειν 29
ἀντλία, ἀντλον 8,9	ἐμπορευτικά σκάφη 19
ἀπαλοταρεῖα, ἀπαλοταριά 37	ἐνθήκη 29
ἄρματα 12	ἐξαισμός 23
ἄρμενα 14,15	ἐξαμῶνω 23
ἄρμενίζειν 15	ἐξαριτιμός 12
ἄρμενιστής 25	ἐξάστερη, ἐξάστερον, ἐξίσαστρον 30
ἄρμενόπουλλα 14	ἐπίτονος 3
ἄρτεμῶνες, ἄρτεμώνια 15	ἐπιταγάληνα 38
ἀσάβουρρον πλοῖον 29	ἐσχάρια 12
ἀσάτρια 6	εὐδία 9,37
ἄστρον τῆς τραμουντάνας ἢ τραμουντάνας 30	εὐοίαιον 9
ἄστρον παρασημασίαι 26,30	ἐφθλκία 24
αὐχένες, αὐχένια 17	ζάλη 37
βασιλοπούλλια 39	ζυγά 23,24
βαφή πλοίου 10	ζώσιμα, ζωστήρες 9,10
βγιά 37	θαλάσσια πλοῖα 19
βελόνιον 26	θαλάσσιοι 25
βιγλεοφόρος 25	θαλάσσιος, θαλασσίτης, ὁ ἅγιος Νικόλαος 44
βοιάκιν 17	θαλάσσιοι μῦθοι 22
βολιστικά σίδερα 18	θαλασσομάχοι 25
βρεχάμενα 8	θλασθὲν καράβιον 40
βροῦλλα, βρουλλιά 15	θρασικίας, θρασικίας 34,35
βρωμός 9	ἱβδης 9
βυρσάρια 11	ἱλιγγες 38
γαμπάρα 22	ἱμαντάρια 14
γάστρα 8	ἰσάλιον, ἴσαλος 8
γιαλοπούλλια 39	ἰστός 12
γιατόνι 7	κάβος 42
γκοίλια 6	καθίζω 41
γοιάκι 17	κακοταριά 37
γομάριν, γόμος 29	καλαμουτή, καλαμωτῆρι, καλαμωτή 18
γοῖπος 20	καλαφάται, καλαφατίζειν 10
δεκάτη 24	κάλλη παράσημα 10
δευτερελάτης 26	καλοταριά, καλοτάριν 37
διαβατικόν 24	Καλοταρίτισσα, ἡ ἁγία Παρασκευή 37
διατόναιον, διατόνι 7	καλυβώνω 11
δοιάκι 17	κάλως 42

- καματηρὰ καράβια 19
 καμπάρα, καπάρα 22
 καννάβα, κανναβιά, καννάβια 15
 καπετάνος 26
 καράβια 19
 καραβίας 26
 карабокури(о)ς 27
 κάραβος 24
 κάρουα 14
 κάρουα, καρύδι 14
 καταρτία, κατάρτια 12
 κατὰστρομα 7
 καταγεγοκτισίας φόρος 5
 κατευόδια 42
 κατορθίνως 23
 κάτοχα 42
 κελευστής 25
 κεραία 13, 14
 κέρατα, κερατάρια 13, 14
 κλασματίζομαι 40
 κοιλιά, κοιλία 8
 κόλυμβος 9
 κομμερκιάριοι 21
 κόντρα χαβαλές 18
 κουέλλες 38
 κουμβάροι, κουμβάρια 21, 22
 κουμπάρα, κουμπάρια, κουμπάριον 21, 22
 κουρσάροι 41
 κούτσα 9
 κοῦφα δοχεῖα 23
 караβбатион, κρεβάβας, κρεβάβη 11
 κριτάδες τῆς τζαΐνας 40
 κτίζειν 5
 κυβερνήτης, κύβερνος 26
 λάμνω 29
 μαγαρικά δοχεῖα 23
 μανικέλιον 7
 μαντάρι 14
 μετρητικόν 24
 μόδιοι θαλάσσιοι 22
 μπαμπάδες 7
 μπούσουλας 26
 μυξός, μυξός 9
 νάβα 21
 νάλια 8
 ναύκληρος, ναύκληρος 27
 ναυπηγός 4
 ναῦται 25
 νοτάριοι τοῦ σεκρέτου τῆς θαλάσσης 23
 ξάρι 16
 ξύλα 19
 ξυλοκεραῖαι 13
 ξυλοκουμβάρα, ξυλοκουμπάρι 21, 22
 ξυλοφάγοι, ὁ Καφρηὺς καὶ ὁ Μαλέας 19, 20
 οἶακες, οἰάκια 17
 ὀλκάδες 19
 ὀνόματα πλοίων 10
 ὀρμισαί 42
 οἰρανία 13
 παλαμάρια 42
 παντόμορφοι 11
 Παπᾶς 45
 παραθαλασσίτης 23
 παραπέτι 18
 παράσημα κάλλι 10
 παρασημασίαι τῶν ἄστρων 26, 30
 παρασκάριον, παράσκαρμος 25
 Παχισιότης, ὁ Ὀκτώβριος, ὁ Νοέμβριος
 ἢ ὁ Δεκέμβριος 34
 παχνίται 34
 πείσματα 15
 πενέξης 26
 Πεντηκοντάριοι 34
 περ(ι)γιαλίτες 39
 περιτόναιον 7
 περιτόνον 7
 πιλότος 26
 πινα 25
 πῖρος 9
 πίσσαι 22
 πλεοῦσα, πλέουσα, πλέτσα 8
 πλευραὶ 5
 πλοῖα θαλάσσια καὶ ποτάμια 19
 πλοιαφεία 29
 πλώϊμα 18, 19
 πλώρη 11
 πλωρίτης 25
 ποδοστάματα, ποδοστήματα 5
 ποδότας 26
 ποντίζομαι 40
 ποτάμια πλοῖα 19
 πούλια 30
 πουλλιοῦ ἡμέρες 39
 πραγματευτικὰ σκάφη 19
 πρόβατα, προβατάκια 37, 38
 προβατᾶζω 38
 Προδρομῖται 34
 πρότονα, πρότονος 3, 16
 πρύμνα, πρύμνη 11
 πρῶρατεύω 25
 πρῶρατης, πρῶρεύς 25
 πρῶρη 11
 πρωτελάτης 26
 πρωτοκάραβος 26
 πτέρνα 12
 πυρσοὶ 35
 ρῆγκαι 34, 35
 ρίψιμον 40
 σαβούρα 29
 σαβουρεῖον ἢ σάβουρον πλοῖον 29
 σάγιον 15
 σαγολαίφα, σαγολαίφιον 21
 σκολαίβα, σκολαίβι 15, 21
 σάλιο 8
 σανδάλια 20
 σέκρετον τῆς θαλάσσης 23
 σεντίνα 9

σίδερα, σίδηρα 17,18
σιδεροβόλι, σιδηροβόλια, σιεροούλι 18
σίλφαι 24
σίφων 38
σκάλα 42
σκαλμός, σκάλμος, σκαρμός 7
σκαλώνω 42
σκαρίον 12
σκάφη 20
σκλη(η)ρία 37
σκότες 16
σπάρτα, σπαρτία, σπαρτίναι 15
στάθμη 4,5
στάμαν, στάμο 6
σταμενάρια, σταμινάρια, στημονάρια 5-7
σταυίνες 5,6
στάφνη 4
στεῖρα 5
στραβά, στραβόξυλα 5
στρατεύεσθαι τὰ νέφη 32
στρογγύλα πλοῖα 19
στρόπος 7
στροφωτήρ 7
σχοινία 15
σχοινοθήκη 11
σωρευτής (ἄσתר) 31
τάβλωσις 23,24
ταξίδιον 29
τεμώνιν, τημώνιν 17
τζαΐνας κριτάδες 40
τόνος 16
τράπεζα 12
τραμουντάνας ἢ τρεμουντάνας ἄστρον 30
τριάμενα 22
τρικυμία 37
τρόπι, τρόπις 5
τροπωτήρ, τροπωτούρα, τρουποντήρα,
τροπωτήρα 7
τσακίζομαι 40
τσακολαίφα 21
τσίκνα 37

τοικνιάζω 37
τσοῦρμo 25,27
ὑπέρτονον 7
ὑποζώματα 9
ὑπότονον 7
φαλάγγια 12
φανοί 35,36
φάροι 35-37
φιγούρα 11
φλόκοι 15
φοῦκται 22
φουρτούνα 37
χαβαλές κόντρα 18
χηνίσκος 11
ψαροπούλλια 39

amentus 14
barca de parascalmo 25
bussola 26
car 14
carium 14
ciurma 25,27
claves 17
cubár 21,22
feu St-Elm 13
gabara 22
gubernaculum 17
mergus merganser L 33
moutons 38
pedot(i)o 26
penese 26
pillotus 26
piloto 26
prodano 16
segestrum 40
stamanera 6
stamini 6
stella tramontana 30
Täubchen 38
temo 17
tramontana stella 30

Φ. ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ